

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

KÜÇÜK PAŞA
EBUBEKİR HAZİM TEPEYRAN

yeni dizi: 23
roman: 4
eylül: 1984
üçüncü basım

I. basım: 1910
II. basım: 1946

de yayınevi: vilâyet han, çağaloğlu - istanbul ☐ *dizgi-baskı:*
kent basımevi, 528 08 15 ☐ *kapak düzeni: ferit erkman* ☐
kapak baskısı: reyo basımevi, 520 55 42 ☐ *cilt: aytaç ciltevi.*

EBUBEKİR HAZİM TEPEYRAN

KÜÇÜK PAŞA

ROMAN

DE YAYINEVİ

SUNU

Günümüzün edebiyat ve kültür değerlerinin oluşmasında, geçmişin birikiminin de muhakkak bir payı var. Bu gerçek, yayıncılara, genç kuşaklarca yeteri kadar tanınmayan, ama belli bir klasik değeri olan eserleri okura ulaştırma sorumluluğunu yüklüyor. Bu anlayıştan yola çıkarak Küçük Paşa'nın 38 yıl sonra yaptığımız üçüncü basımı, gerek yazarına ve eserine saygının, gerekse belirtilen işlevi yerine getirme çabasının bir sonucu olarak, umarız, ilgiyle karşılanacaktır.

DE YAYINEVİ

KÜÇÜK PAŞA ANILARI

Oktay Akbal

Sadri Ertem'in *Unutulmuş Bir Eser: Küçük Paşa* adlı yazısıydı beni ilk uyaran. Yıl, sanırım 1938 ya da 1939. *Son Posta* gazetesinde çıkmıştı. Bir yerlerde saklamıştım, aradım bulamadım ne yazık ki!. Ertem'in bu yazısı *Küçük Paşa*'nın gerçek değerini bana anlatıvermişti. Biliyordum, duyuyordum, Mustafa Nihat Özön'ün kitabında övgüyle adı geçiyordu bu romanın. Ama yeni harflerle basılmamıştı. Kulaktan dolmaydı bildiklerim. Bir de kitabın yazarı büyükbabam Hazım Bey'den bu roman üstüne dinlediklerim... Bir akşam kitabın önsözünü, sonra da bir bölümünü okumuştum yazıhanesinin başında. Ağdalı bir dili vardı, kolay anlaşılmıyordu. Bugünkü Türkçeye çevirmek gerekliydi. Bunu söyledim, karşı çıktı. Kendisine Halit Ziya'nın bu 'sadeleştirme' işini yaptığını anımsatmıştım. Konu orada kapanmıştı.

Yıllar geçti. Feridun Ankara'dan bir paket geldi bir gün. Ankara Halkevi'nde görevli bu genç öğretmen otur-

muş *Küçük Paşa'yı* kısaltarak sadeleştirmiş, incelesin diye Hazım Bey'e göndermiş. O yıllarda yaz tatillerini büyükbabamın yanında geçirirdim. 1939'dan 1946'ya kadar böyle sürüp gitti. Açıp inceledik birlikte gönderilen dosyayı, yer yer okuduk. Büyükbabam pek beğenmedi. Ben de "Biz bu işi yapsak daha iyi olmaz mı, yer yer Ankara'nınkinden de yararlanırsınız" dedim. Bu görüşü benimsedi. O yıllarda Niğde Milletvekiliydi. Arada bir Ankara'ya Meclis'e gidip geliyordu. "Ben söylerim sen daktiloda yazarsın" dedi. Ne var ki eski Remington yazı makinesi acayip bir şeydi. Kırk yıl önce Londra'dan getirmiş, Bağdat Valisi iken... "İyi bir makinedir" diyordu zamanın geçişini unutmak isteyerek... "Şimdi daha küçük yazı makineleri var, bir tane alsak" dedim. Bana yüz lira verdi, Babıali'ye indiğim bir gün sanırım 90 liraya bir Hermes Baby aldım. Yıl 1944 olmalı... Ki bu makine, gazetedeki masamda duruyor, hâlâ işime yarıyor.

Başladık çalışmaya. O, kitaptan bir cümle okuyor, Ankara'nın çevirisine bakıyor, çoğunlukla beğenmiyor, kendisi söylüyordu karşılığını. Kiminde de ben işe karışıyor, "böyle olsa daha iyi" diyordum, kabul ediyordu. Günlerce çalıştık. İki kopya olarak *Küçük Paşa'yı* bitirdik. Birçok bölümü attı, 'gereksiz' bularak. Oysa o parçalar da ilginçti. Belki romanın akışını bozuyordu, ama belgesel bir değer taşıyordu. Yüzyıl başında Anadolu köylerinin gerçekleriydi hepsi. Askere almalar, askere giden delikanlının ailesinin durumu, bunlar gibi bir şeyler...

Kitap bitti. Bir bastırması kaldı. 1945'e gelmiştik. O iş de bana düştü. O sıralarda Selâhattin Hakkı Esatoğlu

— birkaç yıl önce kazada ölen CHP milletvekili — o günlerde Hukuk'ta öğrenciydi. Yoksul bir çocuktı, ne yapmış etmiş bir dizgiyeri açmış. Ona gittim, Esatoğlu'nun yerinde dizgiye başlandı. Büyükbabamın Türkiye Yayinevi'nde bulunan birkaç top kâğıdını da Esatoğlu kendi yerine götürdü. Ne var ki dizgi bitmeden Esatoğlu'nun işyeri topu attı, basılan formları güçlükle ele geçirebildik. Ne kâğıtlar vardı, ne de Esatoğlu... Bu kez başka bir basımevine götürdüm kitabı. *Küçük Paşa* mutsuz bir çocuğun öyküsüydü. Kitap da şansızlıklar içinde hazırlanıyordu. Esatoğlu'ndan önce Avedis adlı bir basımevcileyle anlaşmış, müsveddeleri ona teslim etmiştim. *Yeni Dünya* gazetesinin içindeydi bu dizgi yeri. 4 Aralık 1945'te 'Yeni Türkiye' basımevi baskına uğrayınca *Küçük Paşa*'nın müsveddeleri de yok olmuştu. Esatoğlu'nun iflâsı da ikinci acı olay oldu. Kendimi suçlu sayıyordum; hem para, hem kâğıtlar, hem de müsvedde yok olmuştu. Neyse romanın son bölümünü yeniden hazırladık, bu kez Milli Mecmua basımevine verdik, kitap orada tamamlandı. Yarıyı başka punto ile, yarıyı daha başka bir puntoyla çıkmıştı. Ama sonunda kitap ortadaydı. Ne var ki bu olaylar canımı sıkmış, beni de güç duruma düşürmüştü, büyükbabamı da üz-müştü.

İşte *Küçük Paşa*'nın sadeleştirilmiş ikinci basımının öyküsü böyle. Ortaya çıkan kitabı büyükbabam hiç beğenmedi, bir dağıtıcıya verdik, parasını da alamadık. Neyse birkaç eleştirmeci arkadaş güzel yazılar yazdılar, kitabın yazınıımızdaki yerini, önemini belirttiler. Büyükbabam da son yıllarında 'kalıcı' bir yapıt vermenin huzurunu duya-

bildi az da olsa... Ne var ki o, *Küçük Paşa'yı* 'edebi' bir yapıt saymıyordu, köy gerçeklerinin, acılarının sergilenmesi için yazmıştı bu romanı; dikkatleri köylere, köylülere çekmek için... Önsözde de bunu açıkça belirtiyordu: "Bu kitapta Anadolu facialarının hepsi değil, en önce söylenmesi gerekenlerden bazıları söylenmiş oldu"...

Şimdi *Küçük Paşa'nın* -ilk kez 1910'da, ikinci kez 1945'te yayınlanmış bu romanın- üçüncü baskısı elinizde. 1945'teki metni bugünün Türkçesine çevirdik yine... Belki bir gün bir inceleyici çıkar, 1910'daki esas metni olduğu gibi bugünün Türkçesine çevirir, bir 'edition critique' halinde yayınlar. Şimdilik size sunduğumuz, 1945'te Hazım Bey'in yaptığı sadeleştirilmiş *Küçük Paşa'dır*.

Mustafa Nihat Özön'ün yazdığı gibi "Köylülerin hayatını adet ve duygularını yakından bilen bir kimse kudretiyle dar ve neşesiz bir hayatı, edebiyatımızda benzeri az bulunan bir müşahede ve tahlil ile tasvir" eden *Küçük Paşa*, ilk yayınlanmasından 75, ikinci basımından 38 yıl sonra Türk okurunun karşısına yeniden çıkıyor. Yargı bugünün okurlarının...

3 Eylül 1984

BİRİNCİ KISIM

i

Anadolu'da bir köy...

Bir buçuk yıl evveline kadar müstebit hükûmetin asker almak, vergi tarh ve tahsil etmek lâzım geldikçe hatırladığı köylerden biri.

Anadolu'yu görmeyenlerin, büyük şehirlere mahsus her türlü gürültülerden sıkıldıkça birer sükûn ve huzur yeri olmaları tasavvuru ile sakinlerine gıpta ettikleri fakir ve sefalet yuvalarından biri olan bu köyün mevkii, bir şâiri, bir ressamı yalnız bir şiir yazmak, bir tablo krokisi çizip geçmek için belki memnun edebilirdi.

Bu küçük köy, dört taraftan yüksek, alçak, çoğu çıplak dağlarla çevrilmiş, enine boyuna birer ikişer saat uzayan ve topraklarının kuvvetiyle ünlenen bir ovanın kuzey batısına doğru keman sapı şeklinde kıvrılarak iki dağ silsilesinin arasına girdiği yerde kurulmuştur.

Bir saat kadar yan yana uzayan bu iki dağın eteklerinde sağdan, soldan hiç umulmaz yalçın kayalar arasından süzülüp çıkan berrak suları toplaya toplaya

ya, gittikçe çoğalarak, taştan taşa çarpıla çarpıla köpürerek bir çay halinde akıyor; ötede beride etrafı yeşil çimenli çukurlarda biraz durarak, güzel bulut akisleriyle yere düşmüş birer gök parçası gibi parlayarak ve sanki her şeye can veren kudretini bilir gibi mağrurane büküntülerle iki yanını selâmlayarak, kâh billûri mırıltılarla, kâh velveleli çağılıtlarla hayli aktıktan sonra yüksek bir kaya üstünden cam gibi şeffaf bir şelale şeklinde döküldüğü mevki de bu köy civarının güzel manzaralarından biridir.

Çayın sol tarafında yükselen dağın kırmızı toprakları üstünde kısmen görünen ve bazıları köyün arkasına düşmüş olan çok büyük taşlar gibi kim bilir, ne kadar korkunç bir gürültü ile yuvarlanarak bir veya birçok insanı, hayvanları ezmek için hafif bir yer depremi veya şiddetli bir yağmur bekleyen taşlar, kayalar altında ev, köy yaparak yaşamaya bu köy ahalisinin nasıl bir tehdit ile mecbur oldukları birdenbire anlaşılamaz.

Yaşayanlara yurt olmak değil, ölümlere mezarlık yapılmak için de hiç elverişli olmayan bu mevkide, kırk kadar sefil evle bunlar içinde azaplı bir hayatı uzatmaya çalışanların hal ve kılıkları görülünce, buralarda pek şiddetli olan ve uzun süren kışın şerrinden bir dereceye kadar sakınmak için bu müthiş uçurumun dibine sokuldukları anlaşılır.

İnsan sığınakları oldukları, ancak kapıları önünde kışın karlar, yazın gübreli çamurlar içinde görülen çıplak insan ayakları izlerinin yardımıyla anlaşılan bu pek miskin taş, toprak, çalı, çırpı yığınlarından hane diye vergi almak, bu acıklı manzaraları görüp de bir iyileştirme çaresi düşünmemek, asırlar da geçse hiç affolunmaz bir cürümdür.

Bu uçurumdan ara sıra müthiş gürültülerle köyün arkasına yuvarlanan çok büyük taşları parçalayarak faydalanmak zahmetine katlanmadan, düştükleri yerde önüne, iki yanına birer duvar yaparak onu dördüncü bir duvar gibi kullanmak suretiyle vücuda getirdikleri evcikler içinde gönül rahathğıyle yaşayanlar da vardır.

Her şeye, her hale pek çabuk alışan insanların en korkunç bir tehlike ile de iki kardeş gibi yan yana yaşayabileceklerini, koca Anadolu'da yer bulamamış gibi bu köy ahalisinin korkunç uçurumun altında yerleşmeleri, isbata kâfidir.

II

1957

1312 yılı şubatının son günlerinden biri idi; şidetle hüküm süren kış, bu güne mahsus müstesna bir lütuf olmak üzere birkaç saat, umulmaz bir ılıklik göstermiş, hava açılıp güneş görünmüştü. Böyle uzun bir kışı karanlık evlerinde, ahırlarında geçirmekten pek bıkmış olan kadın - erkek insanlarla, bütün hayvanlar sokaklara, kapı önlerine çıkmışlardı. Köyün önündeki, arkasındaki dağların aylardan beri karla örtülü tepelerine küme küme ak bulutlar yığılmış; yalçın kayalar arasında mucize kabilinden yetişmiş ve yanlarına yaklaşmak mümkün olmamasından dolayı köy baltalarının tecavüzünden masun kalmış birkaç meşe, ardıc ağacının üstlerine ince tüller gibi saçaklar salıvermişlerdi. Güneş hafif bir hararetle çeşme önündeki gübreli çamurlar içinde hayvan izlerini örten ince, şeffaf buzları cıtır cıtır eritiyor, üstlerindeki karlar kürüyüp atılarak süpürülmüş olan damlaların ve cami önündeki meydanın yaş toprakları buğulanarak bir bahar kokusu dağılıyordu.

Köyün bütün tavukları, kazları, ördekleri ve bunlara karışan sürü sürü serçeler ötede beride donmuş

gübrelerin biraz yumuşamış güneşli taraflarında, birbirlerini ite kaka gübreleri didikleyerek tabiatın bu bir - iki saat süren ziyafetinden mümkün olduğu kadar ziyade faydalanmaya çalışıyorlardı. Vücutlarının kılları dökülmüş, bazı yerleri yağlı kara sahtiyan gibi parlayan iki manda, güneşe karşı yan yatarak bir şey düşünüyor gibi görünen gözleriyle etrafı temaşa ediyordu.  eşme önünde toplanan inekler, iğdiş öküzler; üzerlerine yattıkları için tüyleri karışmış, kirlenmiş olan b g rlerini yalaya yalaya düzelterek temizliyor; Kuran'da tavsif edildiği veçhiyle, renkleriyle bakanları sevindiren ineklerin nesillerinden olduklarını ispat eden altın renkli danalar, kuyruklarını dikerek koşuşuyorlar; boz, kara ve demiri kır renkte ve ekseriyetle kulakları düşük, zayıf eşekler kuyruklarını oynatarak, üst dudaklarını büzerek kaldırıp, donmuş gübrelerden bir koku almak için uğraşıyorlardı. Turuncu, kırmızı ve siyah dizlikli önlükleri ile kapı önlerinde   melen, duvar diplerine dizilen, koyu mor, g gez ve yeşil yazma yemenilerle —yalnız burunlarıyla gözlerini açık bırakmak suretiyle— başlarını örten, yanlarından geçerken tütün balığı gibi is, kekik, n diren ıtrışahi kokuları hissedilen kadınlar y n çorap  r yor, yahut iğle, kermenle iplik b k yorlardı. Ekseriyetle karınları şişik, benizleri soluk birkaç donsuz  ocuk, çamurla evcik yapmakla eğleniyor; birkaç delikanlı, iki elle birer ikişer okkalık taşatarak kuvvet müsabakası yapıyor, yahut adım atıyorlardı.

Kenarı büyük taşlarla çevrilerek bunların i  taraflarına birkaç söğüt, kavak dikilmiş olan namazg hın, daha doğrusu köylülerin yaz günlerine mahsus uyku ve umumi konuşma mahallinin mihrap mevkiin-

deki büyük taşın yanında, iki adam konuşuyordu. Gerek insan, gerek hayvan derneklerinin bazılarına kuyruğu, kulağı veya yalnız kuyruğu kesik muhtelif renkte aç, yaltak köpekler karışıyordu. Bu derneklerden hiçbirine, karışmak değil, yaklaşmak bile istemeyen, kendi başına gezinen tuhaf kıyafetli biri daha vardı ki, altı üstü birbirine uymayan çeşitli esvap eskilerine nazaran çocuk mu, yaşlı bir cüce mi, kız mı, oğlan mı? ne olduğu kestirilemiyordu. Üstündeki eski ceket, bir kolunda kısmen mevcut sırma şeritlere göre bir general ceketi idi. Buna bakılınca ya emekli, yahut sürgün bir asker paşası zannedilirse de, ancak sekiz-dokuz yaşlarında bir çocuk cüssesinde görünen bu sefil mahlûkun böyle küçük adımlarla yükselme yolunda bu rütbeye kadar ilerlemesine imkân tasavvur olunamazdı; alelâde bir general ceketinin eskisi küçültülerek giydirilmiş olması ihtimalini de, hiçbir yerinde bir buruşukluk, bir bolluk bulunmaması gideriyordu. Sarı maden göğüs düğmelerinden bazılarının kıvrılarak zorla koparıldıkları anlaşılan bu ceket, aynı yaşta bir paşa çocuğu üzerinde aziz ömrünü geçirdikten sonra, fakir bir köylü çocuk sırtında ezeli ömrünü yaşıyor denebilirdi. Fakat bununla muamma çözülmüş olmazdı.

Ceketin altındaki koyu yeşil zemin üzerine, küçük mor çiçekli, her tarafı sarı lekeli bir basmadan yapılmış ve ipten bir uçkur takılmış olan don ve başında yine bu sarı lekeli basmadan gelişigüzel yırtılmış bir sargı görülünce, bunun kız mı, oğlan mı olduğu şüpheli kalıyordu. Ayaklarındaki potin eskileri yamalı çoraplarla giyilemediği için boğazları ve arkaları kesilerek tahta pabucu şekline sokulmuştu. Ellerinden birini donun altından göbeği üstüne sokmuş olan bu

küçük köylüyü yakından görmek, nevini, yani kız mı, oğlan mı olduğunu kestirmeyi kolaylaştıramazdı.

Kulaklarının altına kadar uzayıp güneş tesiriyle uçları solarak bozarmış saçlarına ve paçaları torba ağzı gibi büzülmüş olan donunun şekil ve rengine nazaran kız, ceketine bakınca oğlan olması lâzım gelirdi. Ceket altında rengini muhafaza etmiş olan küçük, sarı maden düğmeli kırmızı çuha yelekten başka gerek esvabında, gerek simasında solmamış, bozulmamış bir renk, bir şey kalmamıştı. Açık mavi gözlerinin altları morarmış, çürümeye başlamış bir ayva rengi almış simasının ötesi berisi değişmiş; mini mini burunun ucu kızarmış; çenesi, henüz kapanmış bir çıban yerinin morluğu, kırmızılığıyla çürük bir kan portakal içine benzemişti.

Namazgâhın mihrap taşı yanında konuşan iki adamdan biri zaptiye süvarisi idi. Tellerinin yarıdan ziyadesi dökülmüş asker püskülü, hiç kalıplanmadığı için kulağının yarısına kadar inen kırmızı eski fesi, bacaklarıyla dizleri ak iplikle dikilen yamalarla tamir olunan pantolonu, ötesinden berisinden defalarla söküle - dikile garip bir şekil alan çizmeleri, rengi uçmuş turuncu ve siyah kaytanlarından yalnız arkada birer miktarı kalmış olan lâcivert şayaktan eski ceketi ile bir dilenci olmadığı, ancak mihrap taşına dayadığı «kapaklı» denilen tüfekten anlaşıyordu.

Uçları arkasından da görülen uzun bıyığının kabalığına rağmen cılız ve rengine rağmen ihtiyar bir adamdı. Beş altı saatlik mesafedeki liva merkezinden iki günde bu sabah gelebilmişti. Bu geceyi de burada geçirecekti; en çok senede yedi, nadiren sekiz ay alabildiği maaş, çoluk çocuğunun iâşesine yetişmediği için arpa ve saman parasını yediği atını açlıktan kur-

tarmak, ancak böyle kısa mesafelerle meccanen yem, yiyecek veren köylerde geçirmekle mümkün olurdu; vilâyet mülhâkatından —her nerede arpa saman en ucuz ise vilâyetin her tarafında o fiyat üzerinden— tayı bedelleri verilen zaptiye hayvanlarının asabında ne kadar kuvvet bulunur? Mümkün olsa atları yormamak ve bedava beslemek için birbirine yakın köylerin her birinde birer gün, birer gece geçirmek isteyen zaptiyeler mazur görülebilirdi.

Bu suvari, boya tutan bıyığını bir velinimet gibi sever, ona öyle hizmet ederdi. Alay merkezinden ara sıra bir zaptiye subayı geldikçe ihtiyar süvari, boyalı bıyığının rengine uyan bir gençlik tavrı göstermek için hayli sıkılırdı; çünkü bir aralık ak saçlı, sakallı zaptiyelere yol verileceği şayi olmuştu. Zavallı süvari, zaptiye alay komutanının albay üniformasının sıkıntısına ve asker kılıcının ağırlığına dayanamayacak kadar ihtiyarlamasından dolayı, mülkiye rütbesi olan **Miri-miranlık** (Saadetlu paşa) ünvanı verilerek sivil giydirilip yükü hafifletildiği için, artık tabii rengini almasında bir mahzur kalmayan ve dipleri beyaz, uçları siyaha yakın sincabî bıyıklarının altında kar gibi ak bir sakalın alabildiğine uzamakta olduğunu bilmezdi. Zaptiyenin yanında oturan köylü, bir zaptiye ile ah-bapça konuşmak şerefine mazhar oluşundan da anlaşılabileceği veçhiyle bu köyün muhtarıydı.

Bu adamın başına geçirdiği ve üstüne mavi, göğez yazma yemenileri birbirine dolayarak sardığı keçe külâh, bindiği kulakları yarılarına kadar büküp altına almıştı. Üst dudaklarını tamamıyla gösterecek kadar kısa kesilen bıyığın uçları, hemen ağız köşelerinden aşağı inmekte acele ederek, birer tirbüşon gibi kıvrılan sakalın üstüne yatmıştı; bu sakalın üzerinde

kızaran buruna göre pek küçük görünen ve önlerine ak - kara kaş telleri gerilen gözlerinin rengi anlaşıl-mıyor, yalnız kuru otlar arasında kalmış küçük birer kaynak gibi ziya gördükçe ara sıra parlıyorlardı. İn-ce mor çizgili pamuk alacadan yapılmış mintanı ak sakala uygun bir zemin olduğu gibi; en ziyade omuz-ları soluk mavi çuhadan fermane dahi, mümkün mer-tebe yakışmak istediği halde, kalın bir kuşak üstüne «silâhlık» diye beline bağladığı katmerli kırmızı sah-tiyan altında başlayarak ak çoraplı ayaklarındaki kı-rmızı yemeniler üstünde nihayet bulan siyah keçi kılından dokunmuş potur sakalın maharetini bozarak gülünç bir kılık teşkil ediyordu.

Bir siyah kıl kaytanla silâhlığa bağlanmış beyaz boynuz saplı çakıdan başka silâh nevinden hiçbir şey bulunmayan bu katmer silâhlık, muhtarın her zaman yanında bulunması lâzım gelen her şeyi, uzunca si-gara ağızlığı, tütün kutusu, kav ve çakmağı hep bu-nun içindedir; mühim kâğıtlarının cüzdanı da, kena-rı kara kaytan geçirilmiş gibi kirlenmiş olan külah ile bunun altındaki daha küçük külahın arasındır, hat-ta kâğıt paralar geçtiği zamanlardan kalma mavi renkli beş kuruşluk bir kaymeyi de senelerden beri yağlı paçavraya dönmüş olduğu halde orada saklıyor; eski devrin «evrakı muzurrası» gibi bulunduğu her ye-ri mutlaka zararlandırmış olan bu uçucu paranın tek-rar geçmesi mümkün olmadığını söyleyenlere: «Sahla samanı, gelir zamanı» diye cevap veriyordu.

Muhtar, bir aralık, bu çifte külahını çıkarıp dizi üstüne koyarak ve mümkün olduğu derecede dudak-larını açıp sırtarak aynı ihtiyacı hissedeneri imren-direcek surette tatlı tatlı başını kaşıyor. Zaptiye, bir köylü çocuk tarafından gezdirilen terli atını gözle ta-

kip ederek çatlak dudağına sigara kâğıdı yapıştırırken yanlarından geçen bu general ceketli basma donlu sefil mahlûku görünce, muhtarın yüzünde —kaşınmadan doğan hoşlanma çizgileri değişerek— merhamet eserleri peyda oldu. Zaptiye sordu:

— Bu, iki yıl önce İstanbul'dan gelen çocuk değil mi?

— Belii o, şu Keleşlerin Ali'nin oğlu.

— İstanbul'dan geldiği zaman gördümdü, bizim Mutasarrıf paşadan daha kurumlu idi, şimdi ne olmuş. Tüyü tozağı dökülmüş, baykuş yavrusuna dönmüş. Hey gidi dünya hey!

— Belii öyle oldu, allalem biraz ahlını da bozdu, oynamaz, gülmez, yalnız başına gezer, kendi kendine söylenir, yahut üzerinde çingilli (çaylak) dolaşan tavuk cülüğü (piliç) gibi bir köşede durur büzülür; yediğini içtiğini gören yoh, yiyeceh de yoh ya.. Güneküsen (kahkaha) çiçeğine döndü sanki, her solukta biraz daha sararıp soluyor, buruşuyor. İnce hastalığa yakalanmış olmalı.. Yüzüne bah hele, kırağı vurmuş pancar yaprağına dönmüş, her çeşit boya var; bu, bazı geceleri köy sokaklarında dolaşır, karanlıkta insanın yanından hayalet gibi geçer, kötü kötü öksürür.

Şu konuşmaya göre basma donunun delâletine rağmen kız değil ceket eskisinin şahadeti veçhiyle erkek, cüssesine rağmen cüce değil çocuk olduğu anlaşılan bu bahtsız mahlûk, yalnız bu köye değil, bütün dünyaya yabancı, her şeyden, hattâ kendi mevcudiyetinden de nefret etmiş gibi geziniyordu.

III

Dokuz yıl önce bu köyün bağı olduğu livanın mutasarrıfı, bir geceyarısı Nişantaşı'nda sadrazam konağından acele işaretli bir şifre telgrafı almıştı¹. Mutasarrıfa doğrudan doğruya sadrazamdan şifre değil, açık bir telgraf gelmesi görülmüş şey değildi. Gazete, kitap yasağına dair hiç eksik olmayan şifre, açık telgraflar, hep vilâyet vasıtasıyla gelirdi. Şifrelikten başka acele işareti de ayrıca dikkati çeken bu olağanüstü telgrafı, mutasarrıf paşa hemen çözerek okudu: «Elyevm İstanbul'daki asâkiri şahane efrâdından ve (...) kazasına bağı (...) kariyesi ahalisinden Keleş oğlu Ali'nin zevcesi olup mezkûr kâriyede sakine Selime adındaki hatunun süt analığı etmek üzere buraya gelmesine zevci tarafından muvafakat edildiğinden belediye tabibi serian mahalline gönderilerek mezbûre dikkatle muâyene ettirilip ileri ve emrazdan salime ve sütü evsafı lazıme-yi haiz olduğu tahakkuk ederse çocuğı ile beraber hemen buraya gönderilme-

-
- 1) Şifre telgrafları sadrazamlar imzalamazlardı. Yalnız, üzerine, «telgrafname-i sami» cümlesi yazılırdı.

si ve hareketinin bildirilmesi muntazardır.»

Acele işaretli bir şifre telgrafla sūtanası istenmesi ve bunun için gece yarısında uykudan uyandırılması mutasarrıfı kızdıracak gibi olmuşsa da Suat Paşa gibi büyük bir zat ile tanışmaya hususi bir vesile teşkil eden bu fırsattan istifade edileceği karısı tarafından hatırlatıldığından, mutasarrıf, sabahı de beklemeye- rek, belediye hekimi ile bir zaptiye zabitanı beş altı saat mesafede bulunan mezkûr köye gönderdi ve vazifesini tamamıyla ifa edenlere mahsus bir kalp istirahatıyla yatıp uyudu. Selime'nin her suretle iyi bir sūtanası olacağı anlaşıldığından liva merkezine getirildi, bir gece mutasarrıfın konağında misafir edilerek daha büyüğünü tasavvur edemediği bir hanım tarafından kıyafeti biraz düzeltilerek, yerli dokumadan bir de çarşaf verilmekle beraber: «Ne yapalım aceleye geldi, kusura bakma» diyerek bir de özür dilendi. Şimdiye kadar köyden hiç çıkmamış olan Selime, bu kasabayı ve mutasarrıfın karısı gibi bir hanımı ilk defa görüyordu. Eğer uzak, yakın köylerden yazın-kışın tavuk, yumurta satan ve birer ikişer kile zahire satmak için pabuçları koltukları altında sürü sürü şehre gelip giden kimsesiz asker analarından, asker karılarından, asker nişanlılarından biri olsaydı, şu iyi tecellinin, yani sadrazam sūtanalığı memuriyetinin kıymetini, ehemmiyetini takdir ederdi. Selime, ihtiyar bir polisle yük arabasına bindirilerek yola çıkarıldı ve sadrazama malûmat verildi. Bunların yol masrafları, mücrimler sevkine mahsus tahsisattan verilmesine muhasebeci muvafakat etmediğinden, belediyece verildi.

Ali, asker olarak köyden ayrıldığı zaman, Selime üç aylık iki canlı (hamile) idi. Ali, birkaç ay bir kış-

lada kaldıktan sonra mensup olduğu onbaşı takımıyla Nişantaşı karakoluna memur olmuştu. Suat Paşa'nın konağı bu karakola pek yakındı. Paşanın emektar uşaklarından Kâmil, Ali'nin köyünden olduğu için ara sıra «melmeket», yani köy yârenliği ederlerdi.

Ali İstanbul'a geldikten altı ay kadar sonra kayınbiraderi İbrahim'den aldığı bir mektupta bir ay önce bir oğlu doğduğu, dedesinin adı konarak Salih denildiğı müjdelenmişti. Ali pek sevinmiş, ilk görüşmede baba olduğunu Kâmil ağaya da söylemişti; Kâmil, «Uğurlu kademli olsun» diye tebrik ettikten sonra düşündü: Bu doğumun kendileri için hiç hatır ve hayalden geçmeyecek derecede büyük bir nimet getirmesi ihtimalini söyledi. Ali sorunca, Kâmil maksadını şöyle anlattı: «Bizim konakta yakınlarda bir sütanası lâzım olacak; kadın erkek birkaç kişi yirmi gündür bunu arıyor, fakat her nedense en ziyade günde bir okkalık bir süt işini büyüttükçe büyüttüler; pek ince eleyip sık dokudular; her bulunan karıda bir türlü, dört türlü kusur bularak hiçbirini beğenmediler; Salihin anası, senin küldöken* gibi soyu soppu belli, sütü sümüğü temiz bir yayla ineğı ararlar. Ayda en aşağı üç yüz kuruş maaş verecekler, senede ne kadar eder bilir misin? Hele bir düşün, tam üç bin altı yüz kuruş, Paşa'nın, Dilâver Bey'in, büyük hanımefendinin, küçük hanımın verecekleri bahşişler caba; hasılı, para gökten yağacak, yerden çıkacak, ver Allahım ver... Bu sütanalığı, sizin için kırk yılda bir değil, yüz yılda bile doğmaz bir kuyruklu yıldızdır.»

Bu havalide gece gündüz her kıyafetle dolaşan sivil memurlardan birisinin kulağına yıldız sözü çarptı,

* *Küldöken*, zevce demektir. Yalnız köylerde değil, şehirlerde de kullanılır. Bu sözün manasını öğrenemedim.

fakat bunun sayısız emsalini bilen, gören Kâmil ehemmiyet vermedi, öksürerek biraz daha yüksek sesle sözüne devam etti: «İşine gelirse bugün hareme haber verdireyim, mutlaka isterler sanırım, çünkü dün kâhya kadın 'İstanbul sütüninelerin kahır çekilmez, öyleleri var ki, sütü kesilir, memesi kurur da, aylığım kesilir diye haber vermez, gece kandilinin zeytinyağını yedirmeye başlar; Allah kahretsin, ben ne insafsız sütünineler bilirim. Bunların en iyisi köylü sütüninelerdir, bir köylü bulabilirsek çok iyi olur, çünkü onlar az şeyle çok memnun olurlar; insan, uslu bir inek gibi istediği kadar sağar' diyordu.»

Bir elini mavzer tüfeği üzerine koyarak, diğerinin başparmak tırnağını kemiren, şaşı bakışı alan gözle riyle sivil polisi takip etmekte olan Ali; karısını her istediği zaman görmek, ilk çocuğu Salih'i üç dört yaşında ancak görebilecekken şimdiden onu öpüp okşamak mümkün olacak, fazla olarak ayda üç yüz kuruş para alacak... Bunun hakikaten bir nimet olduğunu takdir etti: «Kâmil ağam, sen bilin, ben ne diyebilirim» diyerek reyini Kâmil ağaya bıraktı.

Kâmil:

— Mademki işi benim bildiğime bırakıyon, bu iyi bir düşüştür, her zaman düşmez.

Deyince, Ali:

— Öyle ama konahta sen olmasan ben bu işi tutmam, onları sana emanet ediyon, İdedil.

Kâmil:

— Evvelâ Allaha, sonra bana, İdedil.

— Eh şimdi ne göreceksin?

— Ne yapacağımı ben bilirim, ne yaptığımı yaptıktan sonra söylerim.

Kâmil için memnunluk verici bir muvaffakiyet demek olan bu işbirliği, derhal hareme haber verilmiş ve hemen o gece paşa tarafından yukardaki şifre çektilirmişti. Bu kadar itina ile sütninesi aranan çocuğu doğuracak Nüzhet Hanım, Suat Paşa'nın küçük kardeşi Albay Dilâver'in karısı idi. Her suretle mesut bir evlenmenin ilk mahsulü olan bu çocuk için Anadolu'dan sütnine getirilmesi Üsküdar'dan bir inek getirmek kadar kolay bir işti.

Selime'nin geleceği gün, karşılaşmak için kocası Ali, Haydarpasha'ya koştugu gibi Kâmil de birlikte gitmişti. Ali beraber gelişten memnun olmadı ise de bir şey de diyemedi. Kâmil, Ali'nin karısını karşılamak için değil, kendi işgüzarlığı ile ilgili bulunan bir yayla ineği ile buzağısını selametle konağa getirmek için gitmişti.

Vapurda, köprüde her taraftaki kalabalık, bin türlü gürültü, hele havagazlarının keskin zıyaları Selime'yi şaşırtmıştı; sakın bir köyde yağsız bir bezir çerağı ile aydınlatılan evlerde yaşamış olan kadıncagız, bu aydınlık içinde mağaradaki yuvasından tutup güneş altında bir sürü karga arasına atılmış yarasa-ya dönmüşü.

Köprüden konağa kadar araba arkadaşlığına kanaat eden kocasına bu şaşkınlıktan dolayı pek az söz bulabilen Selime, konağın kapısı önüne iner inmez Paşa'nın, hanımefendinin huzurlarına çıkınca nasıl etek öpeceğine dair mutasarrıfın karısı tarafından vaki olan tembihleri hatırladı. Kapıcı Abdi ağa bıyıklarını bükerek, sütnineye, her yerde bulunmaz bir Van kedisi gibi ta Anadolu'dan getirilen bu ineğe, dikkatlice baktı, baştan aşağı süzdü; boyalı bıyığına rağmen pek mecalsiz bir ihtiyar olduğunu bilmesine, bu bakış

Ali'yi kışkandırabilirdi. Selime, hiç görmediği sırmalı kırmızı cepken ve poturuna bakarak, köyde kapıları önünde gezinen veya çömelenlerin o evin büyüğü olduğunu düşünerek **Paşa olmalıdır** diye kimsenin delâletine bakmadan, bilgiçlik göstermek için Abdi ağa'nın cepken yenini öpmek istediğinde, Ali men ederek yavaşı: «Kılığına bahma, o da bencileyin bir kılıkuyruhu, bir hizmetkârdır» dedi.

Abdi ağa, kapının yanındaki elektrik düğmesine basarak hareme haber verdi.

Soluyan bir bohça gibi, birçok beze sarılmış olduğu halde babasının kolları üstünde uyuyan çocuk, anasının kucağına konularak içeriye itildi ve kapı kapandı. Cariyeler, hizmetçiler yemekte idiler, Selime'yi karşılayan olmadı; bir iki dakika şaşkınlık geçirdi; aşağıya kendisini davet ediyormuş gibi duran açık kapılı odalardan birine mi girecek, yoksa ortasındaki kırmızı halısı ile pek muhteşem görünen geniş mermer merdivenden yukarıya mı çıkacak, ne yapacak, bir türlü kestiremiyordu.

Sırmalı esvaphı adama da «kılıkuyruk» denilen bir konakta aldanmamak için pek dikkatli davranmak lüzumunu takdir ediyordu. Bereket versin, beyaz esvabıyla sahanlıkta görünen Nazikter kalfa, güleç bir sima ve tatlı bir sesle «buraya geliniz» diye imdada yetişti. Selime, merdivenin halısına basmamağa dikkat ederek kenardan yukarıya çıktı. Mutasarrıfın karısından daha süslü, daha güzel olan Nazikter'in hanımefendiliğini kabulde tereddüt etmeyerek etek öpmek istedi, 30 yaşında olduğu halde 20 yaşında gibi taze görünen Nazikter, nazik bir tavır ile «Estağfurullah, kapı yoldaşınız; hoş geldiniz» diyerek önüne düştü ve yürürken: «Küçük hanımefendinin iki günden beri süren sancı-

ları bugün arttı; inşallah ayağınız uğurlu gelir de şimdi kurtulur.» dedi. Selime: «Allaan izniile» cevabını verdi.

Kucağındaki çocuk ve alışık olmadığı için bir tarafa sarkıp yerde süründüğünün farkına varmadığı çarşafının hali ve şaşkınlığından doğruca yürüyemeyerek, sağa sola sallanarak yürümesi, koridorda tesadüf ettiği genç cariyeleri hayli güldürüyordu. Kendisine ayrılan odaya götürülüp de «**burası senindir**» denilince, «**dünya üstündeki her şey senindir**» denilmiş kadar sevindi. Yalnız, ana ve babanın değil, bütün konak halkının beklediği aziz bir çocuk için hazırlanan bu oda, Selime gibi kötü bir köyden gelen bir kadının cennet denilince tasavvura çalıştığı bir yerden daha ziyetli idi. Selime, odanın her tarafını, içindekileri hayretli bakışlarla temaşa ediyordu. Salih, Selime'nin kucağına yan yatıp paçavralar arasından çıkardığı çıplak ayaklarının pembe parmaklarını oynata oynata hırsla meme emiyordu; sanki, bu iki âbıhayat kaynağını elinden alacak bir ortak çıktığını anlayarak, kapağı nadiren kımıldayan bir gözünü anasının çenesine dikmiş, kendisine kalmazsa ortağına da yaramaması için kaynağını kurutmak istercesine ağzını köpürte köpürte meme emmesi Selime'nin dikkatinden kaçmamıştı. Salih bütün sütlerini emip bitirdikten sonra, hanımı, memelerini muayene ettirerek «Bu boş dağarcıkla mı süt analığı etmeye geldin» diye sorarsa ne cevap verecekti. Bu korkuyla «Dibi delik üzlük (küçük çömlek) müsün, dolman mı; eynühan mısın be çocuk, doymah bilmen ım?» diyerek Salih'in burnunu sıkıp memeyi ağzından çekti çıkardı. Salih tepindi, yüzünü buruşturarak memeyi aradı. Selime okşadı, öptü; çocuk, gözlerini yumup uyudu.

Selime'nin geldiği, konakta şayi olduktan birkaç dakika sonra, Nüzhet hanımın nurtopu gibi bir oğlan doğurduğu haberi herkesi sevindirdi. Selime bundan böyle cennet gibi bir odada yaşayacağını düşünmekte iken, Nazikter kalfanın çocuk doğduğunu haber vermesi ve dediği gibi ayağının uğurlu gelmiş olmasına çok sevindi. Rahmetli babasının «Sen toprağa hor bakma, toprakta neler yatar» dediğini hatırladı. Selime genç ve ihtiyar beş altı cariyeye tarafından çevrildi, her biri bir şey söylüyor, bir şey soruyordu. Kadıncağız, birinin sualine cevap hazırlarken ikisi başka şeyler soruyor, hangisine cevap vereceğini şaşıırıyordu; zenci Şirin dadı bile, beyaz cariyeler arasından başını uzatarak sırtıyordu. Selime mahcup mahcup gülümseyerek:

— Sorgu melekleri gibi etrafımı sardınız, mezar sorguları soruyorsunuz, ben hanginize karşılık vereyin? Maşallah dilinize kıl dolaşmıyor, kuş gibi vicır vicır ötüyorsunuz, demeye mecbur oldu. Cariyeler uzun kahkahalarla güldüler, bereket versin Nevnihal kalfa imdada yetişti. Bu pek geveze, muhtelif renkli kuşları dağıttı. Bir saat sonra Selime, konağın hamamında idi. Köyde, çayın kenarında, üstü açık kalmak şartıyla dört kuru duvar yapıp yunak denilen köy kadınlarına mahsus yerde hem tokaç ile çamaşır yıkamaya, hem de yıkanmaya alışmış olan Selime burayı yadırgamıştı. Kurnanın gümüş gibi beyaz, parlak iki musluğunun birinden sıcak, diğerinden soğuk su aktığını görünce, süt bal akan cennet çeşmeleri gibi, karşıdaki kurnanın musluklarından da bal pekmez şerbetleri akacağını zannedecek kadar şaştı. Her tarafı beyaz mermerle yapılmış olan bu hamam içindeki, şimdiye kadar görmediği güzel şeyleri seyrederek:

ken, Şirin dadının, bir çocuğun saf yüreğine ilk defa giren kookucu (umacı) korkusu gibi ansızın içeriye girmesi, Selime'yi hayli korkuttu; eğer birkaç sene önce köye gelen zenci bir zaptiye'yi görmemiş, bu renkte de insanlar bulunduğunu öğrenmemiş [olsa], beş on dakika evvel etrafını sual melekleri sardığı sırada, Şirin dadı da onların arasında karanlık bir mezar deliği gibi görünmese, dadıyı bu şekilde tecessüm etmiş bir karakoncolos (kâbüs) sanarak «aman anam» diye bağıra bağıra çırılçıplak hamamdan kaçması muhtemeldi. Şirin dadı, ince sesiyle:

— Yalnız başına yıkanamazsın deye sana yardıma geldim, dedi.

Selime:

— Köyde yıhanırdım emme, burada garip ite döndüm, eline sağlık abla kadın, yıka; keşik yaparık, ben de seni yurum.

Şirin dadı:

— Benim saçım yok ki, iki tas su ile tertemiz olurum, diyerek kurnanın önüne çömeldi, soğuk su musluğunu kapattı, kurnayı boşalttı, yeniden doldurdu, sabunı aldı işe girişti. «Köylü kiri kolay kolay çıkmaz» diye söylene söylene sütnineyi çok sıcak su ile öyle bir yıkadı ki, zavallı Selime:

— Yeter kara abla, yeter, kir çıkacak diye beni haşladın, kir değil canım çıkacak, demek zorunda kaldı. Selime lüzümü kadar haşlandıktan sonra ılık su ile Salih de yıkandı. Soğukluğa çıktılar, Nevnihal kalfa orada idi. Şirin, Nevnihal kalfaya:

— Akarı kokarı, vesvese edecek hiçbir şeyi, bir sivilcesi bile yok, gümüş gibi tertemiz bir süt ninesidir, İdedi.]

Selime, Şirin'in sözünü keserek:

— Bunu da Allah yarattı demeden başıma dök-
tüğün kaynar sularla ben de seni haşlasam, gözle-
rinin akı gibi ağırman da ne yapan? dedi. Selime ve
Salih'e yeni çamaşırlar giydirdikten sonra Nevnihal'in
tabiriyle, kuyruklu köy bitlerinin konağı sarmamaları
için kadının başına bir haylice sürür sürülmesi unu-
tulmadı. Bütün bu işler bittikten sonra Nevnihal kalfa,
Selime'yi büyük hanımefendinin eteğini öpmeye gö-
türdü, bir aralık lohusaya da gösterildi. Selime'yi kıp-
kırmızı gören ebe hekim, «böyle bir kadının sütü ile
büyüyecek çocuk en az yüz yıl yaşar» diyerek süt-
nineyi sevindirmişti. Selime'nin söbü birer kavun gibi
sarkan memeleri, iki çocuğu mükemmelen beslemeye
yeter görülmekle beraber, Nüzhet Hanım'ın emri üze-
rine Nazikter kalfa Selime ile konuşarak ilerde büs-
bütün kesilmek şartıyla, şimdilik, Salih'in yirmi dört
saatte iki defa emzirilmesine diğer zamanlarda inek,
keçi sütüyle doyurulmasına Selime'nin muvafakatini,
tahmininden ziyade kolaylıkla aldı.

Konağın ihtişamı, çifte kurnalı, çifte musluklu,
kaynar sulu hamamı, büyük hanımefendinin güzel-
liği, heybetli tavrı, zaten şaşırttığı [sırada] Nüzhet Ha-
nım'ın pek muhteşem yatağı, mavi atlas yorganı, yas-
tığı, baş tarafına takılan el kadar büyük elmas ma-
şallahı ile ince bulutlu bir seher seması gibi görün-
mesi, Selime'yi büsbütün büyülemişti. [Hanımın] Bu
muvaffakiyeti bir serhoş cömertliği kabilinden olmak-
la beraber, böyle çeşitli tesirler altında bulunmasa bile,
[Selime'nin] daha ağır bir teklife de evet diyeceğinde
şüphe yoktu.

IV

Her halini yakından incelemek, vazifesine uymayacak adetleri varsa düzeltmek için Nevnihal kalfa Selime'nin odasında yatmaya memur edildi. Selime'nin saf, temiz ahlakı, tuhaf tuhaf sözleri ihtiyar cariyenin hoşuna gidiyordu, iki üç gün içinde sütineyi adeta bir ana duygusuyla sevmeye, onu korumaktan lezzet almaya başladı, Selime de bu iyi yürekli kadını, on sene evvel ölen anası kadar seviyordu. Ona bütün köy hayatını, şimendiferde, vapurdaki, ilk duygularını ve şimdiki halinden pek memnun olduğunu güldürücü tabirlerle hikâye ediyor, Nevnihal'in anlayamadığı sözleri daha garip, daha karışık tabirlerle anlatmaya çalışıyordu.

Nevnihal dokuz yaşından beri İstanbul'da bulunuyordu; ihtiyarlığına rağmen dinç ve hayli semizdi. Şeffaf denilecek kadar parlak cildi altında en ince damarları bile görünen beyaz siması, kısa seyrek kırpikleri, biraz kanlı ve daima yaşlı gibi duran açık mavi gözleri, ince dudakları, seyrek dişleri arasından tane tane çıkan sözleri ile Selime'ye pek sevimli görünmüştü.

Nevnihal ilk gecede Selime'nin uykusunu pek ağır buldu. Bunu yol yorgunluğuna ve en ziyade Şirin dadının kaynar sularla haşlamasına verdi. Uyku ağırlığı bir süt anası için tabii bir kusurdu, fakat diğer meziyetlerine bilhassa uzak bir yerden getirildiğine göre bu kusuru görmemek hale de uygun olurdu. İki üç gün sonra da aralarında kırk yıllık kapı yoldaşı imiş gibi samimilik hasıl olunca Selime'nin böyle bir kusuru olduğunu kimseye söylemedi. Selime'yi yalnız Nevnihal değil, başta Nazikter kalfa olmak üzere cariyelerin hepsi pek seviyor, tuhaf sözleri, oturuşu, kalkışı, yürüyüşü büyük küçük hanımefendilerin de hoşlarına gidiyordu. Hazırcevaplığı ile bütün kapı yoldaşları tarafından sevilen ve Suat Paşa tarafından Nüzhet Hanım'a verilmiş olan genç bir cariyeye; Selime'nin öne arkaya, sağa sola sallanarak yürüyüşüne, sandalyelerin üstüne değil önlerine diz çöküp oturmasına dikkat ederek: «Sütnine değil, Allahın bir devesi» dediğinde, Selime derhal «Allah devesi* ipelik gibi ayahlarıyla ince ağlar örер, bürümcükler dohur; benimse elimden, ayama bir çorap örmek bile gelmez, Allahın pek avere bir kuluyum» cevabını vermişti.

Konak içinde bütün cariyeler için Selime'nin odası bir mahalle kahvesi olmuştu. Hanımefendi hangi cariyeyi aradıysa bulamayarak Selime'nin odasında olduklarını anlayınca hepsini azarladığı gibi, Selime'ye de: «Onları başına toplayıp da Karagöz mü oynatıyorsun, ne yapıyorsun, hangisini ararsan Sütninenin yanında diyorlar, bu iş kaçkınlarını odana sokma» deyince, Karagöz'ün ne olduğunu bilmeyen sütninesi:

* Bir nevi örümcek.

— Valla hanımefendi; ciğerimden vurulayım, ben ne gözümün ahını, ne de karasını oynatıyorum; lakin bu dürtülesiceler dururlar mı, birer ikişer kapıyı kahan içeri dıhılıyor, ben ne göreyin, bir bahan yanımda kimse in cin yoh, bir de bahan pekmez kokusu almış sinekler gibi yanıma toplanıp bana tebelleş oluyorlar.

Selime her gece yatağa girince: «Yattım sağıma, döndüm soluma, melekler gelsin yanıma şahat olsun dinime, imanıma» diye bir uyku duası okuyup üfle-dikten sonra gözlerini yumduğu dakikadan itibaren cehaleti kadar derin bir uykuya daldı. Nevnihal kalfa icap ettiği zaman Selime'yi uyandırmaya çalış-maktansa, Salih ağlarsa ağzına emzikli bir süt şişesi sokmayı, Haldun adı verilen süt kardeşi ağlarsa ka-dının memelerinden birini Haldun'un ağzına daya-mayı daha kolay bulurdu. Bu iş, bir çeşmenin muslu-ğunu açıp altına bir testi koymak gibi bir şeydi.

Selime'nin yatak duasını hanımefendinin, hattâ Paşanın da duymaları için çok zaman geçmedi. Birkaç gün içinde bu duayı konakta işitmemiş değil, ezber-lememiş kimse kalmamıştı. Pek saf olduğu anlaşılan Selime'nin, melekleri şahit göstererek rahatça uy-uduğu, din ve iman hakkındaki bilgilerinin garip şeyler olacağı tahmin edilerek, Paşa tarafından, bu husustaki malumatı öğrenmeye Nazikter kalfa memur edildi; Nazikter bir sırasını getirip Selime'yi sorguya çekti:

— Her gece yatarken melekleri şahit getirdiğin din ve iman ne olduğunu bilir misin?

— Onu sorgu melekleri mezarda sorarlar, şimdi sorulmaz, hem de o sorgunun karşılığı diri iken veril-mez, ölünce verilir.

— İnsan sağken bilmezse ölünce hiç bilmez.

— Mezara gömülünce imam talkın verir, öğretir.

- Demek sen hiç bilmiyorsun?
- Dini din, imanı iman bilirin, işte bu gadar.
- Allahı nasıl bilirsin?
- İyi bilirim, lâkin görmedim.

Nazikter, Selime'nin yüzüne bakıp lâtifeye benzer bir eser göremeyince, kuşkulandırmayarak bütün ma-lumatını anlamak için sözlerine devam etti:

- Pekâlâ, Peygamber kimdir?
- Allahın torunu.
- Babası kimdir?
- Adem babamız.
- Anası da Havva anamız olduğunu tabii bilir-sin. Sormaya hacet yok; namaz nedir?
- Köyde erkéklerden bazıları boş kaldıkça kılar; dişi ehliler kılmaz sevaplı bir iştir.
- Devlet nedir?

Selime, böyle bayağı bir sorguya nazaran kendi-sinin pek aahmak zannedilmesine kızmış gibi bir tavır aldı:

- Bunu herkes bilir: Köylerden vergi, asker alır; fakat kendisi gelmez; kuduz gibi zaptiyeleri saldırır, zift gibi yapışkan tahsildarlar gönderir.
- Padişah kimdir?
- Devlet Efendimizin altın kafes içinde oturan büyük oğlu.
- Sizin köyde mektep yok mu?
- Var, caminin yanında güççük bir dam, yazın taput, tenesir korlar, kışın imam çocuklardan bazı-larına namazlıklarını öğretir.
- Yaz günlerinde öğretmez mi?
- Yaz günlerinde çoluh çocuk herkes kırdı bu-lunur; köyde yalnız hastalar, kötürümler, düşkün ihti-yarlar kalırlar. Zaten imamın da bir çoh çoluğu çocuğu

bir dam dolusu ekmek düşmanları var; o da yazıda, yabanda gezer, çift çubuk arkasında koşar. İmam, kış günleri de çocukların hepsini okutmak ister emme, her hafta perşembelik (perşembe günleri hocaya verilen on para) vermek, köyde hangi yiğidin kârıdır? Mektebe üç beş çocuk ya kider, ya kitmez.

Nazikter kalfa bu muhavereyi harfiyyen Paşaya arz etti.

Paşa müteessir oldu. O hafta içinde: «...bütün köylerimizde mektepler tesis ve küşadile nimeti mearifin tamimi, islâm akidelerinin halelden masun olarak muhafazası esbabının istihsalı...» diyerek her tarafa emirler verilmiş ve o zamanın gazeteleri bu vesileyle uzun makalelerle şu diyanet ve maarifseverliği, sesleri çıktığı kadar alkışlamışlardı.

Vilayetlerimizden birkaçının merkezi ile bunlar dahilinde bulunan ve nisbeten müterekki sayılan beş on kaza, liva merkezleri istisna edilince, diğerlerinde, Selime'nin köyündeki gibi tabut, teneşir koymaya mahsus mahallere veya öteden beri mevcut ahır bozuntusu damlara türlü türlü yeni adlar takarak vilayet dahilinde üçer beşer bin mektep küşad edildiği resmen ilan olunan ve temelsiz binalar kabilinden İdadî mektepleri bile yapılmış olan bazı vilayet mekteplerinde bile hâlâ iptidai mektebi denmeye layık bir tek mektep bulunmadığını hüznle itiraf edelim.

Naime (Büyük Hanımefendi)'nin kâtibi olan Nazikter'in soruları bütün Osmanlı ülkesindeki köylülerin hangisine sorulsa, binde biri, yani mâdûm hükûmündeki nâdirleri istisna edilince, Selime'nin cevapları gibi, belki daha garip cevaplar alınacağından şüphe yoktur.

Geçen devirlerde «Güzarı maarif» kesildiğini yazmadık kalem kalmamış olan İmparatorluğun —hazır haline nazaran, birkaç büyük şehirden, beş on küçük kasabadan başka yerlerinde— Maarif gülünün henüz bir tek filizi bile yeşillenmeye başlamamıştı.

Memleketimiz öyle bir haldedir ki, hükümetçe öteden beri müslüman tanındıkları, nüfus defterlerine müslüman adlarıyla yazıldıkları halde kendileri Ortodokslukla Katoliklik arasında mütereddit hristiyanlarla meskûn nahiyeler; tıpkı Avrupa'da Ortaçağın Derebeyleri devri gibi kabile halkının evlenmelerinde gelinlerin ilk geceyi reisin ikametgâhında geçirmelelerinde uğur uman, okuyup yazmayı ayıp sayan kabileler, «Muvakkat nikâh» adıyla ömürlerinin sonlarına kadar nikâhları altında sayısız kadınlar bulunduran aşiretler, Cebraîl'i alelâde bir posta müvezzii kadar olsun dikkatten tecrit ederek Peygamberlik beratını Ali'ye götürecek iken yanılarak Hazreti Muhammed'e verdiği [inanın] yüz binlerce insan bulunduğu gibi, vaktiyle Hindistan'ın Lengam mabedinde her sene bir geceye mahsus olan kötü ayini taklit ile kadın erkek bir yere toplanarak çerağı söndüren köyler de var diyenler eksik değildirler!

Şu pek kötü haller meydanda iken maarife, diyanete ne kadar hizmet edildiği iddia edilebilir?

V

Salih, kırk günlük olduğu halde geldiği bu konakta, sütkardeşi Haldun ile beraber büyümekte, Haldun'a mahsus iltifatlara tam müsavat derecesine varmamak şartıyla iştirak etmekte idi..

Haldun, 20 aylık olduğu gün, babası Dilaver Bey mirliva rütbesiyle taltif olundu. Konakta bir paşa daha peyda olmasından doğan iltibası kaldırmak için Suat Paşa'ya «Büyük Paşa», «Büyük Paşa Efendimiz» denmeye başlandı. Suat Paşa'ya küçük kardeşine karşı iltibası def için değil, ilmini, ahlâkını takdiren her zaman «Büyük Paşa» denebilirdi. Selime «Paşa Efendimiz» demeye bir türlü alışamadı. Paşa efendi der ve şu kadar ki, buna Anadolu adeti veçhiyle bir de «Ağa» ilavesiyle «Paşa Efendi Ağa» denmediğinden hürmetin noksan kaldığına canı sıkılırdı. Haldun Suat Paşa'ya: «Paşa Baba» dediği için hitap inhisarına aklı ermeyen Neferzâde Salih de «Paşa Baba» diyordu. Buna, Hanımefendi'yle Dilber'den başka kimse ilişik etmiyordu.

Hanımefendi, köylü çocuğun ağzının toplanmasını Nevnihal'e hatırlattığı gibi, Dilber de Selime'ye 'Bü-

yük Paşa Efendimize Salih'in «Paşa Baba» demesi çirkin oluyor,' demişse de Selime:

— Ne göreyim, ben öğretmiyorum ya, Haldun beğе baharak o da öyle çağırıyor; uysal it ineğі, onun arhasmdan gidiyor, güpürtüye (gürültüye) ürüyor, diye cevap verdi.

Suat Paşa'nın ölen karısından da, şimdiki Naime Hanım'dan da çocuğу olmadığыndan, Haldun'un «Paşa Baba» demesi, baba olmak iştıyakını okşuyordu. Haldun, iki yaşında memeden kesilmişse de sütninesine pek ziyade alışmış olduğı için, Selime, hudutsuz müddetle alıkonmakta idi. Suat Paşa'nın iki kadeh konyakla biraz keyiflendiğı bir akşam, büyük küçük hanımlarla Dilaver Paşa da hazırken, Haldun'u takiben içeriye giren Salih bütün hareketlerini taklit ettiğı sütkardeşinin «Paşa Baba» diyerek Paşa'nın kucağına atıldığını görünce, o da «Paşa Baba» diye Paşa'nın dizi üstüne çıkmakta gecikmedi.

Salih'in şu cüreti orada bulunanların hemen hepsine farklı derecelerde tesir etti. En ziyade Haldun'un dadısı Dilber'in gayretine dokunduğundan, zavallı çocuğу meşhut bir cürüm işlemiş gibi kolundan tutup şiddetle çekti, indirdi; adeta sürükleyerek kapıdan çıkarmakta iken çocuğın gitmek istemeyerek ağlaması Paşa'nın hassas kalbine dokundu; Dilber'i tekdir etti. Diğer cariyeleri, hatta Selime'yi de çağırarak:

— Köylü-şehirli, insanlar birdir, dedi. Allahın indinde bir Müşir Paşa ile bir asker neferinin değil, —çünkü askerlik büyük şeydir— bir dilencinin farkı yoktur. Çocuk, Haldun'u takliden bana (baba) demekle kıyamet kopmaz değil, hiçbir şey olmaz. Bak-sanıza, bundan daha çirkin olsun, bu yaşına kadar

bir çocuk babası olamadım. Bundan böyle çocuğun yanıma gelip gitmesine, Paşa Baba demesine sakın ilişik etmeyiniz; hattâ cümleniz şahit olunuz, ben onu evlâtlığa kabul ettim; hakkında öz evlâdım gibi muamele ediniz.

Selime ile Nazikter, Nevnihal, pek memnun oldular; diğerleri muhtelif derecelerde teaccüp ettiler. Naime Hanım, başına soğuk su dökülmüşe döndü, bozuldu. Pek açık olan iğbirarını belli etmemek için sahte bir sevinçle dudakları titreyerek: «Madem ki siz evlâtlığa kabul ediyorsunuz, benim de evlâdım olmuş demektir» diyebildi.

Nazikter'in işaretle ihtarı üzerine, Selime, Paşa'nın, hanımların eteklerini dinî bir vazife ifa ediyor gibi samimî hürmetle öptü ve arka arka yürüyerek kapıya çarpıp hayli gürültü ile Paşa'yı güldürdü ve çıktı. Bu gecedен itibaren cariyeler, uşaklar, Salih'e «Salih Bey» demeyi edep ve terbiye icabı saydılar; Selime bile öyle diyordu. Anadolu'nun en kötü, en küçük bir köyünde Selime gibi bir kadından doğup da böyle büyük bir konağın 'küçük bey'i olmak, Rumeli'nin küçük bir kasabasında dünyaya gelip de Mısır'a Hidiv olmak kadar nadir bir talih lütfu idi. Garip tesadüflerden olarak Salih Bey, burnunun ve çenesinin biçimi, söz söylerken dudaklarının hareket tarzları ile Büyük Paşa'yı andırır, gözlerinin renk ve şekli, kaşlarının kurumu ile de biraz Naime Hanım'a benzerdi.

Bu andırıştan, benzeyişten bahse evvelce kimsenin dili varmaz, varamaz idiyse de Salih'in evlâtlığa kabulünden sonra Nevnihal bunu hanıma söylemek saygısızlığında bulundu. Her neresiyle olursa olsun Salih'in az çok paşayı andırmasında, hattâ tam müşaheretle benzemesinde bile hiçbir önem yoksa da pek

düzgün boyu, azasının tenasübü, güneş ziyası gibi parlak, ipek kadar yumuşak saçları, gül rengine dudakları arasında tebellür etmiş birer gülümseme gibi dizilen beyaz, muntazam dişleri, siyah kirpikli, sema renkli gözleri, alelhusus bütün simasının güzellik nâzımı gibi yükselen burnu, Havva kızlarının pek azına nasip olduğuna kanaatten hasıl olan gurur hisleri bu güzel burnun ucunda toplanmış gibi görünen Naime Hanım'a, emsalsiz güzelliğinin en mühim imtiyazı, daha doğrusu görenleri teshir için pek füsunkâr iki tecelligâhı olan gözlerinin hemen aynına bir köylü çocuğunun da malik olması, pek fena tesir etti.

Paşa'nın evlâtlığa kabul ettiğini söylediği anda herkese daha güzel görünmeye başlayan bu köylü çocuk, hanımefendiye her zamankinden daha müstehrek görünmüştü.

Hanım'ın güzel sözleri Salih'in her yerinde bir başka türlü çirkinlik buluyor, her halinde sinire dokunur bir kabalık görüyordu.

Zavallı çocuğun biricik kabahati hanımefendinin rahminde tekevvün etmek şartıyla Paşa'nın sulbünden gelmemek, onun kucağında büyümemektir. Naime Hanım şöyle düşünüyordu: Ölen ilk karısından da çocuğu olmadığına nazaran kısırlık kusuru, kendisinde değil, Paşa'da idi; fakat, bunu herkes bilir mi? Paşa kim bilir ne kadar şiddetle baba olmak istiyordu ki, böyle bir köylü çocuğun 'Paşa Baba' demesinden lezzet alıp avunmaya çalışıyor; er geç çocuğu olmayacağından katiyen emin olmasa, böyle köylü bir sütninenin çocuğunu evlâtlığa kabul ile yüksek şânına halel verir miydi? «Kısırlık kusuru Paşa'dadır» diye konağın kapısına bir levha asılamayacağına göre, bu uğursuz çocuk: 'Hanımefendi kısırdır, Hanımefendi kısırdır' diye mü-

cessem bir ilân gibi daima içerde, dışarda dolaşıp duracak.

Hanım'ın düşündüğü belâların en büyüğü âtiye ait. Paşa'nın adeta öz evlâdı gibi sevmeye başladığı Salih'i kendisine varis tanıması, öyle vasiyet etmesi ihtimali ne kadar kötü bir ihtimal?

Bu ihtimal, pek kıymetli bir yün kumaş içine sokulan güve gibi Hanım'ın kalbini kemirmeye başladığından, Salih'in koca konak içindeki varlığı ne kadar küçük olursa olsun, Hanım'ı, nasılsa gözüne girmiş bir sinek, kulağına kaçmış bir pire gibi izaç ediyordu.

VI

Salih, Haldun'dan ancak 42 gün büyük olduğu halde cüssesine nazaran bir yıl daha büyük zannolunurdu. Haldun, Salih'in tabii hakkı olan ana sütünü gaspetmekle onun büyümesine mani olamamıştı.

Hilkatin her şeyle gıdalanmaya mecbur bir köylü midesiyle teçhiz ettiği Salih, soğuk-sıcak, bazan bozuk sütler de içirilmiş olduğu halde, Haldun'dan daha kuvvetli, sıhhati daha mükemmeldi.

Salih'in, pek küçükken Selime'nin çiğneyerek iğrenç bir merhem haline getirdikten sonra bir tülbent parçası içine koyup (Sormuk) adıyla ağzına soktuğu, saatlerce emdirip avuttuğu kuru üzüm usaresinden faydalanmış olması muhtemeldir.

Salih'in, anası gibi her türlü illetten masun olduğu, hekim muayenesi ve Babıâli'nin muhaberesi ile müspet bir kadın için de meni elzem olan bu iğrenç adet, Anadolu'da yalnız köylerde değil, kasabalarda da devam etmekte olduğu gibi, çocuğuna başka ağızlarda çiğnenmiş şeyler emdiren analar bugün de, büyük şehirlerimizde bile nadir değildir.

Haldun üç yaşına bastığı bir sırada babası ikinci orduya memur oldu. Nüzhet Hanım, kocasından ayrılmak istemediği kadar, Nâime Hanım gibi biraz da kendisi bir konağın büyük hanımlığı hükümetini sürmek istediğinden, Dilaver Paşa, Edirne'ye ailesiyle birlikte gitti. Selime Haldun'u emzirdiği zaman Salih'in de anası olduğu hiç hatıra gelmez, bu sıfatına hiç hürmet edilmez idiyse de, şimdi Suat Paşanın evlâtlığı olan Salih Bey'in anası olduğu için, Nüzhet Hanım, Edirne'ye gitmesi arzusunda bulunamadı.

Haldun yürümeğe başladığı günden itibaren babasının rütbesine mahsus Miralay üniforması giydiği gibi, Salih'in koluna da bir çavuş nişanı takılarak üç yıldır bir onbaşı bile olmayan babasını rütbece geçmiş olduğundan, Selime: «Dünya bu, demişti, buynuz kulağı geçer.»

Dilaver Paşa ile oğlu Haldun Paşa Edirne'ye gince, konakta küçük paşalık makamının boş kalması Büyük Paşa'nın büyüklüğü için bir nakıysa gibi göründüğünden, umûmî arzuya binaen Küçük Paşa'lık Salih Bey'e tevcih olundu; Salih'e çavuş nişanı takıldığı gece Selime tarafından nişanın altına mavi bir boncuk iliştirildiğini görüp: «Konakta Miralay Haldun Bey dururken Salih çavuşa kim bakar ki...» diyerek o kötü göz yıldırım siperini söküp Selime'nin yüzüne atan, «Paşa Baba» diye Suat Paşa'nın kucağına çıkan Salih'i nasılsa şafii mescidine girmiş bir it eniği gibi sürükleyip odadan çıkarmaya teşebbüs eden Dilber, Nüzhet Hanım'la Edirne'ye gitmeyip de Salih'in küçük Paşa olduğunu görse, bu unvan tevcihi Selime'yi daha ziyade memnun ederdi.

Bu unvandandır kimlere, niçin ve kimler tarafından verildiğini bilmeyen Selime, birçok hanımın kocaları

Paşa olduklarından dolayı Hanımefendi'ye teşekkür geldiklerini her zaman görmekte bulunduğundan, Salih'in de gerçekten Paşa olduğu zannıyla pek mesrur oldu. Paşa'nın, Hanımefendi'nin eteklerini öptü, teşekkür etti.

İnsanlara her zaman saf bir surur nasip olmaz; her tatlı, mutlaka az çok bir acılıkla karışır. Dimağında tahayyül kudreti bulunsa, hayalinin havsalasına sığabilecek refahiyet sebeplerinin bu konak kapıcısının veya aşçı yamağının maişetleri derecelerine kadar bile yükselemeyen Selime'nin, üç yaşındaki oğlu «Küçük Paşalıkla» hükümrân olduğu [haldel], bu kâş'a-ne içinde her türlü huzur ve refah arasında bir hoşnutsuzluk rahatsızlığı vardı.

Selime, Haldun'u emzirdiği iki sene müddetle mahkûm olduğu perhizden hayli üzölmüştü; çünkü sütü bozulup Haldun'un sıhhatine dokunacak mukarenetlere imkân vermemek için Selime kocasıyla ayda bir kere Nevnihal Kalfa ve Şirin dadının nezaretleri altında görüştürölürdü. Şirin dadı da, Nevnihal de istemeyerek ifa ettikleri 'İhtilatı men' memurluğundan dolayı girdikleri günahı Nüzhet Hanım'a yükseltiyor, alehusus Nevnihal, Selime'nin himayecisi olmak sâikasıyla, bu yasakçılığın pek zâlimâne bir işkence olduğunu da söylüyor ve: «Görmeyorlar mı fukara çocukları bir düzüye doğar, biri kucakta tepinirken diğeri karnında kımıldanır; biri yeryüzünde emeklerken öteki rahimde kulaklanır; memeyi biri bırakır, öteki çekiştirir, ne yasak var, ne karantena; ne süt bozulur, ne çocukların kırmızı yanakları solar; bunlar seçme, fakat ne yapalım? Vebalı yaptıranların boynuna, biz emir kuluyuz,» sözlerini de ekledi.

Haldun memeden kesilmedikçe, Ali askerliğini bitirip istipdal tezkeresini almadıkça köye gitmek mümkün olamayacağını Ali de, Selime de bildiklerinden, birbirleriyle böyle iki kardeş gibi mâsumane görüşmeye ister istemez tahammül ediyorlardı.

Siyasî cürümler suçluları gibi pek şiddetli nezaret altında görüşmeye Ali, Selime'den ziyade kızıyordu; bu mahrumiyetin de tesiriyle Ali karısını pek ziyade kıskanmaya başlamıştı. Selime köyde iken böyle değildi. Orada köy kadınlarının maişet tarzları ve iş nevileri gibi, kıyafetleri ve el ayak renkleri hemen birbirinin aynı olduklarından Selime kimsenin dikkatini çekemezdi. Güneş yakması, daima açık havaya maruz olması, kış yaz ağır işlerle uğraşmasının neticesi olarak yüzü pek esmer, vücudu ancak kemiklerini örtecek kadar semiz, eli ayağı siyah ve pürüzlü, kendi tabirleri veçhiyle bişirgeç (saç üstünde yufka ekmek pişirirken kullandıkları yanık değnek) gibiyken, şimdi öyle değil; eli yüzü ağarıp tombullaşmış, yanakları, dudakları kiraz gibi kızarmış; gözleri, çatık, kalın ve mâhut 'keman' teşbihini istimalde zaruret hasıl edecek kadar kavisli, göz uçlarına kadar inen uzun kaşları daha ziyade koyulaşmış gibi görünüyordu. Yiyecek şeylerin çokluğundan, uyku ve rahatın tasavvurundan ziyade, mükemmeliyetten faydalanarak semirdikçe semirip adeta tanınmaz bir hale gelmişti. Vaktiyle belli belirsiz olan çene çukuru, şimdi Ali'nin ağzının suyunu akıtacak kadar derinleşmiş; köy yadigarı üçer tane mavi sırça bilezik evvelce en hafif bir hareketle de şingır şingır öterken, şimdi birer birer çatlayarak kırılmış; yalnız vaktiyle pek geniş olan ikisi, Arapların etine dolgun kadınlar için 'bacak yahut kol bilezikleri samit kadın' dedikleri gibi boğum

boğum halkalanan etler arasma gömölüp susmuşlardı. Çene altında iki sıra katmerlenen ve kalça üzerine yığılan et taşkınlıklarına, bütün mesamlarından fışkıracak gibi kan feyezanlarına gıpta eden Dilber: «Pek eyi kalpli bir kadın, fakat bir hayvan gibi saygısız, besiye çekilmiş kazlar gibi kaygısız» diye kıskançlıkla bir hakikati söylerdi. Fakat bu sözler, bir sütnine için aranan en iyi vasıfların en mühimlerinden olduklarından, Selime'nin haysiyetine dokunmazdı.

VII

Haldun memeden kesildikten sonra kocasıyla Selime'nin aşağı kattaki odalardan birinde —Şirin dadının, Nevnihal kalfanın müsterek nezaretlerinden masun olarak— uzun konuşmalarına müsaade olunmuştu.

Bunların her mülakatı kapıcı Abdi Ağa'ya boyalı bıyığını kıvrıp başını çevirerek «Hasbinallah...» dedirttiği gibi genç cariyeleri de tecessüse alıştıırıyordu. Artık bu suretiyle hayatın memnun olmayacak, şikâyet edilecek bir yeri, bir mahrumiyeti bulunmamakla beraber pek çok devam edemedi.

Yemen'de üç sene yerine sekiz yıl hizmetten sonra seksen aylığa mukabil, ellerine sekizer Mecidiye bile verilmeyerek, Karadeniz kıyılarına çıkarılacak taburlar mahza İstanbul'dan geçmeyerek, memleketlerine karadan gitmek üzere vapurlardan fazla safra atmak kabilinden bir teessürsüzlükle kışın en ziyade şiddetle hüküm sürdüğü bir sırada Akdeniz sahillerine döktükleri halde, İstanbul'da askerlerin 'Rızai aliye mugayir' hareketlerine mahal kalmamak için yine herhalde birçok esefi mucip olaylardan sonra istibdal

miadına bizzarure dikkat edildiğinden Ali tezkeresini almak üzere idi.

Selime ile son mülakatında Ali dedi ki:

— Bu hafta tezkiremi verecekler, her ne kadar bana da «Konahta kal, sana da iş bulunur» deyorsa da ben galamam; köy kohusu söğürme (külbastı) dumanı gibi burnumda tütüyor.

Selime şöyle cevap verdi:

— Benim burnumda da öyle tütüyor. Bana da Nevnihal Kalfa: «Köyde ne yapacahsın, oğlunun yanından ayrılma» diyor emme burada ben de edemem.

— Kulak asma Selme, dedi Ali, kulak asma, bunlar yürekten değildir. Sütanası bir evde ne kadar gahr? Emzirdiğin çocuk büyüdü getdi; sen ne güne duracahsın? Koğulduktan sonra getmektense şindiden gedip kişi düşelim; ben ne olsa durmam. Birçok paramız da birikti; melmekâte gedelim, bu kadar yeter; yurdu-muzu, yuvamızı onarıp baba çirasını yahalım; ata yuvasını şenlendirelim. Paşa, Salih'le beraber bizi de evlatlığa almadı ya; biz niçin çocuğa marda olup duralım? Paşa da, Salih de burada sağ olsunlar, selâmları gelsin; sen ne dersin?

Memleket, yurt, yuva sözleri karışan şu mülâhazalara karşı Selime ne diyebilir? Yurt, vev Selime'nin, Ali'nin köyü gibi kötü bir yer olsun, yine yurttur. Yurt sevgisinden boş gönül, vatan derdinden müstesna insan mı olur? Alelhusus Selime gibi bir kadına göre Karun hazinesinin bütün mahfuzatına muadil bir iki avuç dolusu altın kazandıktan, oğlunu şanlı bir paşanın konağına evlâtlık sıfatıyla yerleştirip dünyalığını da temin ettikten sonra doğdukları mahalle dönmek ne büyük saadet! Selime'nin gönlünde

köye dönmek için yurt sevgisinden başka cazibeli bir sebep daha vardı.

İlk sahiplerinin ve onlar üzerlerinde başkalarının gözlerini artık hoşlandıramamaya başladıklarından ötürü Selime'ye verilerek onun sandığında inzivaya mecbur olan kurdelalar, grepler, çarşaflar, esvaplar ne zamana kadar sandıkta mahpus kalacaklar; bu renk renk esvap ve süslerle bütün çiçek renklerini toplamış daimi bir bahar timsali gibi her mevsimde köy erkeklerinin iştihali ve kadınlarının gıptalı bakışlarına hedef olmak hangi kadının istemeyeceği bir şey? Selime, «tezkireyi alır almaz hemen yola çıkalım» cevabını verdi.

VIII

Bizim yurt hastaları, Selime'nin İstanbul'a geldiğinden üç yıl sonra köye döndüler. Ayrılık Salih'çe de, ana ve babasınca da tahmin edeceğimiz gibi teessürü mucip olmadı. Pek kayıtsızca ayrıldılar.

Ali'nin kayıtsızlığına, Salih'in daima göz önünde büyütülüp öpülerek, okşanarak oğul-baba bağları kuvvetlendirilmemiş olması; Selime'nin teessürsüzlüğüne Salih'i zahmetsizce büyütmesi makûl bir sebep olamazsa, mutlaka onu halen mesut ve istikbalini emin görmekten hasıl olmuş bir gönül rahatı o türlü teessürlere mahal bırakmamış demek lâzım gelir. Salih'e gelince, her gün gördüğü sayısız askerlerden Ali'nin farkı, tesadüf ettikçe sert parmaklarıyla yüzünü sıkıp incitmesinden ibaretti. Dilinin şivesi gibi her haliyle Salih'e pek kaba görünen Selime'yi, ona kıyas etmek kabil olmayacak kadar nâzik, güzel kadınlar arasında, ayrılığından kederlenecek derecede sevmeye bir sebep bulunmamakla beraber, Selime'nin daima Haldun'la iştigal etmesi haset saikasıyla bir soğukluk peyda edebilirdi.

«Alaca» denilen muhtelif renkli bir bezle yapılan seyyar siperlerle kolayca avlanan bazı ahmak kuşlar gibi köyde herdemtaze bir bahar olmak hevesine düşen Selime, komşu kümesindeki folluğa yumurtlayarak ıstırabını def eden bir tavuk ve kocası bu tavuğu takip eden bir horoz teessürsüzlüğüyle ayrıldılar! Binaenaleyh Salih, Selime'ye başka bir folluğa bırakılan yumurtadan başka bir tavuk altında çıkan pilicin asıl yumurta sahibine bigâneliği kadar yabancı ve babasına da böyle bir tavuk yanında kanat sürüyen horoza karşı hissedilecek akrabalık kadar yakındı. «Kadınların en akıllısında ancak iki tavuk akli kadar akıl vardır» diyen Konfüçyüs bu Ali'yi görse: «Ancak bir horoz akli kadar akıllı erkekler de vardır» demekte tereddüt etmezdi.

Hep kendi nefislerine kıyas ile ana baba ayrılıklarından kederli sanan bütün konak halkı teselli için ona karşı daha şefkatli görünmeye gayret ettikleri gibi, baba acısına dayanamayarak hasta olmasını, ölmesini temenni eden Naime Hanım bile «zavallı çocuk bugün ne kadar mahzun duruyor» diye bir iftirada bulundu. Suat Paşa'nın Bonmarşe'den, Pazar Alman'dan yeni oyuncaklar almaya memur ettiği Kâmil, oyuncakların ucuzlarını aramakla beraber kendi köylü zevkine kıyasen Salih'in memnun olacağını kuvvetle umarak bir kere dokunulunca başları birkaç dakika sallanan bir sarı inek, kıvrık boynuzlu kara bir öküz oyuncağı getirmişti... Suat Paşa, Salih'i öz evlâdı gibi terbiye ve talim ettirmek azminde idi; fakat altı yaşını geçmeden okutup yazdırmak için çocuğun tâzip edilmesini istemiyordu. Salih altı yaşına yaklaştığı esnada, pratik suretiyle Fransızca öğrenmesi ve yedi yaşına gelince okutulması, yazdırılması kararlaştırıldı.

tırılarak Matmazel Aleksandrin Bujiye adında yirmi yaşlarında bir mürebbiye bulundu; ve Salih, Nazikter ve Nevnihal'den ayrılarak mürebbiye ile bir odada yatmaya memur olduğu gece ağlaya ağlaya uyu-
muştı.

Esmer benzi, siyah gözleri, ince uzun burnu, kalınca dudakları, yumurta biçiminde siması, küçük ağzı ile oldukça sevimli bir Fransız olan Aleksandrin, her suretle hoş a giden hal ve hareketleriyle birkaç gün içinde kendisini Salih'e sevdirek günde bir iki Fransızca öğretmeye çalışıyordu. Bir müddet sonra Paşa İstanbul'dan uzaklaştırılmak maksadıyla kendisi için icat olunan bir vazife ile taşraya gönderildi. Paşa gidince Hanımefendi mürebbiyeyi Salih'ten ziyade kendi işleriyle işgal etmeye başladığından, talim ve terbiyesi Aleksandrin'in arzu ettiği kadar değil, çocuğun, okumak-yazmak için pek az olan kabiliyeti nisbetinde olsun Fransızca öğrenmesi mümkün olamadı. Bir yılda ancak yüze kadar sayı ile aylar, günler, yiyeceğe içeceğe dair beş on kelime öğrenebildi. O zamanın ileri gelen memurları gibi mürebbiyenin en az meşgul olduğu şey asıl vazifesiydi. Hatta istibdat devrinin Maarif memurları, bilhasşa mektep hocaları gibi, vazifelerinde gösterdikleri mübalatsızlık nisbetinde Hanımefendinin taltiflerine mazhar oluyordu. Aleksandrin, sanki Salih'e mürebbiye değil, Hanıma nedime olmak için bulunmuştu.

Hanım, Aleksandrin'in Salih'le daha az meşgul olması maksadıyla Fransızca öğrenmeye bile başlamıştı; mürebbiye, vaktiyle en ziyade Vanlı bir ermeni aşçıdan öğrendiği pek çoğu galat, pek kaba Türkçesini, Naime Hanım'ın ağızından pek ahenkli çıkan kelimelerle tebdil ve ıslah ediyordu. İstanbul'a ne zaman

döneceği meçhul olan Paşa gelince Salih'i imtihan ile mâlûmatını umduğundan az bulup da Aleksandrin'i muahezeye kalkışırsa, Hanım, mürebbiyenin müdafaa vekilliğini deruhte ederek: «Allah'ı eyi bildiğini, fakat görmediğini söyleyen, Peygamber'i Allah'ın torunu bilen ahmak Selime'nin çocuğu ancak bu kadar öğrenebilir.» diyecekti. Salih'in de Fransız dilini öğrenmek kabiliyeti pek az olmakla beraber, şimdilik okutup yazdırmaya memur değilse de, bir sürpriz olmak üzere mürebbiye gizlice çocuğu okutmaya ve yazı öğretmeye hayli çalıştığı halde, Salih'in diline, gözlerine, parmaklarına «Öğrettim» diyecek kadar hükmedemedi.

Salih, okumaktan, yazmaktan pek sıkılıyor, sıkıştırıldıkça: «Ben yurt sınırlarında kan, köy tarlalarında ter dökmek için yaratıldım,» demek ister gibi hazin bir durumla kitap, kâğıt üstüne sâkitane göz yaşları döküyordu. Okumakta, yazmakta kabiliyetsizliğiyle beraber hevesizliğine bakan mürebbiye, (Atavizm) denilen, yani irsi meyl ve kabiliyete Salih'i tam bir misal gibi telakki ediyordu.

Aleksandrin, Salih'in anasını babasını görmemişse de, onların köylü olduklarını işitmemiş olsaydı bile, Salih'in en ziyade toprakla, bahçıvan alat ve edevatıyla oynamaktan, yazın bahçede, kışın limonlukta bahçıvanlara yardım etmekten, kendi kendine «Has dur, selam dur» diye askerlik talimlerine olanca ihtimamıyla devamından, bunun en ziyade çiftçi ve asker hislerinin tevarüs etmiş olduğunu hükümde tereddüt etmeyeceğini iddia ediyordu.

IX

Köye döndüklerinden altı ay sonra Selime'den Nazikter kalfaya gelen bir mektup, bütün konak halkınca teaccüb ve teessüfü mucip oldu.

Zavallı kadın ansızın başına gelen boşama musibetini pek yanık bir dille anlatıyordu. Köye vardıklarından biraz sonra İstanbul'dan Ali'ye imzasız bir mektup gönderilmiş; bu mektupta, güya Selime'nin gayrı meşru münasebette bulunduğu arabacı Küçük Osman'ın ayrılığa dayanamayarak verem olup öldüğü ve heybesinde Selime tarafından verilmiş bir ipekli mendil zuhur ettiği bildirilmiş; bu pek leimâne iftira üzerine Ali derhal kadıncağızı boşamış. Köyde kendi ailesini iâşeden aciz bir büyük kardeşinden başka kimsesi olmadığı için, yakın köylerden birinin muhtarı olan Kamber Ağa'ya varmış olduğunu hikâye ettikten sonra, mektuba şu suretle nihayet veriyordu:

«Vallahi billâhi, ciğerimden vurulayım, bir tanecik güccük paşamın ölüsünü göreyim, iftiradır; sakın inanmayın, ben öyle kötü bir arvat değilim ve öyle bir günah işlemedim. Kocamla bile bekçiler, engeller arasında buluşabildiğim bir konahda başka birisiyle na-

sıl birleşebilirdim? İstanbul'dan geri geldiğime çok pişman oldum. Ali'den boş olunca gine İstanbul'a gelmek istedim; lâkin siz bu iftiraya inanarak beni gerçekten kötü bir karı imiş diye konağa dıhmazsınız da sokakta kalır, sürünürüm deye korhtum geledim. Avuç dolusu altınlarımdan bir tek mangır bile kalmadı. 'Karı parasıyla alınan eşek su yolunda ölür' derler. Arın (alın) terlemeyerek kazanılan paranın hayrı mı olur? Ali altından girdi, üstünden çıktı; 'Oğlan yedi oyuna, çoban yedi koyuna getdi' derler, bu da öyle oldu. Elimde birkaç çul, çapıttan başka bir şey kalmadı, ne yapacağımı bilmedim. Hele Allah razı olsun, Kamber Ağa hızır gibi yetişti de sefillikten kurtuldum. Kimsesiz bir eksik etekli kadın ne görür? Hasılı, dinim imanım gibi ırzım da bütündür. Sahın güccük paşaya orospu çocuğu, kahpe dölü demeyin; dersiniz köy dağları gadar büyük günaha girersiniz.»

Bunun iftira olduğunda kimse tereddüt etmedi, fakat hangi leimin yaptığı anlaşılamadı. Arabacı Küçük Osman veremden değil, tifoya tutularak bir hafta içinde ölmüştü. Filhakika Osman'ın eşyası arasında ipekli güzel bir mendil çıkmış ise de bunun Selime ile münasebeti, Selime'nin Osman'la asla mümkün olmayan gayrimeşru münasebetinden daha ziyade inanılmaz bir şeydi. Hanımefendi'ye ait olduğuna bütün cariyelerin şehadet ettikleri bu mendil, Nâime'nin kupa arabasına sinen lâtif kokuların intişar kaynaklarından biri idi. Hanım, nasılsa araba içine düşürmüş, bir hayli zaman Küçük Osman'a, ahır köşelerinde tatlı hülyalara, rüyalara sermaye olmuş idi.

Suat Paşa'nın adsız ve mahalsiz taşra memuriyeti iki seneden ziyade sürerek, İstanbul'a bozulmuş bir

sıhhatle döndü. Zâten bir müddettir onun sıhhi hali aile hekiminin şüphesini mucip olmakta idi.

Paşa'nın bu seyahatten faydalanacağı, kahır yüzünden lütuf göreceği umulurken, bilâkis şüphe edilen hastalık tamamıyla meydana çıkmış ve İstanbul'a döndükten birkaç ay sonra yatağa düşmüştü.

Paşa'nın derdi ne olduğu anlaşıncı, Naime, Paşa'ya, cariyelerin de pek çabuk farkına vardıkları bir ihtiraz ve tehaffuz ile yaklaşmakta olduğu gibi, Nev-nihal'den başkaları da mümkün olduğu kadar hanıma imtisal ettiler. Bu tehaffuzlar, ihtirazlar, verem hastalığına mahsus ince bir firasetle, her şeyin farkına varan Paşa'nın dikkatinden uzak kalmıyordu.

Konakta Paşa'ya en ziyade ihtirazsız yaklaşan, iki küçük mahlûktu. Biri, Küçük Paşa olduğunu söylemek zâittir. Diğeri, karyolanın etrafında, renkleri, nakışları, Paşa'nın şimdiki düşünceleri kadar karışık bir İran halısı üzerinde rüzgâr önüne düşmüş pamuk parçası gibi yuvarlanan, kara gözleriyle burnundan başka her tarafı gibi beyaz olduğu için «Kartopu» adı takılmış olan pek küçük bir köpek idi. İnsanlar için yıllarca bir lütuf ve ihsan kaynağı kesilmiş olan zavallı Paşa'yı, şimdi yalnız, biri insan, diğeri köpek yavrusu olan bu iki vefakâr küçük mahlûkun oynaşmaları eğlendiriyor, bunlardan başka herkes, her şey sinirlendiriyordu.

Salih, Kartopu'nun havlamalarını, ince-kalın her türlü mırıltılarını mahirâne taklit ediyordu. Kartopu dişiyle, tırnağıyla Salih'in elini, yüzünü parça parça edecek gibi hücumlarda bulunduğu halde, hiçbir yerine diş geçirmez, tırnak dokundurmaz, hiç incitmezdi.

Zâlim hastalık son hamlelerine başladığı iki günden beri Paşa, Salih'i de, Kartopu'nu da arayıp sormuyor, bütün dünya ile beraber bu iki küçük dostunu da hatırlamıyordu. Bu hastalıkla yatağa düştüğü günden beri gece-gündüz yanında bulunarak kendisini daha ziyade sevdikleri Paşa'nın yanına çağrılmamaktan Salih mükedder olduğu kadar, daima onunla giden Kartopu da müteessir gibiydi.

Kartopu, ara sıra Salih'in odasına gelerek muttasıl dışarıya, içeriye çıkıp girmek ve mırıldanmak suretiyle: «Ne duruyorsun, haydi Paşa'nın yanına gidelim» demek ister gibi hareketlerde bulunur ve Salih'te icabet eseri görmeyince oyuncak köpeklerine, kedilerine, sıra sıra dizilmiş askerlerine hücum ederek cümlesini devirir, boynuzu kırık kara öküzü kuyruğundan tutup sürüklemek gibi tecavüzlerden sonra, Salih yine her zamanki gibi önüne düşerek Paşa'nın yatak odası yolunu tutmadığından kızar, odadan çıkarak başını kapıdan içeriye sokup havlar, hırlar ve nihayet koridordaki yünlü kumaş parçalarından yapılmış olan minderine yatarak beyaz ve uzun tüyleri arasına hakikate aykırı söz söyleyen bir insan dili gibi titreyen pembe dili ile kara kehrübardan büyük bir tesbih tanesini andıran burnunu yalaya yalaya uyumağa çalışırdı. Mamafih orada da duramayarak kısa bir müddet sonra kalkıp koridorda gezinip, her gelen-geçenin eteklerini dişile çekerek hırlar; münferiden, müctemian gelip gidişleri sıklaşan muhtelif kıyafetli hekimlere havlardı.

Salih'le Kartopu'nun yatak odasına girmekten men olundukları günden iki gün sonra Paşa, hayat azabına nihayet verdi. Konakta bir feryadü figan koptu; herkes ağlıyor, Kartopu minderi üstüne çömelip

uluyarak vaveylaya iştirak ediyor; cümleden ziyade musap olan Salih, layıkıyla anlayamadığı bu musibetin manasını Nazikter'in, Nevnihal'in yaşlı gözlerinden çıkarmak, karanlık bir gecede mavi mavi kandillenecek düşen şahaplar gibi havagazları ziyasından nurlanarak Şirin dadının kara yanaklarından süratle yuvarlanıp inen gözyaşı damlalarından anlamak istiyorcasına en ziyade bu üç kadına bakarak onları takliden ağlıyor; Aleksandrin bile: «Ne kadar yazık, ne kadar yazık!» diye diye ibraz ettiği teessüfün ciddiliğini ara sıra gözyaşlarıyla ispat ediyordu.

Ertesi gecenin yarılarına kadar konakta, fasılları gittikçe uzayan ağıt nöbetleri devam ettikten sonra zavallı Suat Paşa'nın girmek zaferini uzun bir ızdırıp ile iktisap edebildiği mezarın ebedi sükûtüne yakın bir sükût ve sükûn hüküm sürmeye başladı.

Herkes yorgun, herkes uykusuzdu; birtakımı, birer vesileyle odalarına çekilip yatakları üzerine uzandılar, bazıları oturdukları yerlerde kıvrılarak uyudular.

X

Suat Paşa konağının matemle bozulan intizamı düzelerek, her şey, evvelki şeklini, gidişini almak için bir haftadan ziyade zamana muhtaç olmadı. Konak, Paşa'nın ebedî zayiiyle müthiş bir zelzele geçirmiş kadar sarsılacak sanılırken, en hafif bir deprenme bile hiss olunmadı; sanki zaten lüzumsuz bir varlığın yokluğu gibi oldu.

Durgun bir suya atılan bir taşın yaptığı temevvüç daireleri ne kadar çabuk zâil olursa, bu musibetin di-
mağlarda mucip olduğu teessür ihtizazları da o kadar süratle geçti. Konağın ruhu demek olan Suat Paşa, elli bu kadar yıl yaşayarak bir çok eserler, hatıralar bırakarak ölmüş gibi değil, sanki vakit geçirmek için okunmuş muhayyel bir hikâye şahıslarından birinin ziyai kadar çabuk unutuldu.

Daima kendisini düşünen, küçük bir iltifatına mazhar olmak için çareler arayan, bir çok emel ve ihtiraslara onun vücudunu, ikbalini, alicenaplığını zâmin ve müteahhit gibi telâkki eden insanlar, ona ait hatıraları birer beyhûde yük, içleri yenmiş ceviz ka-

bukları gibi hafızalarından çıkarıp attılar. Nâime hanım bile ikide birde hayalinde, birer ânî teressümle gelip geçen o fânî vücudu mümkün olduğu kadar süratle unutmaya çalışır gibi görünüyor ve benzinin biraz uçukluğu, hafifçe kızaran gözlerinin mahmur bakışıyla, bütün vücudunun yorgun gibi duruşuyla hâzin ve cazip başka bir güzellik peyda etmiş, simasında ancak maceraya vukuf ile çıkarılabilen matem mânâsını Aleksandrin'in ihtarıyla siyahlar giyerek renkçe izah ve temsil ediyordu.

Nâime Hanım tavır ve mişvarmdaki sükûna rağmen hiç umulmaz bir zamanda zuhur eden Karadeniz fırtınaları gibi birdenbire konakta şiddetli icraata başladı. İlk irade, Küçük Paşa'nın hemen köyüne gönderilmesi hakkında sadır oldu. O taraflara gidecek bir yolcu bulmaya, bulamaz ise bizzat kendisi götürüp babasına teslim etmeye Kâmil memur edildi. Bu şiddetli emirde, Kâmil'in 25 yıldan beri gidemediği köyüne bu vesile ile gitmesi gibi bir lütuf da vardı; fakat o, bu memuriyetin Paşa merhum hakkında vaki olduğu veçhiyle gittiği yerde kalmak memuriyetine müncer olması ihtimalini düşünerek, o taraflara gidecek bir yolcuyu —kefil bulmazsa azlini muhakkak bilen, daha işe başlamaksızın kefâlet dilenciliği ile izzeti nefisini yaralayan bir Maliye Memuru kadar ihtimam ile yolcu— aradı; iki asker neferi buldu; bunlardan biri vaktiyle babasının İstanbul'dan götürüp sağlığında kendisine bağışladığı frengi illetini geldiği yere iade için İstanbul'a getirerek kendisi gibi birkaç asker erini sirayetle zehirledikten ve burun direği Gümüşsuyu hastanesinde yıkıldıktan sonra çürüğe çıkarılmıştı.

Diğeri, köyden kan çokluğuyla gerçekten delikanlı denecek bir halde gelmişken kan yoksulluğuna müp-

tela olarak köyünde, o fakirlik diyarında hava tebdili için altı ay müddetle izinli idi. Üç gün sonra gidecek olan bu askerler, Salih'in köyünden değilseler de ona yakın köyler ahalisinden idiler.

O taraflara gidecek bir yolcu bulması için Kâmil'e emir verildiği gün, Salih'in yatağı yorganı, esvabı, oyuncakları, hasılı her nesi varsa hepsi toplanıp hazırlanması da Nazikter'e emrolunmuştu.

Biçare mâsum çocuk için Musa Firavnninin emirleri kadar zâlimane olan bu emir, Nazikter'e dehşet verdiğinden:

— Buraya 40 günlük iken gelip yedi buçuk yıldır sayenizde huzur ve rahatla büyüyen, hatta anasını, babasını da tanımayan bu çocuk şimdi hiç bilmediği bir köyde, hiç alışmadığı bir sefalet içinde nasıl yaşayabilir? Merhamet ediniz Hanımefendiciğim, demeye ihtiyarsız cüret ettiğinde, Naime Hanım:

— Onu da ben mi düşüneceğim? Hem de bana öyle akıl öğretiyor, merhamet dersi veriyor gibi söz söylemeye kalkışma, sonra fena olur. Böyle tünediği ağaç dallarını kurutan, bacasına konduğu ocağı söndüren baykuş gibi Paşa'nın başını yiyen bu uğursuz piç kurusunu bundan sonra görmek istemem; sinirlerime dokunuyor bir an önce def ediniz; işte bu kadar, diyerek Nazikter'i titretti.

Hanım'ın ne kadar kindar, nasıl inatçı olduğunu, bazan merhamet hissine hizmet eden asabı bozularak keskin bir zehir olan güzel avret otu kadar hissiz bir zalim kesilen bu güzel Hanım'ın kötü kalbini pek iyi bildiğinden, öfkesini tahrik ile çocuğu şimdiden çırılçıplak sokağa attırmağa sebep olmamak için:

— Mademki böyle arzu ediyorsunuz, pekalâ gitsin; şanınıza, mürüvvetinize düşeni, o gittikten sonra

da yaparsınız uzaktan da lütuf ve merhametinize mazhar buyurursunuz, diyerek odadan çıktı. Macerayı Nevnihal kalfaya söyledi. O da bu konaktaki eskiliğine dayanarak bir istirham için değil, Hanımı tevbih edecek gibi bir öfke ile yerinden fırladı; Nazikter: «Dur abla» dedi, «böyle gidersen kaş yapayım derken göz çıkarırsın; Hanım pek öfkeli, söylerken ağzı köpürüyor; yaltaklanarak merhamete getirmekten başka çare yok.»

Filhakika Nevnihal içeriye girerken maksadını anlayan Hanım'ın derhal takındığı korkunç tavır, Nevnihal'e, söze Nazikter'in tavsiye ettiği surette başlamak lüzumunu ihtar ettiğinden, Hanım'ın ayaklarına kapılarak: «Yazıktır, Salih'i göndermeyiniz, acıyınız, pek küçüktür, anasının yanında kalsa öğey baba, babasının yanına gitse öğey ana var; analı babalı bir öksüzdür; günahdır, Paşa'nın ruhu da kırılır» diyebildi.

Hanım, hiç tereddüt eseri göstermeyerek sordu: «Bu sözleri sana Nazikter mi ezberletti?»

Nevnihal: «Hayır» dedi, «kendiliğimden söylüyorum; yazıktır; Hanımefendiciğim, yazık. Şu kötü niyetinden vazgeç. Ne olur, Kartopu gibi koca konağın bir köşesinde de o dursun; pek küçüktür.»

Naime hiddetle, «evet,» dedi, «küçük, pek küçüktür. Tahta bitinin yavruları kabilinden bir küçük, her yere sokulur, her yerde gizlenir, insanı büyüklerden ziyade izaç eder bir küçüktür. Pek küçüktür diye tahta biti yavrularını hiç affettiğiniz, öpüp okşadığınız var mı? Görür görmez hemen ezersiniz değil mi? İşte bu da öyle. Mutlaka gidecek; beyhude sözlerle beni üzmeniz, bir de bundan sonra siz böyle şeylere karışmayınız; Paşa'nın gevşekliği böyle her şeye burnunuzu sok-

maya alıştırdı. Bundan sonra herkes haddini, vazifesini bilecek bilmeyenlere bildirilecektir.»

Hanım'ın bu pek zalimâne sözleri, dördüncü ad olmak üzere 30 yıl önce, 25 yaşında iken aldığı Nevnihal ismi, Kastomonu'da göz değmesiyle bir afete uğrayıp harap olmaktan sıyanet için cephede bir odasına tamam bırakılmış olduğu halde tamamı da, natamamı da harap olmuş evler üzerindeki Maşallah levhası gibi kendisini istihza eden ihtiyar cariyenin kalbini kırdı, geçirdi.

Nevnihal meyüsen kapıdan çıkarken, Hanım: «İt, itin her yerde mirahurudur, kapı yoldaşlığı gayreti» diyerek Salih'in Küçük Beylik, Küçük Paşalık rütbe-leri, Paşa'nın evlatlığı sıfatları yok edilerek bir köle, bir uşak derecesine indirildiğini anlattı. Nevnihal de kendi kendine «İnsan insanın yardımcısıdır, 'Öz evladım gibidir,' deyip de bu sözü el kadar bir kâğıt üzerine yazıp bırakmayan rahmetli Paşa'ya bilmem ne deyeyim?» diye mırıldandı.

Adını daima hürmetle andıracak surette vatanperverane, hamiyetkârane teberruları unutmamış olan merhum Paşa'nın, Salih'in istikbalini hiç düşünmemiş olması, hakikaten inanılmaz bir ihmal olacağından, yazılmış bir vasiyetnâmenin Naime tarafından çalınarak yakılmış olması muhtemeldir.

XI

Nazikter'le Nevnihal, Matmazel Aleksandrin de hazır olduğu halde, sütnine oğlu Salih'in köye gönderilmesi meselesini müzakere ettiler. Mürebbiye, Hanım'ın böyle pek merhametsizce muamelede bu kadar acele etmesine şaştı. Paşa'nın, sair her şeyi düşünüp de bu çocuk için bir vasiyetname bırakmamış olmasına teaccüp etti ve «belki...» diyerek bir söz söylemek istediğı halde bir tefekkür tavrı alarak sustuğuna bakılırsa, bu zeki Fransız kızı da vasiyetnamenin çalınması ihtimalini düşünmüş olabilirdi.

Nazikter;

— Yalnız faydasız bir Küçük Paşalık adı takılarak yedi buçuk sene gerçekten bir paşa veya paşa çocuğı gibi iyi yaşamaya alıştırdıktan sonra köye göndermek belki seksen yıl yaşayacak bir çocuğı işkence ile öldürmek kabilindendir. Böyle bir çocuk köyde ne yapar, nasıl yaşar? [diyordu.]

Nevnihal;

— Biz de öyle dedik amma sen onu hanıma anlat, anlatabilersen, [derken]

Mürebbiye;

— Kim bilir belki sonradan vazgeçer, o kadar üstüne varmayınız [dedi.]

Bu konuşmadan sonra bu üç kadın, şu sürgünlü-
ğün Salih'e nasıl tesir edeceğini tahmine başladılar,
nihayet bir tecrübeye karar verdiler.

Nazikter Salih'i çağırarak sordu:

— Küçük Paşa, seni köye gönderseler memnun olur musun?

— Kâğıthane köyüne mi?

— Hayır sütninenin köyüne.

— Oraya göndermezler ki...

— Gönderseler?

— Çok memnun olurum.

— Sen o köyden pek küçük geldin, iyi mi, kötü mü bilmezsin ki memnun olasın.

— Köy kötü olur mu? Geçende Kâmil Ağa söylüyordu; orada bulutlara kadar yüksek dağlar, sürü sürü koyunlar, kuzular, keçiler, kırmızı kanatlı kelebekler, git git tükenmez yeşil kırlar, ak köpüklü çaylar varmış.

— Orada anneni de, babanı da göreceksin.

— Benim annem, babam yok ki.

— Sütnine ile kocasını deyecektim.

— Ben onları sevmem, köyü severim.

— İstersen Hanımefendiye yalvaralım, sana izin versin de biraz o dağlarda, kırlarda koş, eğlen, istersen hep oyuncaklarını filanını da götür, çayırların yanında, ağaçların altında oynar, köy çocuklarını alık alık baktırıp eğlenirsin. Nasıl, Hanım'a söyleyelim mi?

— Söyleyin.

Hakikaten Salih dağları, kırları pek severdi; te-nezzüh için gittikleri Kâğıthane'den dönüşlerinde arabaya zorla bindirilir, Şişli'ye kadar ağlardı. Çocuğun

bu sonsuz sürgünden zannedildiği gibi müteessir olmayacağını böylece anlaşılması, bu iyi yürekli üç kadını biraz teselli etti. Salih'in gitmesiyle Aleksandrin'e de yol verilmek lâzım gelmeyeceğini kendisi de, Nazikter ve Nevnihal de biliyorlardı. Çünkü Mürebbiye, Salih'ten ziyade Hanım'ı terbiye ediyor, onun en ince, en önemli işlerine yarıyordu.

Naime süse, elbiseye müteallik her şeyin modasını ondan öğrendiğinden bir çok hanımların giptalarına hedef oluyordu. Beyoğlu'ndan alınan her şeyi o arar, bulur, onun zevkiyle seçilirdi. Hanım evvelce saçlarını ancak bir iki türlü tanzim edebilirken, şimdi bir çok şekillerde düzeltmesini öğrenmiş, adeta bir Fransız kadını gibi bezenmekte maharet peyda etmişti.

Naime'nin, Salih'i niçin sevmediğini, neden bu dercede can düşmanı kesildiğini Aleksandrin bilmez, anlamaz, hattâ yıllarca kafa patlatıp düşünse yine bulamazdı.

Nazikter, Hanım'ın bütün hislerine, düşüncelerine ve emellerine vakıf olmasa bu bilmeceyi o da çözemezdi. Nevnihal bile yıllarca bu makule hanımlar arasında yaşadığı halde Naime'nin Salih'e neden bu kadar düşman olduğunu bir türlü anlayamıyordu. Hanımın yıllardan beri doğurmak istediği halde bir çaresini bulamadığı çocuğun, konakta, baba kucağında ve bir sürü cariye'nin kolları üstündeki makamlarını Salih'in zaptetmesi ve fazla olarak yedi yıldır «lisanı hal ile» «Hanımefendi kısırdır, Hanımefendi kısırdır» diye bağırarak bir tellal gibi göz önünde dolaşmasının ne kadar affedilmez bir suç olduğunu, makul şeylerle uğraşmağa, makul delillerle, makul muhakeme ve hükmetmeğe alışmış olan mürebbiye nasıl anlayabilirdi? Matmazel, Hanım'ın husumetinin ne kadar

budalaca bir zan ve zehaptan hasıl olduğunu bilme-
mekle beraber, hiç makul sebep bulunmak mutasav-
ver olmayan bu gaddarâne muamelesinden dolayı Ha-
nım'dan pek ziyade soğudu. Salih'in gideceği güne ka-
dar konakta kalıp kalamayacağını Nazikter vasıtası-
le Hanım'dan sordu.

Mürebbiyenin şu hürriyeti, 'alelhusus insaniyete,
vicdana mugayir bir hal ve hareket gördüğü bir yer
neresi olursa olsun oradan uzaklaşmakta serbest ol-
masının, bu iki esir kadının yaralı kalplerinde ne ka-
dar yakıcı gıptalar uyandırdığını söylemeğe hacet
yoktur.

Ömürleri baharını iradesiz, ihtiyarsız ve tabii tat-
sız, lezzetsiz, daha doğrusu acı, zehirli hislerle yalnız
başkaları için yaşamış, güzelliklerine, sıhhatlerine
mahza başkalarının zevki, menfaati için dikkat edil-
miş bahtsız mahlûklar! Hangi kirli eller dokunacağı,
nasıl müteaffin burunlarla koklanacağı bilinmeyerek
daha tomurcuk halinde iken koparılıp satılmış, elden
ele, çiçeklikten çiçekliğe geçce geçce solmuş, buruşmuş
çiçekler!

Hakiki esaretten hayli zaman önce azad edilmiş
oldukları halde kimsesizlik zaruretiden ziyade ve-
fâkâr olmak gayretiyle bu konağa görünmez zincir-
lerle bağlı yine esir, daima esir biçareler!

Ekseriyetle esir analardan esir olarak geldikleri
dünyada daima cariye, daima esir parçası denilerek
yaşayacaklar; esir olarak ölüp gidecekler!

Naime, Aleksandrin'i yanına çağırarak Salih'in
mürebbiyesi değil, kendisinin sevgili muallimesi, kıy-
metli bir arkadaşı olduğunu söyledi.

Aleksandrin geldikten bir müddet sonra Paşa taş-
raya gittiği gibi, geldiğinden ölümüne kadar geçen

günleri ise bu hastalığın götüreceğini muhakkak bildiği, diğer âlemin hürileri, melekleri de gelseler yüzlerine bakmak istemeyecek, bakamayacak elemeler, ısırtıplarla geçirdiğinden, Naime Hanım, Matmazel'in süse ait şeyler tedarikindeki meharetinden istediği gibi faydalanamamıştı. Mürebbiye bundan sonra işe yarayacaktı. Hanıma hangi renkte, hangi biçimde esvabın daha iyi yakıştığını o pek iyi tayin eder, onun in-tihabına kimse itiraz edemezdi; hülâsa Matmazel, Hanım'ın canlı ve söyler bir aynası gibiydi.

Salih, ağustosun 28'inci günü Haydarpaşa'dan hareket edecek şimendifer katarına bindirilecekti. Bu trene yetişebilmek için pek erken kalkmak lâzım geleceğinden, bir gün önce akşamdan Kâmil ve Aleksandrin ile Haydarpaşa'ya geçtiler. Kâmil eski istasyon gazinosunun Kadıköy cihetindeki köşede bulunan kahvenin üstündeki müşevveş şekilli küçük odada, Matmazel'le Salih, Haydarpaşa'nın Hamam Sokağı'nda Aleksandrin'in dostlarından birinin evinde geceyi geçirdiler.

Salih, Kâğıthane gezintilerine mahsus bir sevinçle konaktan çıkacaktı. Yazık ki, güya Salih'in ebedi ayrılığını hissederek; «beni de götür» demek ister gibi çocuğu daha ziyade muhabbetle takibe başlayan Kartopu'nu götürmek istedi. Hanım'ın bu köpeği kimsese vermeyeceği malum olmakla beraber, bunun hanım'a söylenmesini, bir şey söylerken ilerisini gerisini pek de saymayan Şirin dadiya havale etmiştiler. Şirin, isteyen bir yüzü, vermeyenin iki yüzü kara olur, demişti. Gitti, Hanım'a söyledi; dadının yüzü, rengi kaçmış, ağarmış gibi geldi. Hiddetinden gözleri fırıl fırıl dönüyordu; kalın dudaklarını bembeyaz dişleriyle ısırıyor gibi emiyordu.

Nazikter kalfa: «Nasıl dadı, bir yüz mü, iki yüz mü?» diye sordu. Şirin - Kartopu ile beraber Salih'in de arkasında bulunduğuna dikkat etmeyerek -

— Söyledim; fakat yürek değil ha bir taş, bir demir parçası: «A, dedi, bu ne kadar şımarık piç, aklına geleni istiyor. Konakta bir tanecik eğlencem var, o da Kartopu'dur; onu babam mezardan kalkıp gelse ona da vermem; hem de Salih kendisi için ekmek bulsun da köpeği ondan sonra istesin!» Bu konakta ak kara, hiçbirimiz, bir it eniğinin yerini tutamıyoruz da niçin burada duruyoruz bilmem.

Salih bu sözleri işiterek mükedder olduğu gibi, veda için Hanım'ın eteği öptürüldüğü sırada: «Haydi, rabbim selamet versin, fakat ileride köyden usanıp da eski çarıklarını sürüyerek sakın bir daha buraya gelayım deme; bu konağı unut. Baban, anan gibi köylü olmağa çalış» diye pek zâlimâne bir ihtar ile gönlü bütün bütün kırılmıştı. Küçük köpek, küçük Salih'ten çok kıymetli idi; çünkü birisi köpek yavrusu, para ile alınır satılır; diğeri hür bir insan oğlu, kaç para eder? Her ne kadar, Kartopu, ara sıra Paşa'nın kucasına atlamak suretiyle muhayyel çocuğun makamını Salih'ten ziyade telvis edegelmişse de, onun konakta mevcudiyeti hiçbir zaman «Hanımefendi Kısırdır, Hanımefendi kısırdır» diye bir «lisanı hal» tellâllığında bulunmamıştır. Salih'in bir it eniği kadar sevgiye layık görülmediğine Nevnihal de, Nazikter de şaşmış, hele Şirin dadı, «Amanın aklım oynayacak» diye hayretten hayrete düşmüş ise de, mürebbiye, açlıktan can çekistiren fakirlere beş para vermeyecek kadar insanî hislerden nasipsiz bir Avrupalı kadının ölen köpeği için bahçesi içinde mükellef bir mezar, tunçtan bir heykel yaptırdığını bildiğinden, Naime Hanım'ı o yaradılıştan bir

mahlûk sayarak teaccübe mahal görmemiş, yalnız surat güzelliği ile ahlâk çirkinliğinin bu derecede tamamlıkla birleşmesindeki hilkat garabetini dikkate şayan görmüştü.

İKİNCİ KISIM

I

Haydarpaşa'da geceyi deniz kenarında geçirmekten göğüs nezlesine tutulmuş gibi pek erken harhara- larla solumağa, öksürmeğe, aksırmağa başlayan lo- komotifin sürüklemeye hazırlandığı katarın üçüncü sınıf vagonlarından birine bizim sabık Küçük Paşa ile Bekir ve Mahmut adlı iki asker girmişlerdi.

Salih'in eski bir frenk halı parçasına sarılan ya- tak takımı ile sıçan tüyü renginde bir astar üzerine siyah demir çemberler geçirilip sarı pullar, sarı başlı çivilerle süslenmiş olan sandığı eşya vagonuna teslim edilmişti.

Matmazel Aleksandrin Bujiye, katar kondüktörü- nü bulup Salih'i gözetmesini insaniyet namına rica et- mişti.

İkinci çandan sonra Kâmil, vagonun penceresine yanaşıp Salih'e:

— Sakın bir müddet sonra buraya gelmeye kal- kışma, Hanımefendi seni istemiyor, gelirsen sokak or- talarında kalırsın; sen köye gitmeyi ben istedim di-

yorsun; halbuki öyle değil, sen istesen de, istemesen de Hanım seni savacakmış. Bu sözlerimi sakın unutma e mi? demekle insanî bir vazife ifa ettiğine kanaatle müsterih oldu.

Salih hazin ve masumane bir tavırla, «Ben de gelmem, Hanımefendi'yi sevmem ki geleyim.» cevabıyla iktifa ederek içeriye çekildi.

Üçüncü çanın velvelesini takiben lokomotif düdüğü öttürdü; Salih pencereden başını çıkararak taklit etti. Vagonlar sarsıldı; Kâmil sırttı, Aleksandrin mendilini salladı, Salih fes ile mukabele etti.

On beş vagonun pencerelerinden birer ikişer çıkan başlar, Salih'le Aleksandrin'in birbirini görebilmelerine mâni oldu. Katar, Haydarpaşa istasyonundan biraz uzaklaştıktan sonra Salih bu tarafa bir daha bakmadı, Paşa merhumu düşündü. O sağ olmayınca İstanbul neye yarar? Şimdi Salih'e göre İstanbul demek Hanımefendi demektir; onu düşündükçe şu Kartopu'nu bile seven kadının kendisini niçin sevmediğini bir türlü anlayamıyor, «varsın sevmesin, ben de onu sevmem» diyordu.

Konaktan çıkarken Nazikter, Nevnihal kalfalarla Şirin dadı, hatta kapıcı Abdi Ağa bile ağlamışlardı. Bunlar niçin ağlıyorlardı? Bunu Salih nasıl anlasın. Konağın Büyük Paşa'sı öldü, mezara gitti, bir daha gelmez, Küçük Paşa'sı köye gidiyor, bir daha gelmeyecek, konak daima paşasız kalacak.

Salih, konağı hatırlamasından Naime Hanım haber alacakmış gibi onu düşünmemeye çalıştıkça, yaramaz konak, Hanımefendisiyle, Kartopu'yla beraber gözünün önüne geliyordu. Çocuğun yaralı yüreğini yakan bu hatıraların ateşi, Feneryolu istasyonuna kadar alevlenerek orada söndü. Dördüncü istasyona

varınca «Erenköy, Erenköy» diye bir ses, Salih'in zihin meşguliyetini değiştirdi. Erenköy, bu da bir köy, kendisinin de bir köyü var, işte oraya gidiyor. Salih, o köyün Ali ve sütanasından başka sahipleri, sakinleri bulunduğunu hiç düşünmüyordu. Daima sütninenin köyü denildiğine bakılırsa, kendisi orada müstakil sahip, münferit hâkim gibi olacak, Kâmil'in her zaman söylediği veçhiyle, tepeleri bulutlara erişen dağların eteklerinde başlayıp göz görebildiği kadar uzayan yeşil tarlaların kıyılarında, ulu ağaçların altında, beyaz köpüklü, berrak sulu çayların kenarlarında gezecek, zıp zıp sıçrayan, arka ayakları üstüne kalkıp birbirleriyle oynayan uzun kulaklı keçi yavrularını temaşa edecek, ürkütecek, çiçekten çiçeğe konup uçan beyaz, kırmızı, sarı kelebekleri kovalayacak.

Vagon pencerelerinden başını çıkardıkça yüzünü okşayan serin rüzgârlar, sanki mutlaka o dağlardan aşarak, yeşil tarlaları dalgalandırarak, kır çiçeklerini sallayıp kelebekleri uçurarak, keçi yavrularının tüylerini tersine yatırarak geliyorlar gibi mahzuz oluyordu.

Sütninenin köyü gibi bir köy olan Erenköy'ü, Salih, dikkatle temaşa ederek, itmekte olduğu köyün Kâmil'in pek kaba taslak tarifleriyle dimağında peyda olan kararsız şekilleriyle mukayese ediyordu. Erenköy öyle değil, ne Kâmil'in dediği gibi tepeleri bulutlara karışmış yüksek dağları, ne ulu ağaçları, ne yeğin (hızh) akan çayları, ne karınca gibi kaynayan hayvan sürüleri var, bir şey yok.

şimendifer seyahati, her ocuk gibi, Salih'i pek memnun ediyordu. Vagonun bir tarafından öbür tarafına, pencereden pencereye koşa koşa geçilen dağları, dereleri, demir köprüleri temaşa ede ede. Eski-

şehir istasyonuna vardılar. Kondüktörün himayesi eseri olmak üzere, çocuk, oldukça muntazam bir otele götürüldü, giydiği mirliva üniformasına lâyık bir hürmete mazhar oldu. Vagonun sarsıntısıyla, hiç hissetmeyerek pek yorulduğu için daha sofra başında uyuklamağa, boynu bükülerek ifesinin püskülü ön tarafa sallanmağa başlayan Küçük Paşa, sabaha karşı kaldırılıp istasyona yarı uyanık bir halde otel garsonlarından birinin sırtında götürüldü. Salih, bir yandan köye yaklaşmış olmasından mesrur, bir yandan pek sevdiği şimendifer sayahatinin nihayet bulacağından mükedder idi. Bugün geçilecek yerlerde temaşaya şayan manzaralar bulunmadığını da birlikte geldiği yolculardan öğrenmişti. Akşamdan sonra vardıkları şehirden, Salih, yalnız istasyondan —otel adından başka bir yeniliği olmayıp her haliyle eski hanlardan biri olan binaya kadar güzergâh tayin eder bir nevi sarı işaret gibi dikilen belediye fenerlerinin asırlar görmüş karanlıkları izale edemedikleri tozlu sokaklardan— başka bir şey görmediğinden, biz de bahsetmeyeceğiz.

Vatan derdi denilen manevi marazları vücutlarını kırıp geçiren cismanî marazlarına galebe eden iki asker neferinin İstanbul'dan hareketlerinden aylarca evvel yaptıkları seyahat programı veçhiyle otele varır varmaz ilk iş olmak üzere kiraladıkları yük arabasına ertesi gün pek erken binip hareket ettiler. Tam dört gün süren araba yolculuğu, Salih'e dört yıllık bir kürek mahkûmluğu kadar uzun göründü.

Akşamları indikleri köylerde bir nevi seyyar işkence âleti demek olan arabalardaki rahatsızlığa rahmet okutacak kadar muazzep oluyordu. Senelerden beri ocaklarında tezek ve ot kökleri yakıla yakıla, bunların dumanlarına mahsus kokular, ebediyen zâil

olmayacak kadar taşına, toprağına, üzerlerini örten ağaç ve çalı çırpıya sınımış, bütün tavan ziftlenmiş gibi siyahlanmış köy odalarının yılanmış sakinleri olan bitler, pireler, yalnız böyle yaysız, her tarafı kağşamış yük arabası içinde büzülerek çarpıla çarpıla bütün vücutları berelenerek kımıldanmaya mecalleri kalmayan yorgun yolcuların tahammül edebildikleri kadar izaç ediyorlardı. Bu yolda tesadüf edilen zahmete, meşakkate ancak çocukluğa mahsus kayıtsızlıkla katlanmakta olan Salih, kurtlanmalarına mani olmak için içlerine katran dökülen kuyuların acı sularını içmeye mecbur oldukça, Nişantaşı konağının yatak odasındaki küçük sürahi içinde bulunan Karakulak suyu ile parlıyor gibi tehayyül ederek, içini çekiyor; Kâmil Ağa'nın tavsifi veçhiyle köydeki beyaz köpüklü çayın akış gürültülerini işitir gibi oluyordu. Bu kuyuların suyunu her içtikçe: bir daha içmem dediği halde bütün gün ateş gibi sıcak tozlarla meşbu bir havayı tenneffüs ede ede ağzı boğazı kuruyup dudakları birbirine yapışmaya başlayınca yine bu katranlı su ile harareti teskine mecbur oluyordu. Bütün bu meşakkatlere karşı zavallı çocuğun yegâne sabır ve tahammül sermayesi, köyün o bir türlü yaklaşılamayan serap gibi hayali idi. Dördüncü günün akşamı liva merkezi olan (...) kasabasının kenarına vardılar. Uzaktan görünüşü güzel olan bu kasaba içinde, üstünden azgın sular geçmiş sel yatakları gibi bozuk kaldırımlar üzerinde tekerlekleri pek güç dönen —hayır seken, sıçrayan, atlayan— araba içinde üç başla, arabacının sırtı birbirine ve arabanın yanlarına, kaba hasır örtülen tavan çemberlerine çarpıla çarpıla bir hana inip geceyi geçirdiler.

Sütninenin köyü buraya beş altı saatten ziyade uzak olmadığından, iki asker, yalnız iki hayvan kira-

lamakta istical edip harekette ağır davrandılar; çarşıya giderek, köylerine götürmek üzere bazı hediyelik şeyler satın aldılar; öğleye iki saat kala beygirlerden birine Salih'le Mahmut bindiler, diğerine Bekir'le Salih'in yatağı, sandığı yüklendi. Kara bir eşeğe binen kiracı Recep de bunları takip etti. Yalnız iki asker neferi değil, Salih de iki gündür rahatsızdı; fakat yol meşakkatleri, saadet sarayı gibi daha şiddetli bir iştiyakla tasavvur edilen köyün her an birer güzel şekilde teressüm eden hayalleriyle uğraşmaktan kendi vücudunu dinlemeye, rahatsızlığını anlamaya vakit bulamıyordu.

II

Küçük Paşa'nın küçük kervanı, ekseriyetle, kara taşlı dağların, derelerin sarp ve bazı mevkilerde tehlikeli uçurumlara tırmanan çığırlarından geçerek ve daima yükselerek üç dört saat kadar yol almıştı. Çoğu yangın, zelzele, muharebe gibi yıkıcı musibetler geçirip terk edilmiş, bir daha içine insan girmemiş, taşına, toprağına insan eli dokunmamış gibi harap, ıssız birkaç köyden veya kenarından geçtiler. Tehlikeli yollardan geçmek Küçük Paşa'yı pek ziyade korkuttuğundan: «İneceğim, yürüyeceğim, beni indiriniz, başım dönüyor; korkuyorum» diye hayvan üstünden inmek istiyor; kiracı Recep: «Az galdı Paşam, korhma bi şey yoh, doru beygir seni düşürmez; yelesinden (saçlarından) sıhı tut.» diyerek avutuyordu. Salih ısrar etti. Recep:

— İstersen gölüğe (eşeğe) bin, pek dölek (rahat) yürür, ayakları da sağlamdır, ne tökezlenir, ne gapanır; yalnız yağırına dürteyim deme, sen ona kuş yeleşti (tüyü) gibi yeğni (hafif) gelin (gelirsin), kış atar düşürür, dedi.

Salih bir müddet eşeğe bindi. Recep, gölüğün sağ-
rısına ara sıra bir yumruk indirerek yengeç gibi yan
yan yürütmeyi unutmamakla beraber, asker Mahmut'a
hitaben:

— Bu eski yollar, dedi, böyle çetin emme, yeni yol-
lar da bi şey değil; hele biraz yağmur yağdı mı sen ol
da üstüne bas, ağzına mı düşmüş; yüklü beygir kan-
nına (karnına) kadar çamura batar, gömülür. Bence
bu sarp, dar çığırlar, o geniş yollardan, geçilmez gö-
müklerden (batak) eyidir. Yol geniş, ne faydası var?
Üstünde hora tepecek değiliz ya. Hayvan ancak avuç
içi kadar yere basarak gider. Sen bana o kadar olsun
kuru, sağlam, düz bir yol yap; başka bir şey istemem.
Deyeceksin ki, araba da var, kağnı da var. Bu gömük-
ler onlara hiç yaramıyor; ötegün (öteki gün, geçen
gün) bir macir (muhacir) arabası koca yolun orta-
sında batağa gömülüp kalmasın mı? Sen olsan ne
yapan (yaparsın)? At, eşek değil ki kuyruğundan
çekip çıkaran. Araba da hayvanlar da bir saat kadar
batahta kaldıktan sonra arabayı bir köyden getirilen
iki camış (manda) zor çıkardılar. Bahar gelir, güz
gelir, muhtar kapıya dayanır; hadi babam, amelei
mükellefe... Sürü sürü fakir fukara toplanır, yola dü-
şer, ver babam avuç avuç bedel parası, bunlar nolu-
yor? (ne oluyor?) bilinmez; ha bi Ali sırrı, ha bi arı
sırrı, ağnayabilirsen ağna. Fakire, fukaraya yazık.
Onlar dağda, kırdan, yazıda-yabanda, sıcakta, soğukta,
açıkta, yağmur altında yatar, daş kırar, toprak daşır,
zabı-zıpyan (sabî sübyan) evde aç esner, gine bir şey
olmıyor....

Asker Mahmut, Recep'in sözünü keserek:

— Recep Ağa, dedi, burada demir yüklü bir ara-
ba, yahut bir saman kağnısı çamıra batmış ne olur,

kıyamet kopmaz; er geç çıkarırlar, lâkin biz muharebeye giderken Rumeli'de öyle yollar, öyle şimendiferler gördük ki söylesem inanman.

Recep:

— Söyle söyle, inanırım, Halep orada ise arşın burada; söyle bakayım onlar ne şekil imiş.

Mahmut sözüne devamla:

— Oradaki yolların bataklarına saman kağnısı değil, dedi, bizim top arabaları batıyorlardı. Bir kere asker ol, kumandan ol, ondan sonra utanmazsan düşmana yalvar ki sen top arabalarını batahdan çıkarmanın yolunu buluncaya değin o beklesin, hududu geçmesin; hiç olur mu? Muharebeye giderken bizi Tekirdağı'na çıkardılar; Muratlı'dan şimendifere bindirdiler. Elli kadar vagonu yalnız bir makina, dumanlarını savurarak çekti götürdü. Ferecik'e vardık, ne bahan, orası küççük bir istasyon değil ha, bir ordugâh, ha bir panayır. Her gelen tabur orada yığılmış kalmış; sebebi ni ağınayabilirsen ağna. Orada demiryolunu bir yokuşa dırmandırmışlar; öğünden arhasından zebella gibi büyük iki nikolatif (lokomotif) koşulduğu halde on beş vagonu çekemiyorlardı. Zorladıkça yorgun camız gibi inliyor; kötü kötü soluyarak; ya yerinde sayıp yol almıyor, yahut zencirleri kırarak daima arha arha ahıra kaçan harın beygirler gibi gerisin geriye istasyona geliyorlardı. Kalabalık içinden bir Miralay çıktı: Be canım, Dedeâğaç'ın denizinde düşman gemileri yoh; oradan geçelim; burada beyhude bekleyip durmayalım. Hayvanlarımız açlıktan birbirinin kuyruklarını yiyor; Başkumandan Etem Paşa, asker, mekâre yetiştirin deye telgraflar yağdırıyor; şimendifer kumpanyası 5 yüz kuruşluk kavunları kapalı vagonlarda taşıdığı halde bizim semersiz, palansız, çulsuz

hayvanları açık vagonlara doldurtuyor, sırtlarına kırı-
rağı yağan hayvanlar hastalanıp ölüyorlar diye bar
bar bağılıyor; fakat dinleyen, kulak asan kim? Orada
üç gün bekledik; bizi beşer onar vagonla daşıdılar,
muharebeye böyle mi gidilir?

Recep:

— Gidilmez emme (Amma) ne göreceksin? (ne
yapacaksın?) Sebeplerinin gözleri kör olsun. Buralar-
da yeni yapılan yollara aldanıp gitmek pek oynah bir
karı arhasına düşmeye benzer, insan emniyet etmez
ki, giden giden, bir bahan ki önüne bir dere çıkıp yo-
lunu kesmiş! Bir köprü ilazım; bunu mühendiz de an-
lamış, bir köprüye başlamış; iki başı yapılmış, ortası-
nın tahtaları döşenmemiş; yahut ortası yapıp iki baş
bayırından biri yapılmamış, ne çihılır, ne inilir. Bir
yerde yeni yol (şose) var mı, yolu bilmeyenlere üstün-
den değil sağından, solundan getmek şartıyla çok do-
laşdırır, emme er geç varır konah yerine, şaşmaz bir
kulağuzdur. Adem babamızın ayağı dohanmış olan bu
eski yollar, taşlıhdır emme, hayvanın ayağı sağlam
mı, korhma sür, get; ne çamır var, ne gömük.

İşi yol ile olduğu için yollara, köprülere dair söy-
lemeğe hakkı tabii olan kiracı Recep, başka vilayetle-
rin yollarında üstünden değil, altındaki mecradan ge-
çildiği halde yine geçit resmi alan köprüler, atıyla,
arabasıyla ırmaktan geçenlerden de para alan kayık-
ları bulunduğunu bilse, böyle zâlim köprüler, kayık-
lar bulunmayan bu vilayetin beğenmediği yollarını
hoş görür, yapılmaları bitmeden harap olan köprüle-
rinin gözlerini hürmetle öperdi.

Bizim yolcuların bir iki saat önce tesadüf ettikle-
ri bir sürü mükellef amelenin, geçen yıl yapılp keşfi-
ne uygun olduğu fen memurları tarafından tasdik

edildikten sonra bedeli müteahhidine verilen bir köp-rünün sabit olan büyük hatasından dolayı yıkmak için gönderildikleri, köylülerin «Baharın yapıdın, şimdi yıh-mağa gidiyoruh» deye gülüşüklerinden anlaşılmıştı.

Küçük Paşa, süttnesi Selime ile kocası Ali'yi an-cak bu köyde bulunmaları münasebetiyle hatırlıyordu. Bir çok defa güldürücü sözlerini Nevnihal, Nazikter ve Şirin'den işittiği anası için köy hayali kadar olsun bir şekil tahayyül etmemişti. Geçtiği, gördüğü mun-karız, ıssız köylere de köy denildiğinden, Salih'in ken-di köyü hakkında iyi zannı, çatlak bir testiye konmuş su gibi sızıp tükenmeli, er geç, yerini gece karanlığı-na terk edecek olan şaşaalı bir gurup levhası gibi sön-meli, muhayyel köyün yüksek dağları alçalmalı, ulu ağaçları küçülmeli, Kâmil'in dediği gibi göz alabildi-ği kadar uzayan yeşil tarlaları, kuru kasvetli bir çöl manzarası almalı, çeşit renkli kır çiçekleri deve diken-lerine, güzel renkli kelebekleri müziç kara sineklere, arka ayakları üzerine kalkarak birbiriyle oynayan uzun kulaklı minimini kuyruklu şen, şüh oğlaklar, yat-tıkları yerde boynuzlarıyla sırtlarını kaşıyan uyuz ke-çilere dönmeli idiler, dönmediler. Sabık Küçük Paşa, her devirde aynı ikbal ile yaşayan Paşalardan olma-makla beraber, istese bütün kâinatı kendi oyuncakla-rı farz edebilmekte bir mânia tesadüf etmeyen bir çocuktü.

İnkıraz ve haraplık sergisi zannedilecek birer hal-de bulunan köylere bakarak edebilecek istidlalin süt-ninenin köyü hakkındaki tahayyüllere mani olmaya hakkı yoktur. Gördüğü köylerden hiçbirini beğenmeye-rek geçen Salih, kendi köyünü düşününce, bir billur menşur arkasından bakıyor gibi güzel renkler arasın-da görüyordu. Bu yalancı, zâlim hayal, hakikatle kar-

şı karşıya gelmedikçe bozulmayacak, bu aldatıcı serap, mevkiine varılmadıkça zâil olmayacaktı.

Yolcular, saat ona doğru, toprağı taşına galip ve birinci kısmın ilk faslında tasvir edilmiş olan ovaya hakim küçük bir dağın tepesinde bulundular.

Açık, koyu işlenmiş veya metruk toprak renklerinin her çeşidi, nadiren açık, koyu yeşil, sarı renklerde büyük küçük muhtelif şekilli tarlalarıyla bakanları memnun eden havza, yeryüzünde nebâti hayat başladığı devirlerden beri değilse bile, sakinleri ziraate başladıkları zamanlardan beri arpa, buğday, çavdar ekile ekile bunlardan bıkmış, usanmış gibi her gün bir durumla serpilip yatıyor, toprağının her zerresinde bir yenilik iştiyakı karıncalanıyor, her tarafında bir âdet nefreti kımıldanıyor gibi görünüyordu. Bu ovanın ortalarında mâbedleri mağrurane yükselen hayli büyük köyler bulunduğu gibi etrafındaki dağların eteklerinde, böğürlerinde de bir çok küçük köy vardı. Bu köyleri muhtelif renk ve ende birer şerit gibi birbirine bağlayan yolların üçü dördü, bazan daha ziyadesi birleşerek üzerine basılmış büyük bir örümceğe benzeyen mevkilerden bazılarındaki kuyuların uzun direkleri görünüyor, daha yakınlardakilerin kova zincirleri bir örümcek teli kadar ince seçiliyordu. Köylerin yakınlarındaki yollar üzerinde sabit gibi göründükleri halde, bir müddet sonra dikkat edilirse mevkilerini değiştirdikleri anlaşılan iki tekerlekli mahut kağnıların dingil gıcırtiları, bu çekilmez belâları başlangıcı meçhul zamanlardan beri sürükleyen zavallı öküzlerin ıstırap feryadları gibi işitiliyordu. Bu yollardan ayrılp yüksek dağların çıplak böğürlerindeki çığırar üzerinde ve köyler etrafında tekevvün eden toz kasırgaları, bu kağnılara hareket ve sürat öğretmek ister gi-

bi önlerinde arkalarında döne döne, sağa sola seyranlar yaptıktan sonra kayboluyorlardı.

Kasırgaları ilk defa gören Salih, bunların ne olduklarını sordu. Eşegi üstünde yan oturan kiracı Recep: «Şeytanlar düğün yapıyorlar Paşam» dedi. Etrafı, güdük minareli camilerle çevrilmiş, ortalarında haçlı mabetler yükselmiş olan bu sahada pervasızca düğün yapmak değil, içlerinden geçmek bile şeytanların haddine düşmediğini ihtar ile vukufuna mağrur kiracının bilgisini tashih eden bulunmadı. Sabık Küçük Paşa köyün hayaliyle, kiracı, arkadan yandan zayıf hayvanlarını muayene ile meşgul oldukları, asker Bekir, harap evlerinde bekleyen nişanlısına direği yıkılmış mosmor burnu ile ne kadar çirkin görüneceğini; nefer Mahmut bu zayıf kollarıyla genç karısı Zele (Zeliha)'yı nasıl kucaklayacağını düşündükleri; kara eşegin, ziyadece ilerleyen palanın omzundaki kızıl yarayayı mümkün mertebe daha az sürtmesi için başını ziyade eğerek; beygirlerin kapana kapana derileri defalarla yüzölüp beyaz tüyler gelen —maruf tabiriyle— aynaları açılan diz kapaklarının üzerine ihtiyatla vararak yavaş yavaş dağdan indikleri şu anda, ovanın ortalarındaki köylerin ak, kara, mavi dumanları —yağmurlar geç kaldıkları için sürülemeyen tarlalara kuruy bir hava içinde yüzen— sarımtırak bulut yığınlarından biraz yağmur isteyecek gibi yükseliyorlardı. Bu taraftaki dağ diplerine sokulan harap ve küçük köylerin dumanları ise, sanki karşıdaki dağın arkasında bütün bu ovayı sulayacak, topraklarına altın gibi kıymet verecek büyük bir su, taşlar, kayalar arasında gümüş gibi köpükler saçarak, her sene, en ziyade lüzum olduğu mevsimde ziraate mahsus bir ihsan mucizesi zuhur ederek akıp gittiği halde kendisinden istifade

edilmeyerek gökyüzündeki kuru bulutlardan su dam-
laları dilenenlerin yüzlerine tükürerek akıp gittiğini
bilirmişçesine, bulutlara kadar yükselmekten sakına-
rak köylerin cüce minareleri kadar çıkıp bu zavallı
köylerin karanlık kaderlerini temsil etmek istiyor gi-
bi uzun ve kalın birer çizgi şeklinde onların üstlerin-
de birikiyorlardı.

III

Hayvanlar pek yavaş yürüyorlardı. Salih'in «köyü nereden göreceğiz? Köyü ne zaman göreceğiz? Of, yorulдум; ne kadar uzakmış» gibi mırıltıları, kafilenin muttarit ayak seslerine, Recep'in ıslıkla terennüm ettiği Hey Gaziler türküsüne bir nakarat gibi tekerrür edip duruyor; Recep: «Biraz daha dışını sıh, çok ırakda değil Paşam, köyü şimdi görürük, güle, güle ölürük.» diyordu.

Filhakika köye yaklaşılmıştı; iki dağın yılankavi bir gidişle bir saat kadar uzadıktan sonra şark tarafındaki dağ silsilesinin üzerine yığılan, büyük kayaların sıkletinden yorulan bir deve gibi başını eğip durduğu, diğerinin bunun önüne geçerek muzafferâne yükselip yine bir münhanî ile ilerilediği yerde bulunan köy, Salih'in bir an evvel görmek iştihakına rağmen mümkün olduğu kadar geç görünmek için gizleniyor gibi hâlâ görünmüyordu; nihayet askerlerin yular saplarını iki tarafa hızlı hızlı sallayıp beygirlerin terli sağrılarına çarpmaları; bunlardan geri kalmamak için kiracının da bindiği eşeğin omzundaki yaraya elindeki

değneğin sivri ucuyla dürtmesi suretiyle daha çabuk yol almağa başladılar.

Ezani saat on bire doğru dağın görmeye mani olan büküntüsü açılır açılmaz Salih'in yüzünü nemli ve serin bir yel okşadı.

Evvelce karşıdaki dağın böğürlerine kadar tırmanan yeşil bir saha içinde köpüklenerek akan çay ile beyaz tentene yığınları gibi kabaran köpükler üzerine dökülen şelale, daha sonra yandan köy göründü. Batmak üzere bulunan güneş, köyün arkasında yükselen kıvılcıklı topraklı dağın üstünde uzaktan yere çökmüş çıplak develer gibi görünen deve tüyü rengine taşlara kayalara yaldızlanıyor; karşıki dağın gölgesi köyü istila ederek hüznü bir akşam yapmaya başlıyor; bütün muhitin renklerini koyulaştıran bu gölge içinde mavi ve ince bir duman, yavaş yavaş dağların parlak tepelerine doğru yükseliyordu.

Yarı çıplak çocuklar, gelenleri daha önce görmek merakıyla ve köpekler, iki yorgun beygir, mustarip bir eşek, ikisi hasta üç adamla bir çocuktan ibaret küçük kervandan köy için bilmem nasıl bir tecâvüz tevehhüm ederek, pek öfkeli havlayarak koşup yolcuları karşıyorlardı. Muhtelif renkli dizlik (önlük), kırmızı mavi fermeneli genç kızlar, kadınlar, toprak testilerle çeşmeden su taşıyor; manda, öküz, inek, eşek, koyun, keçi, köpek karmakarışık beş on cılız hayvan çeşmeden, çaydan su içiyor; aşağıdan, yukarıdan omuzlarında bel, kazma, balta bulunan beş on kadın - erkek kırdan dönüyorlardı. Yerden bir insan eli yetişebilecek irtifaa kadar mayıslar (hayvan medfuaları) yapıştırılmış duvarların dibinde çömelmiş ihtiyar kadınlar, çay kenarında adım atlayan delikanlılar, namazgâhta

İmam Efendi ile konuşan yaşlı köylüler hep kafileye bakıyorlardı.

Asker Mahmut, köyün kenarından beri Salih'in yalnız bindiği beygiri yularından çekerek önden geliyor; kiracı, eşekle diğer beygiri sürüyor, çürüyüp bozulmağa burnundan başlayan hasta Asker, harap vücudunu güçlkle sürükleyerek en geriden geliyordu.

Salih'in en güzel bir köy olmak üzere tasavvur ettiği köyün hayali bir serap gibi uçtu. Zavallı Küçük Paşa, bu köyü beş gündür geçip hiç beğenmediği köylerin hepsinden daha harap, daha sefil daha kötü buldu.

Yalnız hakikaten yüce dağlarından, beyaz köpüklü çayından, yapraklarının tersi platin gibi ak ve parlak birkaç kavak, gövdeleri oyulmuş, çürük tozları kavrulmuş ve döğölmüş kahverenginde diplerine yığılmış, namazgâh yanındakilerden içinde ateş yakılıp kahve ocaklığı etmiş, beş on ihtiyar söğütten başka, muhayyel köyün enkazından bir şey kalmadı.

«Bugün ziyade yorulmuş olan Salih'in yatıp uyumak ihtiyacını nasıl olsa def edebilecek olan bu köyden daha iyisini düşünmeye şu anda iktidarı da yoktu» diyerek geçmek, zavallı masumun, köyü gördükten sonraki meyusluk hislerinin derecesini tahmin etmeyi okuyanlara bırakmak daha muvafık olur sanırım.

Köpekler, en ziyade kiracı ile beygir üstünde zıfakşamı bütün çeyizleriyle gelin odası yanmış fakir, öksüz bir köylü kız gibi meyus duran Küçük Paşa'ya havlıyorlardı; çünkü köpekler yalnız bunları yabancı sayıyorlar; kiracının attığı taşları bulup ısırarak tekrar hücum ediyorlardı. Gerek önde giden, gerek arkadan gelen iki askere bir şey dedikleri yoktu.

Çünkü onlar yabancı değillerdi; istibdal tezkerelerinin yeşil kaytanlı teneke mahfazaları, hamaylı gibi sol koltukları altında asılı ve yamalı pantolonlarının dizleri, soluk ceketlerinin dirsekleri delik, vücutları artık kimseye zararları dokunmayacak kadar alil oldukları halde askerlikten dönen bu delikanlı harabelerini köpekler de tanırlardı; çünkü her sene nişanlılarının, genç karılarının, hemşirelerinin verdikleri çevreleri (köşeleri ipek ve klapdan ile işlenmiş mendilleri) başlarına, boğazlarına bağlayıp çalınan davulun ahengine uydurdukları adımlarla al bayrakları takip ederek askere giden delikanlılardan köye dönenlerinin hep bu kıyafette ve kuvvet ve sıhhatlerinden yalnız ömürleri bakiyelerinin ıztıraclarını hissedecek kadar eser kaldığı halde gelip bir müddet sonra köy mezarlıklarına gömüldüklerini sanki köpekler de bilirlerdi. Namazgâha yaklaşıncâ Mahmut ilerleyip cemaate selâm vererek İmam Efendi'ye Keleş Salihoglu Ali'nin evinin nerede olduğunu sordu.

İmam, cemaat üzerinde bir göz gezdirdikten sonra, koyu mavi bezden poturlu, kırmızı yemenili, siyaha yakın mor fesi üzerine sarı bir yazma yemeni sarılı, kumral bıyıklı, uzun burunlu bir şahsı göstererek: «İşte Ali geliyor.» dedi.

İmam sordu:

— Ali'yi evine inmek için soruyorsanız konuk alacak yeri ve ahır yoktur, köy odasına gidin.

Mahmut şöyle cevap verdi:

— Biz tabii köy odasına gideceğiz; —Salih'i göstererek— Güççük Paşa'yı babasına teslim edelim de. Bizim köylerimiz irak değil emme vahit geçti, yarın erkenden giderik.

Güççük Paşa sözü, İmamdan çocuklara varınca-ya kadar cümlelerin dikkatli bakışlarını, hâlâ beygir üstünde duran Salih üzerinde topladı.

Her yüzde istiğrap eseri belirdi. Ali yaklaşıncı: «Oğlun Güççük Paşa geldi, gözün aydın» sesleri yükseldi. Küçük Paşa hayvandan indirildi, Ali kucakladı, öptü ve İmamın, diğer ihtiyarların ellerini öpmesini ihtar etti. Şimdiye kadar Paşa'nın, Hanımefendi'nin eteklerinden başka kimsenin elini eteğini öpmemiş olan Salih, yalnız İmamın elini öpmekle iktifa ederek öpülmeğe hazırlanan birkaç nasırlı eli meyus bıraktı. İmam Efendi memnun oldu. Salih'in pek kızarmış yanaklarından birini iki parmağıyla sıkarak:

— Elhamdüllah sayei şahanede elimizin, küçük olsun, bir paşa tarafından öpüldüğünü de gördük, dedi.

Nefer Mahmut, beygir üzerinden kendilerine ait iki torbayı aldıktan sonra Ali'ye:

— Sandık, yatak, azık sepeti Küçük Paşa'nındır. İşte sandığın anahtarı, bu da içindekilerin pusulası imiş, Haydarpaşa'da bir kokana verdi. İmam Efendi ile bir bir bahar, sayar, yoklama edersiniz, dedi.

Bir anahtarla bir kâğıt parçası uzattı. Ali, yüklü hayvanı yularından, Salih'i elinden tutarak eve doğru yürüdü. Ali'nin yürüyüşünde bir gururlanma hissetmekte gecikmeyen birkaç köylü:

— İnsan ne kadar alçak gönüllü olsa, Paşa babası olunca yine koltukları kabarıyor, başı göğe değecek kadar yükseliyor, çocuk bile her adımda üç kerre «ben paşayım» der gibi kurularak yörüyor, baksana imamın elini bile zorla öptü, demekten kendilerini alamadılar.

Sabah ve akşamları beş on sefil insan, beş on aç hayvandan başka hayat ve hareket eseri görülmeyen ıssız köyün sessizliğini ancak akan çeşmenin daimi şırıltısı, köpek havlamaları, baykuş ve horoz ötmele-ri, yahut ara sıra muhterem bir misafir gelmesinin haberi bozardı. Bunun içindir ki, Küçük Paşa'nın ge- lişi, köyde Büyük Aleksandr'ın Babil şehrine girişi, Na- polyon'un Elbe adasından Paris'e dönüşü kadar he- yecan uyandırdı. Salih'in paşalığı ana ve babasının İstanbul'dan dönüşlerinden beri köy odasında, namaz- gâhta konuşma sermayesi olmuştu. Kendi gelince bu mesele yeniden tazelendi, köylüler namazgâh kenarı- na çömeldiler münakaşaya başladılar; birtakımı, bu paşalığın, hâlâ hayatta sandıkları Suat Paşa tarafın- dan verilmiş kuru bir ünvandan, adeta köy çocukla- rının beşiklerine anaların mavi boncuk bağlamaları veya sarı cılız çocukları babalarının «tosunum» diye çağırmaları gibi bir şey olduğunu iddia etti. Diğer ta- kımın sivri akıllılarından biri de ortaya çıkarak:

— Paşalığı Paşalar değil Padişah verir, dedi. Pa- dişah vermiş ise sahihtir. İsterse horoza da, keçiye de nişan takar; rütbe verir, kim karışır. Paşalar ilayık dediler, o da olsun buyurdu. Siz Padişahımız her rütbe verileni, görür, bilir mi sanırsınız, o ne görür, ne bilir, olan işlerin vebâli Paşaların boynunda kalır. Hiç Pa- dişah görse hükümet konağı meydanında bir testi dikerek sabahtan akşama kadar kurşun atıp nişan talimi yapan, sokak aralarında at koşturup çocuk tepeleyen mutasarrıflar gönderir mi? Şehrin çayır- lığında eşek döğüştüren, daha bilmem neler ettiren mutasarrıflar, kadılar, muhtar uzun Yuvan'a tokat vurmak için saldıryeden merdiven yaparak kulağın- dan tutup omzuna çıkan ancak dört bucuk karış bo-

yunda, kambur, cüce, soytarı gibi maskara memurlar gönderir mi? Estağfurullah, tövbe... Altın kafes içinde bulunan Padişah efendimiz dışarda ne olup bittiğini bilir mi? Keleş Salih'in torununu Padişah paşa yapmış ise, kim bilir, belki elli yaşında bir adam sanmıştır. Moskof muharebesinde bulundu, Pilevne'de sekiz yerinden kurşun yedi, gülleden kurşundan gözünü kırmaz çatal yürekli bir kumandan, bir kahraman mı dediler, ne dediler, o da «Paşa olsun» buyurmuştur.

Cemaatin «iyi büldün, böyledir, böyledir» sadalarıyla alkışlandı.

IV

Ali'nin evi namazgâha ancak yüz elli adımlık kadar bir mesafedeydi. Yolda Ali, oğlu ile konuşmaya başladı:

- Nasıl oldu da seni buraya yolladılar?
- Paşa Baba öldü de...
- Ne... Paşa öldü mü?
- Öldü.
- O aslan gibi Paşa öldü, öyle mi?
- Öldü.
- Paşa ölünce sana yol göründü demek.

Salih, birçok aziz ve zâil emellerinin beşiği olduğu halde yanmış olan biricik evinin yıkık duvarlarını meyûsâne muâyene eden bahtsız bir fakirin hazin tavrı ile köy evlerini, pis sokaklarını temaşaya daldığı için babasının son sualini işitmemiş, veya anlamamış olduğundan cevap vermedi.

Ali:

- Köyü beğenmedin mi? diye sordu.

Salih:

- Daha bir şey görmedim ki, diye mırıldandı.

Ali, Salih'in görmediği bir gülümseme ile:

— Belii bir şey görmedin, daha neler göreceksin, dedi.

Bir iki adım daha attıktan sonra:

— İşte evimiz.

Diyerek, sanki Salih'in kötü şeyler arayan gözlerine karşı gediklerini, yıkıklarını büyük yaprakları ile örtmeye memur edilmiş gibi üzerine bir asma kabağının kolayca çıkıp uzandığı alçak ve harap duvara dayanmış olan bir kapıyı gösterdi. Evvelce bir çok başka vazifeler ifa ettikleri her birinin üzerindeki çivi deliklerinden, kıvrılıp yatmış paslı çivilerden anlaşılan tahta parçalarının mümkün olduğu derecede uygun şekillerine göre yan yana getirilmelerinden vücuda gelen bu kapı, Salih'i pek üzdü. Salih'le yüklü beygirden kaçan bir çok tavuk, bu kapının altından girmeye çalışırken, içeriden ayak seslerini işiten ve kapı altından sürünerek dışarıya çıkmaya çalışan kulakları kesik sarı bir köpek, tavukları ürküttüğü gibi Salih'i de hayli korkuttu. Salih'e göre Ali mutlaka şaka ediyordu. Nişantaşı konağında büyüyen Küçük Paşa'nın bundan sonra evimiz diyeceği bir binanın böyle yıkık duvarlı, böyle tahta kırıklarından yapılmış kapısı olur mu? Salih kendi kendini inandırmak için:

— Sütüne burada mı? diye sordu.

— Hayır oğlum, burada değil; o bizi birahtı gitti, başka kocaya vardı, başka çocuklar doğurdu, şimdi onların anasıdır. Zaten o seni sevmiyordu. Burada analığın var, bu daha çok sever seni. Sen de onu seveceksin, değil mü? dedi.

Koyu mor fesli, sarı yazma yemenili, mavi bezden poturlu bir köylünün mütemadiyen «oğlum, oğlum» deyip durması Salih'in hiç hoşuna gitmedi. Sütüneye,

anası olduğu için değil, adını çok işittiği bir kadını burada bulamamasından canı sıkıldı. Salih anasını hiç hatırlamadığı, duyduğu şeylerden de hatırında hiçbir şekil çizilmediği için üvey anası sütüne diye tanıtılsa idi kabulde tereddüt etmezdi. Ali, sağ omzu ile kapıyı itti, gıcırdatarak açtı.

— Haçca, Haçca! diye bağırdı.

Kucağında meme emen bir çocuk ile Haçca göründü, ancak üç yaşında görünen çıplak ayaklı bir oğlan da arkasından geliyordu. Ali, Salih'e, kendisini karşılayanları tanıttı:

— Haçca analığın, kucağındaki Güssün bacın, arhadan gelen Mevlût da biladerin!

Evlerine konuk gelmesi adet olmadığı için Haçca kocasının gözlerine bir şeyler sorar gibi baktı. Ali:

— Bu geçici bir konuk değil, Küçük Paşa, diye izah etti.

Küçük Paşa'nın kim olduğu Haçca'ya meçhul değildi, bu çocuk ara sıra onun kalbini kurcalamış, onu rahatsız etmişti, fakat bir gün gelip de Mevlût'le Güssün'ü himaye eder ümidiyle, Salih'in bu koca dünyanın bir köşesinde Küçük Paşa olarak yaşamasına gönlü razı oluyordu. Salih'in sandığı sepeti, yatak takımı hayvandan indirildi, içeriye taşındı. Bu sırada Küçük Paşa hayalen Nişantaşı konağına dönerek şimdiye kadar yaşadığı o konak ile bundan böyle yaşayacağı bu sefil evciği karşılaştırıyordu. Haçca, kömür gibi siyah gözleri, kısa ve ince kaşları, kanatları ziyadece kabarık, ucu az basık burnu, ince ve uçları aşığıya kıvrık dudakları, küçük ağzı, yumru çenesi, seyreker ve biraz iri dişleri, esmer benzi, düzgün boyu ile çirkin denecek dereceden hayli yüksekti. Simasına nazaran ancak yirmi üç, yirmi dört yaşlarında görünüşü-

yordu. Bu kadın, Salih'e ilk bakışta pek kötü görünmedi, fakat Mevlût, büyük başı, kirli yapağı kadar karışık saçları, kara üzüm gibi küçük gözleri, pis, yırtık esvabı ve bilhassa küçük delikli burnundan akan yeşil sümüğü ile nefret ve iğrenme telkin ediyordu. Salih'in en çok dikkatini çeken Haçca'nın kıyafeti idi; başına örttüğü, kenarı ve ortası çiçekli yazma yemeni, kenarı kesilip küçültülmüş fesin tepesini kaplayan, gümüş diye alınmış olan kalay-bakır mahlutu tepeliğin yemeni yırtıkları arasında görünüşü ve alınına dizilen bir sıra altın taklitlerinin konyak şişeleri üzerindeki madalya resimleri gibi birbiri üzerine binerek az çok parlayışı pek tuhaftı. Hele uçlarına keçi kılından bükülmüş kara ipler eklenerek kalçaya kadar indirilmiş olan on-on beş saç örgüsünü bel üzerinde birbirine bağlayan zincirdeki onluk, yirmilik ve kırk paralıklarla biraz daha beyaz görünen eski su tasları gibi çukur yüz paralıkların Haçca kımıldadıkça çingır çingır her biri bir türlü ses çıkarması daha garipti. Kırmızı ve beyaz çubuklu pamuk çitariden yapılmış üç etekli entarinin ön etekleri kaldırılıp yandan kuşağın altına sokulmuş, mor kırmızı ve daha ince çubuklu, paçaları torba ağzı gibi büzmeli şalvarı kalçadan bir karış aşağıya inen amerikan bezinden gömleğinin iki taraftan görünüşü, keçi kulakları gibi gözünün birer kısmı ile kulaklarını örten pürçeklerin çeneye kadar indikten sonra ağız köşelerine doğru kıvrılıp halkalanması, Küçük Paşa'nın hiç görmediği şeylerdendi. Bir duvarı dağın uçurumu altına tesadüf eden ev, üç gözden ibaretti. Birbirine bitişik olan bu üç parçanın nihayeti, hem kendilerine, hem hayvanlarına yiyecek sakladıkları ambardı. Kendi oturdukları ve yattıkları uzun odadan ahıra ve ahırdan amba-

ra kapı açılmıştı. Yattıkları yerde bir ocakla bir pencere, ahırda ve ambarda yalnız birer küçük pencere vardı. Bu ev, köyün en kullanışlı evlerinden sayılırdı. Bu karanlık ahırda senenin altı-yedi ayını geçirmeye mahkûm olan iki öküz, bir inekle, altın gibi sarı renkli, siyah burunlu pek masumâne bakan güzel yavrusuna acımamak mümkün değildi. Bu öküzler, Anadolu'nun cinsi bozulmuş, cüsseleri küçülmüş sığır hayvanlarından bir numune idi, bunları biraz uzaktan görenler koyun, keçi deseler büyük, öküz deseler küçük gördükleri için ne diyeceklerini bilemezler. Zamanın hoş sözlü adamlarından biri, «bunlar insanlarınkinden evvel Anadolu'da zuhûr eden kara sığır ye'cüc me'cüc-leridir» diye alay etmişti.

Bu köyde de pek çok Anadolu köylerinde olduğu gibi, edeb ve sihhate uygun bir aptesane yoktu. Yan yana konulmuş iki taş bu ihtiyaç için kâfi geliyordu. Suat Paşa konağının hamamı gibi beyaz mermerli, geniş aptesanelerine hayran olan Selime, İstanbul'dan döndükten sonra hissettiği lüzuma binaen onun ısrarı üzerine kocası Ali'ye avlunun köşesine iki üç sıra taş dizdirmeye muvaffak olmuş idi. Fakat hazır ellerinde para varken bu damların üstüne bir de oda yapılması için Selime'nin ihtarını Ali dinlememişti, elindeki paranın bir miktarını Selime ile evlenmelerinde Anadolu'nun zenginlerini, fakirlerini pek ziyade ızzar eden düğün âdetlerini yerine getirmek için aldığı yüzde yirmi faizli borca yatırmış; bir kısmı ile, vaktiyle babasının sattığı tarlayı, sattığından bir kat fazlasıyla geri almıştı.

Salih'in bir haftadır tatlı bir rüya gibi devam eden köy hülyaları, içki neşvesi kadar çabucak zâil olmuştu. Zavallı çocuk, hakikatin verdiği ye'is ile ne yap-

cağını, ne diyeceğini şaşırmıştı. Sandık, sepet, yatak takımı içeriye taşınırken dalgın dalgın bakınıyordu. Küçük Paşa'nın dalgınlığını gören Haçca, kocasına:

— Küçük Paşa galiba evimizi beğenmedi, bak-sana süt dökmüş kedi gibi duruyor, dedi.

Ali, yavaş sesle:

— Ne yapalım, Paşa babasını mezardan geri getirmek elimizden gelmez, yavaş yavaş alışır. Bir kere alıştırdan sona, doğduğu yeri unutmayan kallenkuş* yavrusu gibi kapıyı kapasan pencereden girer, dedi.

Ve Salih'in elinden tutup, tahta aralıklarına ak, kara koyun postu parçaları çivilenmiş olan küçük kapıdan içeriye soktu. Arkasındaki dağın tepesinde güneş ışığı varken öndeki dağın gölgesi altında karan köyde akşam olmuştu. Avluya açılan ve çerçevesine bildir yapıştırılıp, ötesine berisine bezir yağı sürülerek hem yağmura, yaşı dayanması temin olunan, hem de biraz şeffaflandırılan kaba kâğıtları yırtılmış delinmiş olan pencere, tamamıyla açık olduğu halde odadan içeriye giren ışık yalnız pencere önünü biraz aydınlatıyor, ayağa kalkmış bir mezar gibi simsiyah duran ocak içindeki kül üstüne bacadan düşen ışık, orayı, kar yağmış gibi ağartıyordu. Salih içeriye girince gözleri yalnız pencerenin karşısındaki duvarda asılı duran mısır ve kırmızı biberlerden başka bir şey görmemiş, birbirine karışan yaş toprak, gübre, is, soğan, sarımsak, nane, kekik kokuları Salih'i şaşırtmıştı. Biraz sonra gözleri alıştıkça bu karanlık odanın içindekileri birer birer seçmeye başladı. Müstatil şeklinde olan bu odanın iki büyük kenarına birer sıra taş dizilmiş, duvarla bu taş dizisi arasında kalan boşluğun

* Kırılancık.

toprakla doldurulması ile yerden bir karış kadar yüksek iki şilte payı, yani sedir, yapılmıştı. Sonra üzerine kaba hasır ve siyah çul serilerek ocağın iki tarafına birer minder ölüsü konulmuş, üçer yastık dayanmıştı. Gündüz minder, gece yatak vazifelerini gören, bu, koyu mor, çitari yüzlü, kırmızı astarlı minder ve yastıklar, köyün arazisi kadar arızalar peyda etmişti. Ocağın bir tarafına Ali'nin İstanbul'dan getirdiği kapsüllü tektüfek ile terhis teskeresinin yeşil kaytanlı teneke mahfazası, diğer tarafına içinde ne olduğu anlaşılmaz Haçça'nın ağaç tarakları, iğnesi, ipliği, sındısı (makas) bulunan kırmızı bezden bir kese asılmıştı. Karşıdaki uzun raf üzerine birkaç bakır sahan, kenarları yazılı üç dört lenger, içleri yeşil sırlı küçük büyük birkaç toprak çanak dizilmiş ve bunların arasına birkaç küçük kavun karpuz konmuştu. Sekileri kapı yanında tahdit ederek bir miktar seki altı «papuçluk» bırakan ağaç parmaklık üzerine kaba işlemeli iki peşkir asılmış, önüne yeşil boyalı bir sandık konarak üstüne kırmızı astarlı iki yorgan, iki yastık yığılmıştı. Salih'in sandığı, araba içinde ötesi berisi bir hayli sürtölmüş, zedelenmiş olmakla beraber, sayısız sarı pulları, sarı başlı çivileri ile bu karanlık oda içinde yıldız gömesi gibi parlıyordu. Ocağın bir tarafına Salih ile babası, karşılarına da kucağındaki Güssün'le Haçça oturdular. Donsuz, sümüklü Mevlut, kirli parmağını ağzına sokarak pencereye karşı anasının önüne çömelmişti.

Ali, çocuğuna ansızın kavuşmanın tesiri ile heyecanlı, Mevlüt, Küçük Paşa'yı baştan ayağa, ayakta başa tekrar tekrar seyretmekle meşguldü. Haçça gözlerini parlak sarı pullu sandık üzerine dikmiş, içindekileri tasavvura çalışıyor, eski ortağı Selime'nin ha-

yali ile mustarip görünüyordu. Küçük Paşa ise ayağı kayıp düşen bir adamın nereleri incindiğini anlamadan evvel, düştüğünü gören var mı diye etrafına bakması gibi, süratle aşağıya yukarıya göz gezdirerek gördüğü yoksulluk, sefalet eserlerinden şaşırmış duruyordu. Hiçbirisi söyleyecek söz bulamıyordu, nihayet Güssün memeyi bırakıp, anasının çenesini tırmayarak mırıldandı ve sükûtü bozdu. Ali Salih'e dönerek:

— Bacın sana «hoş geldin» diyor, dedi.

Böylece konuşmaya başlamış oldular. Ali sordu:

— Paşa mefat edince buraya gelmeyi sen mi arzuladın, yoksa onlar mı yolladılar.

— Ben istedim, istemesem de Hanımefendi gönderecekti. Gelirken eteğini öpünce, «sakın ileride eski çarıklarını sürükleyerek bir daha gelme» dedi.

— Ağnaşıldı baştan savdılar.

— Kâmil Ağa da, «sakın bir daha gelmeye kalkışma» dedi.

— Pekâlâ, sen de gitmen, sen o konahta doğmadın ya. İşte bu damda, hatta şimdi oturduğun yerde doğdun, bundan sonra da burada büyürsün.

Bu arada kara bir bulutun karlı bir ova üzerinde yürüyen gölgesi kadar belli bir surette, Salih'in siması üzerinden geçen hüznün ve keder eseri, Ali'nin gözünden kaçmadı:

— Galiba sen tasalanıyon, dedi.

Bu söz karşısında gözlerinde yaşlar toplanmaya başlayan Salih, vagonda Kâmil Ağa'ya verdiği cevabı hatırlayarak:

— Hayır, hiç acımiyorum, dedi.

Bu cevabın nasıl bir zorlama, zaruri bir teslimiyetle verildiğinin farkına varan analık, acı bir istihza ile:

— Ne yapacaksın, acısan da acımasan da savdular, kovdular, dedi.

Bu sözle Salih'in kalbini büsbütün kanattı.

Haçca'ya göre Salih ancak İstanbul'a gitmek şartıyla aileye hayrî, faydası dokunmak ihtimaliyle sevi-
lebilir bir çocuktü, burada kalacak, hiç gitmeyecek olunca, Selime'nin bir parçası, güzel renkli bir yılan yavrusu gibi evde dolaşıp duracak, Mevlut'e, Güssün'e mahsus baba sevgisine ortak olacak zararlı bir mah-
lûk; yeni bir müstehlik, şehirlere, bütün köylere mu-
sallat olan paşaların yalnız bu eve saldırılmış bir küçüğü, hülâsa çocuk şeklinde, Küçük Paşa isminde bir büyük belâ...

Köyün mevkiinde ve manzarasında Salih'in hoşuna gidebilecek bazı şeyler yok değil, fakat bundan böyle «evimiz» diyeceğı, bu karanlık evle, içindeki-
lerin her hali hüznün veriyordu.

Ali, karısına:

— Bir misafire aç mısın, susuz musun, uykusuz musun? diye sormuşlar, gelirken bir su kenarında uyudum demiş, Küçük Paşa elbet açtır, çabuk bir şey hazırla, dedi.

Salih'e dönerek:

— Biz erken yerik, erken yatarık; biz yiyeli hayli oldu, diye ilave etti.

Salih, öğle yemeğini geç yedikleri için hâlâ acık-
madığını söyledi, bu söz üzerine Haçca yerinden kıpır-
damadı, fakat Ali, lüsteledi:

— Küçük Paşa'yı daha ilk gecede aç uyutma-
yalım, haydi hiç olmazsa iki yumurta sıdıriver.

Haçca, ocağın sol tarafında çırakma üzerinde du-
ran toprak bezir çırağını yakıp eline alarak sönme-
mesi için «cıra camiye, cıra camiye» diyerek ambara

gitti. Kapı açılınca içeriye yeniden dolan ahır kokusu, Salih'in burnunu tırmaladı. Kadın, tahta bir kaşık ucunda biraz yağ ve iki yumurta ile döndü. Ocak içine dayanmış olan tavayı alıp, kaşığı tık tık vurarak içine yağı düşürdükten ve iki siyah taşı birbirine yaklaştırdıktan sonra bunların üstüne tavayı koydu. Sapını duvara dayadı, altına bir parça keven ile biraz çalı çırpı soktu, bir kibritle ateş verdi. Bir müddet dumanlar içinde kalıp görünmeyen tava, önünden arkasından yükselen, dipleri kırmızı, ortaları turuncu, uçları sarı iki alev arasında çıtır çıtır kaynamaya, köpürmeye başladı; biraz sonra alevler tavanın altına çekildi. Birbirini takiben içine iki yumurta düşmesi, kızgın yağı daha ziyade köpürttü, yumurta kabardı, pişti, tava indirildi; dantelalı kâğıtlar arasına yerleştirilmiş kayısı şekerlemesine benzeyen iki yumurta, bir bakır sahana aktarıldı, üstüne tuz, biber ekildi. Taze yağ kokusu ahır kokusunu bastırmıştı. Seki altının etrafında yeşillenen arpalara hiç durmadan damlalar sızdıran kırmızı topraktan su küpü üzerindeki kazığa takılmış olan yuvarlak tahta sini, Salih'in önüne getirilip sofra kuruldu. Bu sini yahut tabla üzerine Haçça'nın her tarafı nasırlı ayağı ile hem-renk ve enfiye mendili gibi katlanıp bükülmüş bir yufka ekmeği bırakıldı. Salih, bu ekmeği ilk defa gördüğü için yemek peşkiri zannerek elini dokundurmaya cesaret edemeyecek kadar kirli buldu, bir aralık parmak ucuyla ve çekinerek dokundu, adeta ıslak olduğunu da hissedince iğrendiğini belli etmekten kendini alamadı. Bunu gören Ali:

— Ha, sen bu ekmeği yeni görüyon, buna ev ekmeği derler, şehirde kış için altı aylığını birden yaparlar, minare kırnhları gibi direk direk yıgarlar;

köylerde ya her gün yaparlar, şepe derler ya on beş günlüğü, bir aylığı, iki aylığı birden gevrek pişirilir. Lâzım oldukça su serpilerek böyle yumuşatıp yerler, diye izah etti.

Salih, peşkir olmasına bile tahammül edemediği bu kirli bezin nân-i aziz olduğunu anlayınca taze yağ, taze yumurta kokularının açtığı iştihası kaçtı, fakat çaresiz, az çok yemeğe çalışacaktı. Sahan ortaya gelir gelmez, sümüklü Mevlut, burnunu elinin tersiyle silip yüzünü salyangoz yoluna çevirerek kara gözlerini beyaz dantelalı sarı yumurtalara diktği için, Salih, «çocuk da yesin» demeye mecbur oldu. Haçca:

— Demin yedi, tohdur emme, çocuk karnı deliği açık çeşme yalağına benzer, dolmaz ki... Çocuk değil mi, yalnız açlığını bilir, tohluktan anlamaz. Burnundan gelinceye kadar yer, gene de doydum demez... diyerek kaşıkla yumurtalardan birini oyup çıkardı, yufka ekmeğin üzerine merhem gibi sürdü, kalın bir cigara şeklinde dürdükten sonra Mevlut'e verdi.

Çok yorulmuş, baldırı bacakları sürtülmüş, bel kemikleri hayli ağrımış olan Salih, uyuklayarak diğer yumurtayı yedi, ocağın sol cihetinde Haçca'nın kırmızı kesesinin asılı olduğu tarafa yapılan yatağına yattı.

V

Salih, pek yorgun olduğu için yatar yatmaz uyumuştı. Erkenden kalkan Haçca'nın açtığı kapadığı kapıların sinire dokunan gıcırtiları, tıkırtiları bile onu bu derin uykusundan uyandıramamıştı; fakat biraz sonra daha evvel uyanıp baş ucuna çömelerek mirliva setresinin parlak düğmelerini okşamaya başlayan kirli Mevlût'un çıkarmaya başladığı iğrenç kokular nişadır ruhu gibi tesir ederek gözlerini açtı, derhal bir tehlikeden kaçır gibi sol tarafına döndü; gözlerini tekrar kapadı, İstanbul'u düşünmek istedi, fakat hiçbir şey hatırlayamadı, hatta en güzel hülyalarına mezar olan şu karanlık kulübede geçirdiği ilk gecenin sabahında ye'isini unutturacak bir rüya bile görüp görmediğini hatırlamadı. Her iyi şeyden mahrum olmaya ebediyen mahkûm olan bu kötü evde, iyi bir düş görmek bile mümkün olamayacağını anlamaktan müteessir gibi, kederle doğruldu, gerindi ve esnedi.

Daha önce uyanıp yatağı içinde cıgara içen Ali'nin ağzından burnundan çıkan mavi dumanlar, kıvrıla kıvrıla ocağa doğru gidiyor, Güssün, «ğ1, ğ1» diye

ötüyor, Haçca süt sağıyor, anasını emmek için titizleşen ve kendisine süt bırakılmayacağından korkuyor gibi bağlı olduğu yerde ipini zorlayarak bar bar bağırarak sarı buzağının sedası kapıdan geçip geliyor, ocakta küçük bir çalı demetinin alevleri altında ufak bir cezve fıkır fıkır kaynıyor, kapıdan giren güneş ışıklarıyla sandığın sarı pulları, Güssün'ün beşiğine bağlı mavi boncuklar Mevlût'un kirli kırmızı yüzünde siyah üzüm taneleri gibi görünen gözlerini parlatıyordu. Küçük Paşa, bir müddet yatağında uyusuk uyusuk durdu, bereket versin çocuk hisleri imdada yetişti. Mevlût ona Nazikter kalfanın bir sözünü hatırlattı. Sandıktaki oyuncakları ile köy çocuklarını nasıl şaşırtacağını...

Evvelâ Mevlût'tan başlamaya karar verdi, bu sırada babası:

— Meraba Küçük Paşa; iyi uyudun mu? Köy uylusu datlı olur, dedi.

Zihnen oyuncaklarıyla meşgul olan Salih, bu suale «Evet, öyle» cevabını vererek kalktı, giyindi ve babasına:

— Sandığı açsak olmaz mı? diye sordu.

Ali başını sallayarak:

— Olmaz olur mu, açarık, karşılığını verdi. Bu esnada elinde üstü köpüklü sütle kubbelenen bir bakır tas olduğu halde içeriye giren Haçca:

— Ne o, baba oğul, zabah yarenliği mi ediyorsunuz? diye söze karıştı.

Ali'nin:

— Küçük Paşa sandığı açalım, diyor cevabı üzerine;

— Kıyamete kadar kapalı duracak değil ya, açiver, dedi.

Ali, biraz tereddütle:

— Açalım, fakat İmam bulunsa da puslası ile karşılaştırsak daha yavuz olmaz mı, bir haftadır el uşaklarının yanında geldi, şurada burada itin kurdun elinde kaldı, bakalım ellenmeden geldi mi? dedi.

Haçca ise:

— Madem ki Güççük Paşa açalım diyor, sora da İmamla, muhtarla yoklamasını yap, eksik gedik bir şey varsa, içine sıçan girmişse, gine belli olur, işte malın zabısı da yanında, çıldır çıldır bahıp durur, el almış, yel almış bir şey varsa, o İmamdan da, senden de benden de iyi bilir, diye kesip attı ve «öyle değil mi?» der gibi Salih'e baktı.

Salih bu sorgulu bakışa cevap olarak:

— Açalım, açalım, dedi.

Sandık ittifakla açıldı. Önce beyaz bir örtü altında kırmızı atlas bir bohça çıkarıldı, içinde bayramlık bir mirliva üniforması, tırtıllı sırma apoletler ve ince kâğıtlara sarılı bir çift beyaz eldiven vardı. Bunlar süreklince temaşadan sonra pencere önüne konulduktan sonra tekrar sandığa dönüldü, sırasıyla eflatunî bir atlas torba içinde sırma kayışlı kılıç; üç kat kısa pantolonlu kostüm, muhtelif renkli mendiller, çoraplar, gecelik entarileri, yatak yorgan çarşafı, kolalı kolasız yakalık, kolluk; tenteneli, fistolu yastık kılıfları, yatak yorgan çarşafı, iç çamaşırları, boynuzu kıvrık kara öküzle sarı inek, birer ikişer lastik kedi, köpek, koyun, kuzu, lokomotifleri kırılıp atılmış şimendiferden iki vagon çıkarılarak şilte payı (sedir) üzerine dizildi, böylece bu yoksul evde güzel bir eşya sergisi yapılmıştı. Selime ile Ali'nin İstanbul'dan dönüşlerinde daha küçük iki sandık içinde getirdikleri kullanılmış kadın esvapları, çeşit çeşit kurdela, türlü

türlü fisto, dantela parçalarıyla aynı odada daha bir sergi meydana getirmişti. Fakat karşıdaki şelalenin köpüklerinde görünüp hemen kaybolan renkler kadar ömür süren bu kırmızı topraklı, boz taşlı köy içinde geri kalanı da Kamber Ağa'nın köyünde gezici renkler gibi görünmüş idiler. Şimendifer vagonunu gören Haçca:

— Ne Keleş evcik, hem de tekerlekli... diye hayret etti.

Salih:

— İşte biz iki gün içinde geldik, bunlar şimendiferin arabalarıdır, diye izahat verdikten sonra, sarı ineği pencere içine koyarak başlarına dokundu, oyuncakların başları sallanmaya başlayınca, Haçca:

— İyi oldu da sen değdin, ben dohununca böyle canlansalardı cin midir, şeytan mıdır diye ödüm sıdardı, korkardım, dedi.

Mevlût'un gözleri bir çok fare arasında kalmış kedi yavrusu şaşkınlığı ile oyuncaklar arasında sayısız devirler yaptıktan sonra yatağında tavşan görmüş bir av köpeği gözleri gibi vagonlar üstünde durdu. Elini bunlardan birisine uzattı, kirli parmağıyla çekinerek tekerleğine dokundu; Salih, Haçca'ya:

— Bir iplik bağla da, çocuk, araba gibi çeksin, dedi.

Ve öyle oldu. Haçca'yı en çok kırmızı renkli ve parlak şeyler, bilhassa üniforma bohçasının atlası ile kılıcın sırmalı kayışının püsküllü, tırtıllı apoletleri büyülüyordu. Püsküllü apoletleri okşadı, atlası birkaç kerre okşadı. Bu parlak ipek kumaş üzerinde nasırlı elinin kaymadığını görünce bohçanın bir köşesini daha az pürüzlü olan yanağına sürdü. Bunu gören Ali, güldü:

— Bohçadan yüzüne kızillık mı sürmek isten, onun boyası hastır, çıkmaz, senin bildiğin kırmızı astardan değil.

Haçca bu hareketinden utanmıştı, atlasın boyası çıkmış gibi bir an için yanağı kızardı, geçti. Bu sandık içinde Ali'yi de büyüleyen şeyler yok değildi, üniforma bohçası çıkarılırken bunun atlasından yapılmış küçük bir kese içinden serçe yavrularının civıltısını andıran bir sesle sandığın dibine dökülen bir avuç kadar gümüş kırk paralıklar dikkatini çekti; yakında bir kümes bulunduğunu horoz sesinden anlayan tilki, tavuklar hakkında ne fikirde bulunursa, Ali de seslerini işittiği bu bir avuç mecidiye kuruşları hakkında o niyette bulunmuştu. Bunları avuçladı ve okşadı.

Bu paralar bayramlarda Suat Paşa tarafından Salih'e verilmiş Nevnihal kalfa tarafından biriktirilip sandık içine konmuştu. Ali paraları alınca, atlas keseyi de «Güssün büyüyünce ona güçce (yapma bebek) yaparım» diyerek Haçca alıp kuşağının arasına soktu. Açılma sırası, sandığın dibinde bulunan ve kapağı üzerinde renkli çiçeklerden bir demet resmi yapılmış olan mukavva kutuya geldi, o da açıldı, her türlü şekerleme ile dolu olduğu görüldü. Haçca ile Mevlût'un hiç bilmedikleri, Ali'nin ise vaktiyle ancak İstanbul'da camekânlar içinde seyretmek suretiyle tanıdığı şeyler; Salih, herkese birer ikiye verdi. Önce Salih ve babası yedikten sonra, Mevlût ve Haçca, dil ucuyla korka korka tattılar, fakat hırsıyla yediler. Küçük kız bile yumuşağından yapılan sormukla bu ziyafete iştirak etti. Salih, kendi kendine söylenerek: «Bu şekerlemeleri sandığa acaba Nazikter kalfa mı, yoksa Matmazel Aleksandrin mi koydu?» diye düşünmeye başlayınca, Ali:

— Adam sen de düşündüğün şeye bah, nene gerek, üzümü ye, bağını sorma... diyerek kutuyu tekrar açtı, herkese, hatta Salih'e de birer şekerleme daha ikram etti; öyle ya, bu köyde, bu evde yaşanacak, soğan sarımsak, mısır demetleri altında yatılacak, daima ahırdan gelip ocaktan çıkacak kötü bir hava teneffüs edilecek, kirli mendil şeklinde ıslak çavdar ekmeği yenecek olunca bu şekerleme kutusunun dibi ne kadar çabuk görünür, bu güzel esvap ve eşya ne kadar çabuk eskiyip göz önünden kalkarsa şüphesiz daha iyi olurdu. Bu köyde bu evde böyle esvap giymek, böyle nefis şekerlemeler yemek, istibdat devrinin menfalarında, zindanlarında afv rüyası görmeye, hürriyet hülyaları kurmaya benzer, itiyadı bozar, hâle tahammülün acılığını artırır.

VI

Keleş Salih oğlu Ali'nin evinde peyda olan eşya sergisi pek çabuk bozulmadı, iki saatten fazla devam etti; hasta, zayıf olsun, iki Türk askerinin muhafazası altında gelen bir emanete hiyanet etmeye, bir sandığı karıştırmaya hangi el cesaret edebilirdi? Ali'nin şüphesi adeta kendinden şüphelenmek kabilinden kötü bir kuruntu idi, bunun için imamın pusula ile karşılaştırmasına hacet görülmedi, yoklama zahmetine katlanacak imama hiç olmazsa çocukları için bu güzel şeylerden bir şey verilmek lâzım geleceğini hatırlayan Ali muayeneden vazgeçti. Salih'in sandık içindeki eşyasının imam ve muhtar taraflarından muayenesi ve bu suretle içinde ne varsa sayısını, çeşitlerini bütün köylünün bilmesini hiç istemeyen, bilhassa bir gün olup da Selime'ye pusula ile hesap vermek ihtimalinden sakınan Haçca pek memnun oldu. Haçca, meydandaki pusulayı, bir aralık kazara düşerek ocakta yanmasını, bacadan uçup gitmesini kolaylaştırmak maksadıyla, iki üç kat büküp ocak üzerindeki küçük rafa koydu. Böylece liste ortadan kalkınca bunların yavaş yavaş aşırılmasına mani kalmadı. Artık Haçca'nın sandığına geçmekte serbest bırakılmış demek olan bu eşyanın göz önünde o kadar çok durması, renkleri ve şekilleri

ile Ali'nin gözlerinde yerleşmesi tabii münasip değildi. Mamafih Haçca şu andan itibaren Mevlût için bunlardan bir hisse çıkarmakta aceleye lüzum gördü, Mevlût'un çenesini sıkarak:

— Kömür gözünü sevdiğim Mevlût'um, bah Salih Ağa'n sana neler getirmiş, dedi. Sonra sergi üzerinde bir devir icra ettirdiği elini, alafranga kostümlerinden lacivert renklisi üzerine indirdi. Salih:

— Ben onun uşağı değilim, diye hiddetle itiraz etti.

Ali gülerek:

— Oğlum (ağa) hizmetkâr demek değil, burada büyük kardaşa ağa derler, diye düzeltti.

Haçca, parmaklarını oynatarak kostüm üzerinde tuttuğu eli ile lacivert ceketini yakalayıp havaya kaldırıncaya, içinden kısa bir pantolon düştü, bunu pek küçük gördüğü için ayakta duran Salih'e ölçtü:

— Güçük Paşa bunların hepsi böyle güdük mü? diye sordu.

Salih,

— Bu biçimin pantolonları böyle kısa olur, ancak dize kadar iner, cevabını verdi.

Haçca ise:

— Bunlar sana pek kısadır, uymaz, kardaşın Mevlût giyer, sen enkesden (şakadan) söylüyorsun, dedi.

Salih:

— Bunlar böyle olur, yakında alındı, ben ancak birer ikişer defa giydim, diye anlatmaya çalıştıysa da Haçca anlamıyor, daha doğrusu, anlamak istemiyordu.

Salih, anlatmaktan aciz kalınca:

— Yalnız ben değil, İstanbul'da frenk çocukları da, Paşa çocukları da hep böyle giyerler, dediyse de Haçca, «artık uzun ediyorsun» manasını ifade eden bir tavırla:

— İstanbul'da olsa bile köyde olamaz, burada baldırı çılbak Paşa'yı kimse dinlemez, açık baldırı köpek ısırır, köylüler güler, ihtarını yaptı.

Salih, çaresiz boynunu büktü, böylece Beyoğlu'ndaki Vapillon mağazasının en güzel mallarından olan zavallı kostüm, pantolonun yere inen paçaları içeriye kıvrılarak uzun şalvar; ceket, uzun bir palto şeklinde Mevlût'e giydirildi. Haçca bu ceketin kemeri yerine muvakkaten kılıç da takmaya kalkıştıysa da Salih'in sabrı tükendi:

— O daha nefer bile değil, Paşa kılıcı takabilir mi? diye Ali'nin yüzüne baktı, askeri malûmatına başvurdu; bereket Ali:

— Ağzına mı düşmüş? takamaz, diyerek imdada yetişti ve daha ilk günde Salih'i üzmemek için kılıç, üniforma ile beraber her şeyi sandığa koyup kitledi. Bir müddet elinde anahtarı evirip çevirdikten sonra:

— Ben belki yitiririm, al, sen sahla, diyerek Haçca'ya verdi. Haçca da kırmızı kesesine koydu, bir aralık dışarı çıkınca, Ali, Salih'e:

— Ananı hiç arayıp sormayon, dedi.

Salih «anani» sözünün sütnine demek olduğunu anlamıştı. Sütninenin hiç olmazsa kısa, uzun pantolonları ayıracak kadar İstanbul görmüş olması, Salih'e kendini arattırabilirdi:

— Nerede, diye sordu.

Ali, fısıldar gibi:

— Dün akşam da dedik ya, bir buçuk saatlik bir köyde, istersen bir gün seni oraya göndereyim de gör,

ne olsa anadır, dedi.

Ali, Salih'in anası ile görüştürülmesi meselesini biraz tereddütten sonra karısına açtı. Çocuğu anasının yanına yollamakta acele edilirse sandık içindekilerden bir kısmının götürülmesi ihtimalini düşünen Haçca:

— Çocuğu Selime ile buluşturmakta neden bu kadar eviyon (acele ediyorsun), dur bakalım, biraz düşün, Selime'nin buraya çağırılması olmaz, «gel, sen oğlunu gör, ben de seni göreyim, çok göresim geldi» demek olur. Oraya yollamakta da, «biz besleyemeyoruh, siz bahın, diyorum» demek çihar, bence pek çikin (çirkin) olur; yine sen bilin, bana göre hava hoş, hem de çocukların kursağına en zor gelen, iliklerini kurutan, babalık ekmeğidir, hele Gamber, ne pinti domuzdur. Güççük Paşa oraya gidince Selime onu bırakmamaya kalkar, bir şey yerken aç it, insanın ağzına nasıl bakarsa, Gamber de öyle bahar, Paşa'nın sohumlarını (lokmalarını) sayar... dedi.

Haçca'nın ne sinsi maksatlarla söylediği bu laflar Ali'nin gayretini kıskırttığından, karısının fikrini pek beğenerek:

— Ahlına kurban olayım Haçcam, çok doğru söyledin, karıların kırk sözünden birini dinlemeli derler, kırkinci sözün bu öğüdün olsun, dedi.

«Üvey babalar, üvey çocukların yediği lokmaları sayar» derken kendisinin de Salih için bir üvey ana olduğunu Haçca hatırlamasa bile, üvey çocuklarının lokmasına göz dikmek değil, o lokmayı hiç vermek istemeyen üvey analardan birinin Haçca olduğunu düşünecek kadar zekâ, Küçük Paşa'nın babası Ali'den beklenemezdi.

VII

Küçük Paşa'nın köye geldiği haberi bir gün sonra Selime'nin kulağına vardı. Onun evvelki kocasından bir çocuğunun köye gelmesi, Kamber'e, karısının eski bir dostundan, kırığından haber gelmiş kadar fena tesir etti. Selime'nin oğlu ile görüşmek üzere Ali'nin köyüne gitmesine ancak on beş gün sonra müsaade etti. Yanına bir ihtiyar köylü katarak, bir eşeğe bindirip gönderdi. Selime kardeşi İbrahim'in evine in-di ve kardeşi, Salih'i oraya istedi. Salih üniformasını, hiç olmazsa Alafranga kostümlerinden birini giymek istediği halde, Haçca Selime'yi memnun edecek her şeye engel olmak için zaten vesile aramakta bulunduğundan:

— Sandığın anahtarını yitirdim, dedi.

Salih, kırmızı keseye koyduğunu söylediyse de, Haçca hiddetle oraya koştu, kesenin dibindeki anahtar dışından tutup içindikileri yere döktü, sonra, içi boşalmış keseyi hiddetle sallayarak:

— Gördün mü, yok işte, dedi.

Bu suretle aldatmış olduğu Salih'i anasına hayli kirlenmiş olan esvabıyla gönderdi. Salih yanında üç kadın daha bulunan Selime'yi yüzünden değil, renksiz, yahut soluk renkli taşlar, kayalar arasında açılmış bir gelincik çiçeği gibi kızaran İstanbul konağı yadigarlarından kırmızı entarisi ile kırmızı krebinden sütnine olacağını tahmin ederek tanıdı. Salih, sütnineden pek küçük yaşta ayrılmamış olsa bile tanıyamazdı, çünkü Selime'de çok büyük değişiklikler olmuştu, şimdi Nazikter kalfa bile gelse Selime'yi ancak üzerindeki kendi eski esvabının rengiyle, biçimiyle tanıyabilirdi. Zavallı kadın, beş sene içinde yine köylülüğüne tamamen dönmüş, İstanbul'a gitmeden evvelki halinden ziyade zayıflamış, kararmış, bozulmuştu. Selime, Küçük Paşa'yı kolları arasına alıp, defalarca, hırsla, hararetle öptü. Yüzünü gözünü gururla temaşa ederek, bir daha kucakladı. Sevinç gözyaşları döktü. İstanbul'dan ayrıldığı zaman bu coşkunluğu göstermemişti, o zaman ikisi de mesut idi, iki bahtiyar ile iki bedbahtın karşılıklı hisleri arasında büyük farklar vardır. İki bedbaht, iki mesuttan ziyade birbirine daha samimi, daha sağlam, daha hassas bağlarla bağlanırlar. O zaman Selime'nin cepleri altın, iki sandığı her renkte, her biçimde esvapla dolu olduğu halde kocası Ali ile köyüne dönüyordu, Salih büyük bir konağın Küçük Paşa'sı olarak İstanbul'da kalmıştı. Şimdi ise tek meziyeti olan iffetinden haksız olarak şüphe edilip boşanmış; kalpsiz, ahlaksız bir zevce düşmüş; Salih, senelerce Küçük Paşa'sı olduğu muhteşem bir konaktan ne olduğu bilinmeyen bir sebeple kovulmuş ve insanlık hislerinden bir akrep dimağı kadar boş bir üvey anaya esir olmuştu.

Selime, Salih'i öpmek, okşamak, koklamak, kucaklamak iştiaqlarını biraz yatıştırdıktan sonra, Bū-

yük Paşa'dan küçük köpeğe kadar bütün konaktakilerin şimdiki hallerini anlamak için oğlunu sorguya çekti.

— Büyük Paşa no goruyor, iyi mi?

— Öldü.

— Ha köye gelişin şimdi kafama tak dedi, anladım. Yazık yazık, koskoca Paşa ulu kavak gibi devrildi desene, cigerimden vurulmuşa döndüm, vah Paşa, vah.

Selime hakikaten kederlenmişti, pek sıcak günlerde fark edilen hava ihtizarları gibi simasında titreyen oğluna kavuşma sevinci birdenbire yok oldu. Hele Salih, keçesini sudan çıkaracak bir çağa gelmeden Paşa'nın ölmekte acele etmesi canını sıktı. Bu ölüme sebep olan derde lanet ederek, sorgusuna devam etti:

— E güzel Hanım no gorup bakır saçını pürçeğini yolup, bağrını boğazını tırnaklayıp duruyor mu?

Salih bu suallerden yalnız saç kelimesini anladığı için cevap vermeyerek Selime'nin yüzüne baktı, Selime sözünü kısalttı:

— Çok ağlayıp dingildeyor mu?

— Öldüğü gün ağladı.

— Nazikter Kalfa gine öyle fidan gibi konakta salınıp batır mı? Kalfa değil ha bi melek!

— Selamı var.

— Gönderip getiren sağ olsun! Nevnihal Kalfa nasıl, Meyrem (Meryem) ana gibi dolaşıp batır mı?

— Pek çok selamı var.

— Getiren gönderen sağ olsun! Kara Abla Şirin dadı no goruyor? Dolu selevir dolu selevir (hayvan üstünde gübre taşınan büyük zembil) gibi şişip taşıyor mu?

— Onun da çok selamı var.

— Gönderen getiren sağ olsun. Senin uzun kıllı barak Kartopu duruyor mu?

— Duruyor, gelirken istedim amma Hanım vermedi.

— Varsın vermesin, damının koskoca direği yıkılıp ev başına çöktükten sonra zerradar (zerre kadar) it eniği ile gönül eğlendirecek demek. Haldun Beygiller daha gelmediler mi?

— Gelmediler.

— Köye gelmeyi sen mi istedin, yoksa Hanımefendi mi yolladı?

— Hanımefendi gönderdi.

— Aman Hanımefendi ayağının altını öpeyim, ocağına düştüm, etme eyleme diye yalvarıp yaharmadın mı?

Salih bütün teferruatıyla macerayı hikâye etti, Naime Hanım'ın «sakın ilerde eski çarıklarını sürükleyerek gelme» tembihi Selime'yi kızdırdı:

— Hiç tınma, hiç tasalanma yavrum. Allah yarattığı kulu aç bırakmaz, Hanım ittiği kötülükle kalsın, bu gadar kelleş bir avrattan bu kadar kemlik kimin aklına gelir? Gözel, gözel içi bu gadar kötü, bu gadar mundar olunca, gözerin* deliğinden geçsin. Dışı bu kadar dımışkı (düz), içi keven gibi dikenli, karaçalı kadar çonurlu** bir karı yere batsın.

Teessürü gittikçe artan Selime konuşmayı değiştirmek için:

— Mavi boncuk gibi gözlerine kurban olduğum Küçük Paşam, diye Salih'in çenesini sıktı.

* Gözer: kalburun biraz daha geniş deliklisi.

** Çonur: büyük diken.

— Nasıl köyden hoşlandın mı? Evde irahat mısın? diye sordu.

— Köy de kötü, ev de.

— Ne gorem aslanım, elden gelen öğün olmaz, o da vaktinde gelmez. İstanbul'da irahatın iyi idi, emme el evinde; günün birinde insanı böyle sokağa atıverirler. Köylerin evleri hep böyle, bizim ev de onun gibi, uygunsuz bir verâne; usul usul alışın, zaten o evde doğdun, o kümesin çölüğüsün; lakin denelerin irahlara saçılmış, kanatların tüğlenmeden İstanbul'a gittin, burada palazlasan, şimdi bu gadar hor bakmazdın.

— Ali de böyle dedi.

— Kırk yılda bir doğru söz söylemiş, el yurdu başka kuşların yuvasıdır, sen ne gadar olsa onlara yadırgısın, bir gün olur atarlar. Ali seni çok seviyor mu?

— Mevlût'u, Güssün'ü seviyor.

— Sen ilk göz ağrısısın, seni içinden daha çok sever emme, dışından göstermez. İngiliz herif (Kılıbık) Haçca'dan korkar. Hiç öküz inekten korkar mı?

— Zaten ben Ali'nin sevdiğini istemem ki, varsın sevmesin.

— Yavrum senin kanın yalnız köye değil, babana da kaynamamış. Hatta anana da, hâlâ yabancı gibi bakıyon, pek soğuk duruyon.

— Haçca'ya mı?

— Hayır bana, Haçca analığındır, senin asıl anan, senin anlayacağın annen, hani Haldun'un annesi yok mu, işte onun gibi annen benim. İyi bil, aklında tut, kör bit tuttuğu gibi pek tut, unutma, ben Haldun Bey'i emzirdiğim için konakta herkes gibi sen de bana sütnine diye çağırdın.

- Öyle.
- Avratla nasılsın, sana nasıl bakıyor?
- Kim?
- Haçca.
- Pek kötü bakıyor.

— Gözü çıhsın, üvey ana değil mi? En iyisi bu köyün en büyük taşlarının altında kalsın, üstüne camız (manda) basmış kurbağaya dönsün, babalığına danıştıktan sonra seni biraz da bizim köye götürelim.

- Babalık kim, analığın babası mı?

— Hayır, Gamber Ağa; babalığın, senin anlayacağın benim erim, ehlim, kocam. Asıl baban Ali'dir, o beni boşadı, yoh yere kanıma girdi, nafile yere yurduunu yuvasını bozdu dağıttı, Haçca'yı aldı, seni de böyle sağ babanın, sağ ananın öksüz yavrusu etti, ne diyeyim arada sen varsın, inkisara dilim varmaz ki, Allah akıl kursak versin, o beni boşayınca Haçca'yı aldı, başının dengini değil, belasını buldu; ben de Gamber Ağa'ya vardım, ne goreyim?

Salih, yavaş yavaş Selime'ye ısınıyordu, kendisiyle böyle konuşan bir kadının şu ıssız köyde fena bir yoldaş olmayacağını sanıyordu; Salih, biraz düşündükten sonra:

- Babalık analığı alsa da, sen yine Ali'nin evine gelsen olmaz mı? İdedil.

— Olur, olmaz; ne Gamber beni birahır, ne Ali Haçca'nın, o çamış katırın payvantını çözer, salıverir; ikimiz de birer ikişer çocukla ayaklarımızı köstekledik.

Salih bu defa, sütninenin İstanbul'da köye gelişinde olduğu gibi, kayıtsız ayrılmadı; kendisini sıcak gözyaşları dökerek, bağrına basan, koklaya koklaya okşayan «canımın içi, gözümün ışığı yavrum» diye

seven, yüzüne gözüne tekrar tekrar bakarak öpen; dünya gözüyle sağ salim tekrar gördüğünden dolayı dağlar kadar memnun olduğunu, hülasa ana duygularını pek coşkun sevinçlerini kaba diliyle anlatmaya çalışan bu kadına karşı, bir muztarip çocuk kalbi kayıtsız kalabilir mi idi?

O evde Haçca'nın yerine Selime'yi bulsa, ara sıra yüzüne böyle bir çift şefkat kaynağından fışkıran damlalarla ıslak yüzler dokunsa, bu sefil köy hayatından belki bu derece çabuk soğuyup nefret etmeyecekti. Korkunç bir uçurumun dibindeki bu kötü köyden, bu karanlık evden kaçmak, kurtulmak istediği zamanlar, «canım, ciğerim, yavrum» diyen ana kollarıyla kucaklansa kendisini bu kadar yalnız bulmaz, yüreğini yeis ve fütûra bu kadar çabuk teslim etmezdi.

VIII

Salih için her günü bir istibdat yılı kadar uzun görünen birkaç ay geçti, kış geldi. Alafranga sofralarda çatal bıçakla yemeğe alışmış olan Salih, Haçca'nın ancak bir karış yüksekliğindeki kirli tahta sinisi üzerinde en nefis yemekler bile olsa yemekten iğrenirken, bir müddettir, hiç değilse pişkin ekmeği de bulamaz oldu. Tezek ile ısıtılan toprak tandırın duvarlarına yapıştırmak suretiyle pişirilen, daha doğrusu mideye dayanmaz diye lüzumu kadar pişirilmeyip kabuklanır kabuklanmaz çıkarılan, bir gün sonra âdetâ taş kesilen bu yuvarlak çörekleri hiç yiyemiyordu. Yutulması, dilin ucuna gelmiş bir doğru sözü söyleyemeyerek yutmak kadar müşkül olan çökeleği (Yağsız peynir), nadiren yağ kokusu hissolunan bulgur pilavını, toprak çömlek içinde sade su ile pişirilmiş kabakları, tatsız pancarları ister istemez yemek zorunda kalmak; babası olacak hissiz mahlûkun bir bostan korkuluğu kadar olsun o yırtıcı kara kuşun saldırılarına karşı kendisini koruyamayacak kadar kayıtsızlığı, zavallı çocuğun kalbine bu köyü çeviren dağlar kadar büyük acılar veriyordu.

Vaktiyle güzel hayali bir haftadan ziyade neşe sermayesi olan bu dağları, dereleri, şimdi bir kuşun kafes parmaklıklarını, bir mahpusun içinden kaçmaya, kurtulmaya muvaffak olamadığı zindanın duvarlarını temaşa ettiği bir gözle görüyordu. Bu köyü öven Kâmil eline geçse, dilini çekip dibinden koparacak, güzel tasavvur ettirerek kendisini aldatan sahtekâr hislerin yerini bilse, onları vücudundan tırnakları ile oyup çıkaracaktı. Şimdi her şeyi Haçca'nın kirli elinden bekleyeceği yerde Hanımefendi'nin pamuk gibi yumuşak, beyaz ayaklarını öperek, Sütnine'nin dediği gibi «tabanın altını öpeyim, etme eyleme beni de bir köpek, bir Kartopu say» diye yalvarıp İstanbul'da kalmaya çalışmadığına pişman oluyor, fakat o anda Naime Hanım'ın: «Sakin ileride eski çarıklarını sürükleyerek bir daha gelme» tembihi, coşan pişmanlık duygularının üstüne soğuk sular gibi dökülüyordu.

Minder üstüne oturup bacağını bükerek, kanarya sarısı yazma yemeni sarılı mor fesini dizine geçirip yemeniyi düzelterek:

**Her gün mü kan ağlan kahrın ne bana?
Beni kabdan kaba kurtardın hey felek.**

diye türkü çağırırken, Güssün'e, Mevlût'a, müteallik her sözü işittiği halde kendisine karşı kör, sağır gibi duran Ali'ye, kalbini açmayı bir tenezzül sayıyordu.

Çünkü onun kendisine baktıkça burun kanatları kabarıp delikleri büyüyerek bir dargınlık tavrı ile başını çevirdiğini birkaç kere görmüştü.

Köye geldikten bir gün sonra idi. Kapı önünde Haçca ile kendisine dair konuşmalarını işitmişti.

— Paşanın karısı, Paşanın salı (Tabutu) evden çıkar çıkmaz Salih'i çürük bir kelik (Pabuç eskisi)

gitti sokağa fırlatmasından sen ne anlayan, sualine Ali:

— Kimbilir konahda ne arsızlık, ne şargadalık etti; Hanım'ın sabrı tak dedi; garip itin kuyruğu apış arasında gerek. Besbelli bir hoyratlık, bir ziyankârlık etmiş olacak ki karının öfkesi kabardı, kabına sığmadı, taştı, konahdan sürdü çıhardı.

Bu konuşmadan sonra Salih, Ali'den büsbütün soğumuştı. Buraya geldiği gün «hanım beni bırakmak istemedi, amma ben durmadım geldim» demeyerek hakikati söylediğine çok canı sıkıldı. Söylediği sözü Hanım alnına yazdırmamıştı ya, keşke söylemeseydi. Bundan böyle ne Ali'ye, ne Haçça'ya bir şey söylememeye ahdetmişti. Ali, Salih'e karşı hakikaten soğuk davranıyordu, imzasız bir iftira mektubu üzerine boşadığı Selime'nin çocuğuna yakınlık gösterirse, anasının iffetsizliğini kabul etmiş olacağını, fakat böyle soğuk davranırsa namusun bütün kalacağını sanıyordu. Bu yüzden üvey ananın Salih'e reva gördüğü zulümlere göz yumuyordu. Haçça her gün bir başka zulüm yapıyordu. Salih, kışın bile pirelerin hücumundan pek bizar olduğu yatağında tek başına yatmak hakkı da elinden alınarak, pek iğrenç kokan Mevlût ile yatmaya mecbur edildi. Pis kokan Mevlût'tan; o Ali'nin, Haçça'nın kucaklarında okşanıp koklanan aziz vücuttan Salih kime şikâyet edebilirdi. Mevlût'un yalnız kendisinden değil, bütün adem oğullarından daha kıymetli, daha güzel olduğunu Haçça her zaman, her vesile ile söyleyerek «Mevlût bir yana, dünya bir yana» demez miydi? Salih'in yatağına yatmayı Mevlût arzu etmişti, zaten Mevlût için arzu teşkil edecek şeyler, Salih geldikten sonra peyda olmuştu, o ne isterse mutlaka öyle olur. Hele Küçük Paşa'nın elbi-

sesine, oyuncaklarına ait istekleri hemen yerine getirilirdi.

Bereket versin Mevlût eline verilen bir şeyle oynar, avunur ve geç usanırdı, böyle olmasa şimdiye kadar ne sandığın içinde bir şey, ne dışında bir pul kâhırdı.

Her şeye elini uzatan Mevlût, evvelce muhafaza ettiği şekerlemelerin tatlı hatırası için ocak üstündeki rafta duran güzel kutuya da el uzattı. Bir ip takarak avluda, sokakta araba gibi çekmeye başladı. Aradan bir saat geçmeksizin zavallı kutu köy çocuklarının ellerinde parçalanarak rüzgârların önüne düştü. Bu uzun kıştan artık usanmaya başlayan köylüleri, yaklaşan baharın renkleri ile avutmak ister gibi, köyün ötesinde berisinde uçarak Salih'in köy hülyaları gibi mahvoldu gitti.

Mevlût, Salih'in kısa pantolonlarının hemen hepsini iki ay içinde kirletince yıkanıp avludaki taş ve çalı çırpı yığınlarının üzerine defalarla serildiler. Küçük Paşa'nın pantolonlarını telvis eden musibetten yalnız yatağı yorganı değil, yastığı bile kurtulamamıştı. Salih'in yalnız mirлива üniformasından başka bütün esvapları, sandık dışında kalan her şey orta malı oldu.

IX

Küçük Paşa'nın Sütüne'sinden beklediği haber gecikti, fakat çok şükür günün birinde Ali'nin bunca zamandır uyumuş olan babalık hissi, kimbilir ne çeşit mucizeli bir tesir ile uyanır gibi oldu. Bir uzvun ihtiyarsız seğrimesi kabilinden olan bu insan duygusu, üzerinden İsa nefesi geçmiş bir ölü kalbi gibi dimağında kımıldanınca, Ali'nin bütün vücudu ürperdi. Salih, Selime gümüş gibi pak iken doğmuştu. Selime'nin Küçük Osman'la münasebeti doğru olsa bile bu hâdiseden Salih'e bir hisse çıkarmak, alt tarafta içine tükürülmüş bir akar suyun kaynağına kadar kirletilmiş sayılması gibi büyük bir haksızlık, neşrin-den evvel işlenmiş cürme ceza veren bir kanun kadar garip olduğunu anlar gibi oldu. Anasını görmesi için Küçük Paşa'yı bizzat götürmeye karar verdi. Bayramlık üniformasını giydirdi, kılıcını kuşattı, komşulardan ariyet aldığı bir eşeğe bindirdi. Mevlût da gitmek istedi, ağladı. Ali biraz sert:

— Sös, köpoğlu köpek, seni nereye götürüyüm, bunu anasına götürüyon, çocuk panayırına götürmüyon ki seni de alam, dedi.

Mevlût'un ağlamasına kulak asmadan Kamber Ağa'nın köyüne yollandılar. Salih'in bu kıyafetle Selime'ye gitmesi, bilhassa birdenbire Ali'nin bizzat götürmek istemesi Haçca'yı kuşkulandırmıştı. Üstelik Salih'in gelişinden beri ilk defa olarak Mevlût'un bu yüzden ağlaması ve paylanması da canını sıktı. Kocasına bir uğurlar olsun demeksizin içeriye girdi. Kendi kendine «orospu karıya oğlunu götürmek sanki bir şey mi? Sıpasını seven eşşek de kulaklarını diker, koklaya koklaya gelir, arar bulur. Bir kerre düşünse ki arayan yoh, soran yoh, dur bakalım sana noluyor,» diye homurdandı. Sonra, «ahılsız başın belasını ayah çeker, neme gerek, itin ayağı daştan esirgenmez; yeldir tazıyı, görsün yazıyı» diyerek işlerine daldı.

Yolcular Kamber Ağa'nın köyüne yaklaşınca Ali parmağıyla yol kenarında bir ağacı göstererek:

— Şu ağacı gördün mü, işte ben seni orada bekleyim, ananı gör, görüş; irahatından sorarsa, «Allah'a çok şükür iyiyim, hasım» de, beni çok bekletme, dedi.

Eşegin arkasına birkaç yumruk indirip «dahh» diyerek yürümesini hızlandırdı.

Kamber Ağa'nın evi önüne gelince çocuğu indirip sarı yemenili siyah fesini alınının üzerine eğerek, iki defa kuru kuru öksürdükten sonra eşegin üzerine atladı, birleşme yeri olan ağacın altına geldi.

Selime, Küçük Paşa'yı böyle şâşaalı kıyafeti ile birdenbire karşısında görünce şaşırды, sevincinden ne yapacağını bilemedi. Kucakladı, geriye çekilip Küçük Paşa'sına baktı, tekrar kucakladı, öptü. Kamber Ağa ile oğlu Memiş —Kamber'in eski karısından doğmuş on iki yaşındaki oğlunu— Küçük Paşa'ya tanıtırken göğsü gururla kabarıyor, dudakları titriyordu. Salih'in sırma apoletleri, parlak kılıcı ile tıkır tıkır yürüyerek

muzaffer bir ordu kumandanı tavrıyla gezinişi Selime'yi sevindirdiği kadar, Memiş'in kıskançlığını uyardı. Selime, bu Memiş'e karşı her ne kadar Haçca'nın Salih hakkındaki nefreti kadar düşmanlık göstermiyorsa da; ne olsa, kendisinin dediği gibi en iyisi köyün en büyük kayaları altında kalmaya layık olan üvey anaların çoğuna mahsus hislerden tamamıyla sıyrılmış değildi. Her vesile ile Küçük Paşa'sını över, Memiş'i kızdırırdı. Bunun için, ilk defa gördüğü Salih'i aralarında yillanmış bir düşmanlık varmış gibi asla sevemezdi. Şimdi bu göz alıcı kıyafeti ile karşısında duran Salih'e içinden dişlerini gıcırdatıyordu. Hattâ Kamber'de bile bir çekemezlik tavrı vardı. Biraz şuradan buradan konuştuktan sonra, Selime bir pekmez şerbeti, biraz dut kurusu ile kıymetli misafirini ağırladı. Bir ara Selime:

— Güççük bacın göde Fatime, diye iki buçuk yaşlarında bir kız çocuğu Salih'e tanıttı. Bir beşiğin örtüsünü kaldırdı:

— Bu da kızdır, Emetlak (Ematullah) dürtülesi. Filcık külanı (işvebaz külhâni) bak burcu burcu terlemiş, diyerek entarisinin yeni ile çocuğun üzerine çiğ düşmüş bir kırmızı gül gibi görünen yanaklarını sildi. Emetlak uyandı, ağlamaya başladı. Selime onu emzirmeye oturunca, sapanla nasıl taş attığını göstermek bahanesiyle Memiş, Salih'i dışarıya çıkardı. Selime arkalarından bağırdı:

— Memiş, Küçük Paşa'yı uzahlara götürüp çok yeldirme. O senin gibi değil, nazihtir, azıcık seğirtince dilini sarhıtır, solumaya başlar, diye bağırdı.

Dışarıya çıkınca Memiş, Salih'in kılıcını apoletlerini muayeneye koyuldu. Bu arada mahir bir yanke-sici kadar el çabukluğu ile apoletlerden birini aşırıp

samanlığa attı. Salih biraz sonra hırsızlığın farkına vardı. Bundan çıkan çekişme neticesinde Memiş, Salih'e mükemmel bir dayak attı. Bu yüzden Selime ile Kamber Ağa arasında karşılıklı kötü sözler söylendi. Nihayet Salih'in, apoletini babasının evinde unutmuş yahut yolda düşürmüş olduğu halde Memiş'e iftira ettiğine; Memiş'in, babasına karşı «gözüm kör olsun, ölünü göreyim» diye büyük andlar içmesi üzerine, Kamber Ağa tarafından hükmedildi. Ve her gelişte Memiş'e böyle iftiralarda bulunmaması için Salih'in bir daha buraya gelmemesi, Küçük Paşa'lığını kendi köyünde sürmesi, küçük maşalığını babasının bu hayrı (ocak) başında etmesi, bu küçük horozun kendi süpürüntülüğünde çırpınıp ötmesi, Kamber'in kaba sakalı, kaba bıyığı kadar kaba bir lisanla Selime'ye anlatıldı.

Selime, Salih'i sokağa kadar ileterek:

— Omuz püskülünü Memiş'in çaldığını babandan saklama, olduğu gibi söyle. Eşsek sıpası öyle bir hırhız ki, gözden sürmeyi çalar mı çalar, aklından geçeni gözünden kapar mı kapar. Benim sandığımdaki, sepetimdeki şeyleri çekti götürdü de bir kelle yakalayamadım, habi sıçan, yalnız kuyruğu yok. Bunun bannağı dokunmadık yoğurt, yüzü bozulmadık süt kalmaz, gördün ya yavrum, dünyanın hiçbir yerinde irahat, dirlik yok; nereye varsan karşına bir musibet çıkar; ne görün, ne yapan, baban olacak sinsiz beni kuduz gibi dağladı bıraktı. Ben düştüm, şimdiden geri sen bu kurt inine sakın geleyim deme, ben fırsatını buldukça gelir sana kavuşurum, emi yavrum, diye ağladı.

Salih, babasını buldu, Memiş'in apoletini nasıl çaldığını, nasıl dövüldüğünü, evden nasıl kovulduğunu hazin bir tavır ile anlattı.

Ali kızdı:

— Sansar yuvasına, dedi, tavuk çölüğü yolladık desene, fakat şimdi ne desen olmaz. Kabahat bizde kalır. Ne görelim, sol apoletin eksik olunca paşalığın kenarı kertilip yarısı düşmez ya, başın sağ olsun. Ben Gamber keretasına kızarım; oğlan bir halттır etmiş, babası olacak köpek, eniğinin kulağından tutup yere çalarak misafirden mal çalmayı ona öğretmemeli miydi, dedi.

Salih, Selime'nin de nasıl ağladığını neler söylediğini mümkün olduğu kadar hikâye etti. Ali, bu sözler üzerine düşündü, yüzünde bir esef eseri belirdi. Gözlerinde parlamaya başlayan iri damlalar akmak üzere iken Salih'e göstermek istemeyerek elinin tersiyle sildi.

— Oğlum, sen Haçça'yı mı, yohsa Selime'yi mi çok seven, hangisi daha iyi, diye sordu.

— İkisi de iyi, dedi.

— Korkma, doğrusunu söyle.

— Sütüne daha iyi, ben onu severim.

— Yazıh!

Ali bu kelimeyi büyük bir nedametle söyledi ve içini çekti. Gözyaşlarını artık zaptedemedi, hâlâ Selime'yi seviyordu. İmzası bile bulunmayan bir kâğıt parçasına inanıp da zavallıyı boşamakta bu kadar acele etmeli miydi? Belki de bir iftira idi. Karakol önünde bir kadına sarkıntılık ettiğinden dolayı iki tokat vurduğu aşçı yamağı Mengenli Şaban böyle bir kâğıt yazdırarak öç almaya kalkışamaz mıydı? Nikâhlı karısı olduğu halde kendisi bile konakta iki lakırdıyı çifte gözcüler önünde söyleyebilirken, Selime, arabacı Osman'ı nerede bulacak, nerede görecek. Zavallı kadının soyunda sopunda böyle kötülük hiç görülmüş, işitilmiş değildi.

Birden boşamayarak kâğıdı Kâmil Ağa'ya gönderip güzelce araştırmalıydı. Ne fayda, bir kere ok yaydan çıkmıştı. Kendisi evlenmemiş, Selime Kamber'e varmış olsaydı yeniden alırdı. Selime'yi o kadar sevdiğinden başka Küçük Paşa'nın da anası idi. Yazık yazık, artık şimdi ne yapabilir? Geçit vermez dağlar tepeler gibi şu Kamber ve iki çocuk araya girmemiş olsalardı, Haçca ne derse desin, Selime'yi Salih'in hatırı için tekrar alırdı. Fakat... Akılsız başın açtığı yarayı kapamak arzusu ile Ali beyhude düşünüyordu. Nihayet anasına yaptığı zulümden özür diler gibi Salih'i hararetle kucaklayıp öptü.

— Selime'yi bir daha görünce: «Babam senin suçun, günahın olmadığını anlamış, dünyada, ahrette alını ak, yüzü pakdır, ırzı bütündür, diyor» dersin, dedi. Ve baba oğul köylerinin yolunu tuttular.

var. Allahın emridir, yine Selime'yi alıyorum, sen de iki çocuğumun anası, daima başımın tacısın» deyecek gibi geldi. İçi titrediği halde:

— Hayrola, söyle bakalım, diye karşısına dikildi. Ali, yine aynı vaziyette:

— Redifler toplanacakmış, köye (esâme) pusulaları gelmiş, beni de çağırıyorlar. «Hey gâziler, yol göründü yine garip serime» Şimdilik nereye gidileceği belli değil, tabur üç güne kadar şehirde toplanacakmış, pek acele deyorlar, dedi.

Haçca ne diyeceğini şaşırdı, evvelce daha kötü ihtimal tasavvur etmiş olmasaydı bu haberdan daha ziyade kederlenirdi; fakat bu evvelki tasavvura nisbetle hafifti. Karısının şaşkınlığını gören Ali:

— Kara gözlü Haçca, pek bozuldun, korkma, mademki bir düşmanla muharebe yoh, ya Rumeli'ye gideceğiz, ya Yemen ellerinde Veyselkarani çöllerini boylayacağız, oturup oturup geleceğiz. Ne muharebe, ne gazilik, ne de şehitlik var. Merak etme, tabur şehirde toplandıktan sonra belki dağıtırlar, kaç kere öyle oldu, dedi.

Salih, dünden beri ısındığı Ali'nin askere gideceğine üzüldü, elini tutarak:

— Beni de götür, dedi.

Ali zoraki gülümseyerek:

—Oğlum, ne ananın köyüne gidiyorum, ne de İstanbul'daki karagola, nereye gideceğim belli değil ki, belli olsa bile en büyük zabıt Binbaşı olan bir taburda hiç Paşa bulunur mu ki seni götürüyüm, sen burada kalacaksın, Haçca zaten seni sever, bundan geri benim hatırım için daha ziyade sevgi ile akşam sabah yüzünü okşar, sırtını tapışlar (sıvar); babası askere giden çocuğu kim horlar ki, Haçca Mevlût'un ağasına

yan gözle baksın. Hem de Haçca öyle kötü karılardan değildir. Eğer senin kaşın altında gözün var dese, şöyle bir yan baksa, benim gurbette burnumun direğinin sızlayacağını, yüreğimin «cız» diyeceğini, çırpına çırpına kanayacağını o bilir, dedi.

Sonra Haçca'ya dönerek:

— Değil mi benim bal peteğim? diye sordu.

— Deliği dırsığı, peçesi (Penceresi) olmayan karanlık yüreğimin dibini, bucağını Allah bilir, öyle şeyleri sahin aklına koyup da gurbet ellerinde yok yere tasalanıp durma; ben önüne gelen kedi eniği de olsa dalayan bir kuduz it miyim ki Mevlût'un ağasını patahlayıp durayım, diye cevap verdi.

ÜÇÜNCÜ KISIM

I

Ali'nin tahmini pek doğru idi. Yemen'e gönderilmek üzere sekiz on taburun acele silah altına alınmasına karar verilmişti. O zamanlar Yemen seferlerinin her türlü çekilmez sefaleti malûm olduğundan, taburların gitmek istememeleri gibi geçmiş bazı kötü hadiselerin tekrarlanmasından korkularak gidecekleri yer gizli tutulmuş, bu askerlerin Akdeniz iskelelerinde tayin olunan yerlerden vapurlara bindirilmesi emrolunmuştu. Pusulaların köye gelmesinden iki gün sonra diğer erlerle beraber Küçük Paşa'nın babası Ali de tabur merkezi olan (...) kasabasına sevk olundu. Taburun toplanmasında ve hareketinde acele edildiği için askerlerin köylerinde bıraktıkları ailelerinden bazılarının muinleri bulunmadığına, yahut muin denilen kimselerin yardım etmeğe iktidarları olmadığına dair edilen itirazların incelenmesine tabur merkezinde vakit bulunamadı. Haçca ile Mevlût ve Güssün'e, Haçca'nın babası kara Ömer; Salih'e ise dayısı İbrahim muin verilmişti. Kara Ömer, nüfus kütüğünde altmışsekiz yaşında görülüyordu. Selime'nin kardeşi İbra-

him, iki beygirle kiracılık ediyor, ayda bir iki kerre, o da birer ikişer gün kalmak şartıyla geliyordu. Ali, vaktiyle askere alındığı zaman karısı Selime'ye de bu İbrahim muin gösterilmişti. O zamanki muamele kanuna uygundu, fakat bu defa yeğeni Salih'e muin olması doğru değildi. Redif nizamnamesinin otuzuncu maddesine göre, Ali'nin askere alınmaması lazım geliyordu, bu madde anaları olmayan çocukların babaları askere alınmamasına dairdi. Redif binbaşısı Mehmet Ağa'ya ve tabur kâtibine muamelenin açık olan yolsuzluğu bir iki hayırsever tarafından boş yere anlatılmaya çalışıldı. Fakat Kâtip, «bu madde, validesi vefat eden çocuklar hakkındadır, mutallakadan doğan çocuklardan bahsedilmediği için kanunun sarahatine karşı muamele edilemez» dedi.

AHZI ASKER KANUNU'nun aynı maksadı belirten on yedinci maddesinde «Mütevaffa haremde veya mutallakasından mütevellit» denildiğine göre, redif nizamnamesinde mutallaka (boşanmış) zikredilmesinde bir yanlışlık olduğunu ileri sürenlere: «Biz kanunları birbirlerine tatbik ederek eksikliğini tamamlamaya me'zun değiliz, elimizdeki kanun ahkâmını icraya memuruz» diye kesip atı.

Salih, daha otuz dört günlük iken İstanbul'a götürüldüğü için nüfus kütüğüne yazılmamış olduğu gibi, bu lüzum, imam ve muhtar tarafından hatırlanmamıştı, tabur kâtibi bu ciheti de incelemeye muhtaç bir mesele diye ileri sürmüş ve tehditli bir tavırla:

— Hükümete arzuhal veriniz, tahkik ederler, bu çocuk hakikaten boşanmış kadından doğmuş ise makama (Harbiye Nezaretine) bir mazbata gönderirler, bu neferi terk etmek lâzım gelirse alacağımız emre gö-

re muamele ederiz, o zamana kadar çocuk dayısının evinde kalsa ne olur, dedi.

Muhtar, telaşlı bir cesaretle:

— Kâtip efendi, sen ne diyon, dayısının evinde dört öksüz var, onlar da üvey ana elinde can veriyorlar açlıktan nefesleri kokuyor, dedi.

Binbaşı kaşlarını çatarak:

— Beş on gün bunun da nefesi kokarsa ne olur, köyün havası mı bozulur? Artık uzun ediyorsunuz, nerede emir alırsam oradan salıveririm diyorum, sözü uzatmayın, haydin bakayım, sağdan geri, arş! diye çıkıştı.

Salih'in doğumunda köye dönüşünde nüfusa yazdırılmaması kendi kusurları olduğu için imam - muhtar bu mesele üzerinde daha fazla ısrarda bulunamadılar, bu sefer Ali'nin karısı ile iki çocuğuna muin verilen Kara Ömer'in ihtiyarlığından, kendisi muine muhtaç olduğundan bahsetmeyi uygun buldular. İmam dışarıya çıktı, bir piri fânî olan Kara Ömer'i içeriye çağırarak binbaşıya:

— Binbaşı Beğ, Kâtip Efendi; Gara Ömer budur. Bunun nüfus kütüğündeki gaydına değil, bi kere yüzüne bahın! Bu heç muin olur mu? Birkaç sene evvel «amelei mükellefe» arasında bunu da yola göndermişler. Allah razı olsun, Mühendiz, «bu ihtiyar daş gıramaz, torbah daşıyamaz, bi işe yaramaz. Bana bunu da amele mi sayacaklar» diye bağırarak koğmuşdu. Şindi bi sürü horantaya (yiyici) muin veriyorsunuz. Buna Allah da, Padişah da kayıl olmaz, diye bir hayli illeri gitti.

Tabur kâtibi:

— Nizam böyledir. Nüfusta yaşı altmış sekiz görünüyor, vakıâ yüzü buruşmuş, sakalı ziyade ağarmış

ise de sıyrılmış bir köy kocasıdır. Daha senelerce çalışır. Bu da muin olmazsa köylerde kimi kime muin verip de asker edelim? diye imamın yüzüne baktı.

Kâtibin bu sözlerinden ve imamın müdafaalarından cesaretlenen muhtar:

— Allah rızası için, Padişah başı için merhamet edin. Bu adam benim ne hısımım, ne akrabamdır. Doğrusunu söyleyorum, babalı (vebâli) boynuma, yazıhdır. Etmeyin, eylemeyin, köy hep böyle kimsesizlerle, böyle onbeş-onaltı yahut altmış-yetmiş yaşlarında sözüm ona muinler verilmiş aç çılbah, zabî-zıbyan ile, gırmızı (başlarına kına koydukları için ak saçlar kırmızı olur) pürçekli (zülüflü) kocakarılarla, kör kötürüm ihtiyarlar, hasta zabın (zebun) gençlerle doludur. Köylüler bunların hangısına bahsın, hangısını gorsun gozetsin. Gayrı bıçah gemüğe dayandı, can ümüğü müze (gırtlak) geldi, dedi.

Kâtip tavrını değiştirerek:

— Baba, artık uzun ediyorsun. «Nizam böyledir» dedik ya. Siz devletin nizamını bozmak «umûru aske-riye»ye fesat karıştırmak istiyorsunuz. Biraz önce bu neferi sicilde kaydı bulunmayan, belki de uydurma bir çocuk için kurtarmağa çalıştınız, o olmadı. Şimdi de bu ihtiyardan bahsediyorsunuz. Böyle yalan, düzme sebeplerle askerden adam kurtarmanın cezasının ne kadar ağır olduğunu biliyor musunuz? diye söylendi.

Ak bıyıklı Binbaşı Mehmet Ağa da:

— Hakkat (hakikat) öyledir, diye başını salladı,

Mecliste bulunan diğer bir köyün muhtarı zavalı köylünün bir cezaya çarpılması korkusu ile «ne söy-leseniz beyhudedir» der gibi muhtarın, imamın yüzü- ne bakarak gözle, parmakla susmalarını işaret etti.

Kara Ömer bir iki adım Binbaşı'ya yaklaşarak:

— Halime, ak sahalıma mehremet (merhamet) edin. İki oğlum askerde öldü. Bunların altı çocuğu, iki karısı benim yanımdadır. Ben ne goreyim? İnsan tek başına olsa dilenir geçinir, ben sekiz baş horantaya nasıl bahabilirim. Allah için söyleyin, diye yalvardı ve muhtarın yüzüne baktı.

Muhtar büyük bir cesaretle tekrar söze girişerek:

— Binbaşı beğ, elhamdülillâh devletin nizamını az çoh biz de bilirik. Biz saçır sahalı değirmende degul, bu sarayın (hükümet konağı) eşiginde ağarttıh. Devletin nizamını heç bilmez değiliz. Eğer bundan geri köyler, köylüler devlete ilazım değilse, ne isterseniz yapın. Yoh, eğer düşmanla gavgı var da ilazım olduğu gadar asker bulunmayorsa, biz ne güne duruyoh? Vaktile biz de asker ocağında bulunduh. Muharebele-re gittük. Ak sahalımızla, bükük belimizle şindi de goşa goşa giderik. Bu sefer düşman öldüremezsek biz ölürük; ölülerimizle yığıla yığıla evlâtlarımızın öğünde, toprağımızın sınırında kale yaparık, siper oluruk, dedi.

Kâtip, Binbaşı'ya dönerek:

— Bu kurt masalları dinlenecekse akşama kadar tükenmez. Bir çok işlerimiz var, dedi.

Köylüler dışarıya çıkarıldı.

Ali askere alındığından ötürü kendi nefsinı düşünmüyordu. Çoluk çocuğunun sefil olmasından korkuyordu. O da silah altına çağrılan her Anadolu köylüsü gibi ya gazi, ya şehit olmak emellerinden başka, kendi şahsı için bir şey düşünemezdi.

Ali, ailesini iki zavallı muinin himayesine değil, Allah'a emanet etmişti.

II

Ali köyden ayrılır ayrılmaz Haçca'nın Salih'e karşı muamelesi birdenbire değişmişti. Ali gittikten hemen bir gün sonra ilk iş olarak Haçca Salih'in her ne si varsa kendi yeşil tahta sandığına, kendi esvabı namıyla birkaç paçavrasını Salih'in sandığına taşıdı. Ayrıca iki ağaç tarak, birkaç iğne, bir çuvaldız, bir paslı sındı (makas) ve bir avuç toprakla karışık kınasını yine Salih'in sepetine yerleştirdi. Bu suretle birkaç tacir, birkaç bin asker sokmakla İngiltere'ye mal olan koca Hindistan gibi, sandık da, sepet de Haçca'nın tasarrufuna geçmişti. Artık, Salih'in bu eşya ve elbise üzerinde hiçbir hakkı kalmamıştı. Bu değiştirme ve taşıma işi gece Salih uyuduktan sonra yapılmış, her istediği zaman değil, şimdiye kadar yalnız köye geldiğinin ertesi günü arzusu üzerine açılmış olan bu sandık, bundan böyle ebediyen kapanmıştı.

III

Bu geceden bir gün sonra Haçca'nın sandığı ortadan kayboldu. Bu karanlık ev içinde papuçluktaki kırmızı çömlek dibinde yeşillenen arpa yaprakları gibi sade yeşil görünmekten başka bir mevcudiyeti olmayan sandığın yok edilmesi Küçük Paşa'nın dikkatini bile çekmedi.

Haçca'nın bu hareketleri maksatsız değildi. Şayet Selime Salih'i götürmeğe kalkışırsa «Salih'in nesi var, nesi yoksa hepsini babası askere gitmeden evvel benim sandığımla şehre götürüp sattı. Parasını cebine indirip gitti. Bu boş sandığı da benimkine bedel olarak bıraktı» diyerek sandığın da üstüne oturmak-tı.

Meydanda yalnız birkaç oyuncak bırakarak, bunları da kara öküzden beyaz kuzuya, kestane rengindeki kıvrıkcık tüylü lastik köpeğe kadar cümlesini raf-lardaki lengerler, çanaklar arasına dizmişti. Şimdi yapacak yalnız bir şey kalmıştı: Bütün eşyasını baba-sının şehre götürüp sattığını Salih'e söylemek.

Ali sağ kalır da geri dönerse «ankestten öyle dedim. Belki anası gelir götürmeye kalhar. Çocuğun ne-

si var, nesi yoh telef eder; har vurup harman savurmasından korhdum, sahladım» diyecekti. Sonradan bir şey daha düşündü: Çarşafaların, çamaşır takımlarının, bohçanın hazmi kolay ise de herkesin bildiği üniforma ile kılıcı beraber yutmak eritmek mümkün olmayacağından üniforma parlar, gözleri çeker, kılıç her yerden ucunu gösterebilirdi. Bunun için bu iki şeyi sandığa tekrar koydu.

Salih, babasının arkasından pek çok ağlamıştı. Vaktiyle kara öküz oyunağına benzettiği Ali'nin yokluğu kadar, ilkbaharda alınacak bir İngiliz makası gibi düzgün kulaklı eşek yavrusuna ait hülyaların suya düşmesi de kederlerini artırıyordu.

Eşya değiştirmesinin yapıldığı, oyuncakların raf-lara dizildiği gecenin sabahında Salih üvey anasına:

— Yatak pek fena kokuyor, çarşafları değiştirsen olmaz mı? dedi.

Haçca sahte bir şefkatle:

— Ben de, sana söyleyecektim. Fakat baba acısı biraz yeğnilesin (hafiflesin) deye bahıyordum. Senin bu sandıhta yalnız ıslak urbanla, kılıcından başka bişey yoh, diyerek, hemen yerinden kalktı, sandığı açtı ve:

— Gel bah, işte urba, işte kılıç, ötekileri benim sandığıma koyarak baban şehre götürdü, satacah; parası ile gelirken başka şeyler alıp gelecek. Bu oyuncakları bile ben «Mevlüt ağlar, zırlar» diye elinden kurtarıncaaya gadar göbeğim düştü. Hem yatağın yorganın o gadar killi (kirli) değil. Bu kış geçsin, baharda yay-harız, dedi.

Zavallı çocuk dizlerinin bağı çözülmüş, bütün âsası birden gevşemiş gibi sandığın dibine diz çökerek:

— Formadan başka bir şeyim kalmadı mı? Hepsini mi götürdü? Kılıcın kesesini de, mendilleri de?

— Hepsini, hepsini, bişey bırakmadı. Ben ne go-reyim? Etme eyleme, çocuğa yazıhtır dedim. Emme dinler mi? Bikere ahlına goymuş. Dedüğüm dedüktür dedi gitti.

— Kolalı yakaları da mı?

— Kolalı yaha ne?

— Hani şu kâğıt gibi katı ak şeyleri?

— O kâğıtları yırttı yırttı, didik didik etti.

— Onlar yırtılmaz ki...

— Ben o gadarını bilirin.

— Giderken yanında sandık yoktu.

— Dam gibi sandığı sırtında götürecekt değil ya, gölüğe (eşek), bilmem ne öllüğün körüne yükletmiş, daylının dibine götürmüş, soruh meleyi misin? Ben daha bilmeyon. İşte bu gadar. Sora sora beynimin kurdunu kırıp batma... diye müthiş bir göz belirtmesi ile Salih'i susmağa mecbur etmişti.

Taburun (...) kasabasından hareket ettiği haberi geldikten sonra Haçca büsbütün zalimleşmişti. Küçük Paşa'ya kısa günde kırk türlü iş gördürmeğe başladı. Gelişigüzel, yahut ahvalin gösterdiği lüzum üzerine buyrulan bu işlerden birtakımı daimi işler sırasına geçti, her gün, her zaman söylemeğe hacet bırakmadan Salih o işleri görecekti. Bu işlerden bazıları bu yaştaki köy çocukları için de tahammülün üstünde idi. Bunlar kâfi değilmiş gibi, vazifeler, tâyin olunan hudut içinde durmuyor, kar yuvarlağı gibi gittikçe çoğalıyor, büyüyor, ağırlaşıyordu. Evde sarf olunacak suları çeşmeden taşımak, Güssün'ün beşiğini sallamak, kirli bezlerini yıkamak, yaş çalı çırpı, tezek ile tutuşuncaya kadar ocağı zayıf ciğerleriyle körük-

l k etmek, ineği, öküzleri sulamak, Mevl t'u gezdirmek, pek çamurlu yerlerde sırtına bindirip çıplak ayaklarıyla yere bastırmamak...

Salih bu kadar hizmetine karşılık bir g lery zden bile mahrumdu. Ha ca bir eliyle Mevl t'un kirli yapak gibi mülevves saçlı başını kaçır, diğeriyle G s-s n' n yüzünü okşarken, Salih, bir köşede mahzun mahzun durur veya iş görürdü. Ha ca'nın kendi çocuklarına şefkatle bakan gözleri Salih'e çevrilince birdenbire bakışlarının m nası değişiyordu. Mevl t'a bir güneş harareti gibi lâtif gelen g z n r , Salih'e zehirli bir şiş ucu gibi batıyordu.

Zavallı Küçük Paşa'nın vazifesi ağırlaştı ca vücudunun ağırlığı eksiliyor, işleri çoğaldıkça rızkı azalıyor, her gün vücutça, ruh a bozuluyordu. Bununla beraber ıstırabını hissetmeğe kâfi bir sıhhatle yaşıyor, acı, meşakkatli hayat mahk miyetini ikmal ediyordu.

Bütün zahmet ve meşakkatten ibaret olan köy hayatına tamamıyla alışık olanların bile pek zor katlanacakları kış meşakkatlerine, pencereleri  ifte camlı,  ini sobalarla ısınan, kadife gibi Uşak, İran halıları serilmiş odalar içinde büyüyen Salih, bu altı üstü çamur, her tarafından' rüzgâr işliyen karanlık dam içinde nasıl yaşayabilirdi? şubata doğru pek  şıkar bir derecede solmağa başlayan Küçük Paşa, pek çok  ks r yordu. Salih  ks rd k  Ha ca'nın sinirine dokunuyor, «singil oğlan! Öyle kötü kötü öksürüp batma» diye tekdir ediyor, eğer öksürük devam ederse kolundan tutup kapı önüne  ıkar arak «burada iyice  ks r, tıksır» diyordu.

Salih İstanbul'da iken nadiren  ks rd k  aile hekiminin bir nevi şekerleme verdiğini hatırlayarak: «Buraya hekim gelmez mi?» diye sordu.

Haçca:

— Sös (sus), dedi. Hıra (cılız) oğlan, ağzını hayra aç. Burada hekimin ne işi var?

Zira «hekim» adı köylü kulağına bir sıhhat muhafızı gibi değil; insan suretinde bir Azrail ismi gibi geliyordu. Liva merkezlerinin bazılarında bulunan belediye hekimleri köylere ancak katil ve pek ağır yaralama gibi hâdiselerde müddeiumumî ve zabıta memurlarıyla birlikte geldikleri için köylüler; hekimleri ölü hayvan leşleri üzerine konan akbabalar gibi telâkki ederlerdi.

IV

İstibdat devrinin vasıflarından olduğu üzere zalimlerde zulme hudut bulunmadığı, mazlumlarda şikâyeteye lisan kalmadığı gibi, Salih de Haçca'dan gördüğü zulümlere yavaş yavaş alışıyor, o sustukça Haçca'nın zulmü artıyordu.

Zalimin zulmü mazlumun sabrını, mazlumun sabrı zalimin zulmünü çoğaltır. Salih, kendisine emrolunan her şeyi bir makine itaatıyla yapmağa çalıştıkça analığı daha başka zulümler icat ediyordu.

Salih, akşam sabah köy hayvanları su için sokağa çıkarılınca bunların öteye beriye bıraktıkları mayısları (kara sığır medfuatı) nı köy çocukları gibi toplamağa da memur edildi. Bir gün Haçca, çocuğun eline, bir tarafına ham deri geçirilmiş def gibi bir kasnak vererek: «Al mayısdeşir (topla)» dedi. Bu suretle günlük işler arasına bu mülevveş vazife de karışmış oluyordu.

Artık kimse tarafından «Küçük Paşa» denilmeyen böyle çağrılmaktan da acı duyan Salih, kime karşı kimi şikâyet ettiğini çocukluğunun en büyük nimeti olan saygısızlıkla düşünemeyerek:

— A, ben o pis şeye elimi nasıl dokundurabilirim? deyiverdi.

Halbuki her gün çeşmede yıkadığı Güssün'ün kirli bezleri bunlardan daha iğrenç değil miydi? İşte bunu hatırlayamamıştı. Haçca kızdı, bir erkek hindi gibi kabardı; Salih'in tüylerini ürperten bir sesle:

— Hele şu pis pasahlı (kirli)nın gevelediği lâfa bah! Bir köylü uşağının (oğlunun) eli ayağı her şeye dohanır. Onun elinin girmeyeceği şey yalnız zaptiye heybesidir, dohanmayacağı şey de çeçlerin (zahire yığını) üstüne vurulan mültezim damgasıdır. Hele şu uyuz it enigine bah, elini mayısa dohunduramazmış! Her domuzluğu bilin de bunu neden bilmen? Köyde her şeye dohunmayan el, ağza ekmek de iletemez (götüremez), kerme¹ tepmeyen ayah, kışın garlar gapıyı gapadıp da iğne deliği gadar güççük bir delikten deve gibi poyraz sohulurken ocak başında ateşten yana uzatılıp yatılamaz, bu yaz, donar.

Diyerek omzundan tutup sokak kapısından dışarı çıkardı. Hayvanlar arasında mayıs avlayan çocukları göstererek:

— Bunlara bah, onlar da Allahın gulu. Hadi bahayım. Sahın talbayı doldurmayınca gelme. Gelirsen ayaklarını gırar, talbayı başında patlatırın, dedi.

Küçük Paşa, mütefekkir gibi me'yus görünen zayıf hayvanlar ve yoksulluk musibetleriyle şimdiden ihtiyarlamış gibi neş'esiz, başları tablalı, elleri mayıs-

-
- 1) Bütün kış günlerinde ahırda teraküm eden muhtelif hayvan medfuaları kaldırılmayıp üstünden taş yuvak geçirilmek ve tepmek suretiyle sıkıştırılarak, baharda kerpiç gibi kesilen ve kurutulup yakılan gübreye «kerme» derler.

lı birkaç çocuk arasında hayli dolaştığı halde elindeki tablaya bir şey koymağa muvaffak olamadı.

Onun elini dokundurmağa cesaret edemediği şeyleri köy çocukları yumuşamış birer altın külçesi gibi hırs ve iştiyakla daha yere düşmeksizin havada avlayıp kapışıyorlardı.

Bu çocukların daha ziyade gayretlileri hayvanların kuyrukları altını üstünü âdeta zelilâne etek ayak öpen bir dilenci tavrıyla kaşıya kaşıya onların bağırsaklarını boşaltmaya çalışıyorlardı.

Köy hayvanları kendilerinin kaşıyamadıkları ve öteye beriye sürtmesi en müşkül yerlerini böyle köy çocuklarının uzun tırnaklı parmaklarıyla kaşıtmak hazzına o kadar alışkırlar ki, hızlı hızlı giden bir manda, bir öküz, bir inek kuyruğuna bir çocuk eli dokunur dokunmaz derhal durur, aralık aralık başını arka tarafa çevirip canlı kaşağılarına müteşekkirene bakar; kaşınmak ihtiyacı kalmayınca bir tefekkür tavrı alır, nefesi durur, temzilik itinasıyla arka bacaklarını açar, kuyruğunu kaldırıp bir cihete kıvrır, uzatılan tablaya ücretini tediye eder.

Borcunu veren öküzler, köy düğünlerinde köçek alnına onluk altın yapıştırmış bir köy ağası tavrıyla kurula kurula; inekler, Anadolu şehirlerinden bazılarında

**Giydiği atlaz (atlas) iğneler batmaz
Şu gelen saray hanımı..**

diye tegannî ederek kendini istikbal eden defçi kadının define koskoca bir Sultan Mahmut beşliği bahşetmiş bir hanım gururuyle; mandalar

**Oldu olacak, iç meyini bak ruhi ale
Koy maziyi, müstakbeli, şükreyle bu hale**

diyen kalbleri müsterih insanlara mahsus bir kayıtsızlıkla yollarına devam ederler.

Komşusunun kömürlüğüne anahtar uydurup kömür çalmak kabilinden olan şu marifeti gören Küçük Paşa, köylü çocukların ne kadar çok şeyler bildiğine hayran oldu.

Anadolu'da ay ve güneş tutulmalarında yaptıkları gibi avdan boş dönenleri de tas, sahan çalarak karışlamak suretiyle eğlenirler. Salih şu mayıs avından eli boş dönecek olursa tas - sahan çalınmayıp Haçca'nın —tehdidi üzere— boş tablayı başında patlatacağından şüphe yoktu. Salih bu tehlikeden kurtulmak için ceketinin düğmelerinden ikisini kıvrıp, koparıp çocuklardan birine vererek tablasına koydurduğu iki avuç mayısla eve geldi.

Haçca evvela tablaya bakıp, sonra Salih'in ellerini tutup muayene etti, kokladı; «Yihadın mı?» diye sordu. Salih sustu. İki düğmenin koparıldığı yerler açılmış birer boşboğaz ağzı kadar belâgatle şeytan Haçca'ya macerayı anlattı.

— Düğmeleri para gibi harcanıyon demek, onlar da dökenir, bahalım o zaman ne göreceksin? diyerek meseleyi büyütmedi.

Karşılığı bir kuru ekmekten ibaret olan bu işken-celerden kurtulmak için Salih'in aklına gelen çarelerin birincisi ve sonuncusu bu köyden kaçmak idi. Fakat nereye? Koca dünyada o küçük vücudun sığınabileceği, zulümlerden uzak olarak rahat yaşayabileceği yer neresiydi?

Olsa olsa anasının yanı idi. Evet biricik sığınak orasıydı. Fakat orada dövülmüş, kovulmuştu. Babası evinde ise üvey anadan hayli sitemler, cefalar çekiyordu.

Anasının hazin duruşlarını, yaşlı gözleri, üvey babasının yüzünde beliren nefret eserlerini, pekmez şerbeti, dutkurusu, Memiş haydutunun her türlü tecavüzlerinin acılarını izale edebilir miydi?

Anasını kuduz köpek gibi önüne her ne gelirse dalayan kalbsiz bir adam, babasını pençesi nereye rastgelirse gelsin tırmalayan kedi gibi hain bir kadın ele geçirdikten sonra köye gönderilmek kötülüğünü isteyen Naime'nin Allah belâsını versin.

Şimdi anası bu evde bulunsa, kardeş diye Mevlûd, Güssün belâları türememiş olsa, babası askere gitse de anasıyla birlikte aç da, susuz da kalsalar yaşamak bu derecede zor olmazdı.

Salih, babası askerden dönünceye kadar Haçca'nın zulümlerine ister istemez katlanacaktı. Bu zaruret sanki hislerini iptal ediyordu. Vücut kuvveti gibi zaten zayıf olan manevi kudreti de günden güne azaltmakta, sönmekte olmakla beraber; talihin, tesadüfün, insanların, iklimin, hülâsa her şeyin ezmeğe, öldürmeğe çalıştığı bu bahtsız mahlûku, bu Küçük Paşa'yı, küçük insanı değil, küçük şeyi mutlaka yaşatmak için tabiat her türlü tecavüze karşı durarak, hislerini iptal etmek, zekâ ve idrakini körletmek suretiyle müstesna bir lütufta bulunuyordu. Hiç umulmaz bir metanetle her şeye dayanıyor, bütün öldürücü şeyler arasında yaşayıp gidiyordu.

Salih, üvey anasına artık hiçbir şeyden şikâyet etmek değil, muztarip olduğunu sezdirecek bir yüz buruşukluğu bile göstermemeğe katiyen azmetmiş gibi duruyordu. Fakat ne olsa her haliyle mücessem bir şikâyet; işitilmez, fakat görülür bir şikâyetti.

Çocuklarına karşı gayet hassas ve şefkatli olan Haçca'nın iki yüzü, birbirine zıt iki mevcudiyeti var-

dı. Biri insan anası mevcudiyeti ki, Mevlût'a ve Güssün'e mahsus; diğeri, her ne olursa olsun onun haliyle, şekliyle hiç meşgul olmayan aç bir kaplan analığı ki, Salih'e karşıydı. Birincisinde «ana», ikincisinde «üvey ana» idi. Haçca üvey analığını bütün vahşetiy-le gösteriyordu. Ali'den ayrılmanın acısını, Selime'ye olan hıncını Salih'ten çıkarıyor, öfkelerini hep ondan alıyordu. Bu işkencelerle de kalmıyor, dili ile de hırpalıyordu. Her gün bir başka iğneli söz söylemeği âdet edinmişti. Bir gün de şöyle bağırmıştı:

— Bağına bir ikindi güneşi çavdı. Pek az yıldırardı, çarçabuk geçti. Ananın köyünden geldiğiniz akşam gülmekten çenelerin çiçığı (mihveri), gevşemiş sindi (makas) gibi açılıyor, ağzın kulaklarına ulaşıyordu. Kızıl anan Ali'ye allı pullu gözüküp eski ateşini mi alevlendirdi, ne gordü? Sevda bğüsü mü yaptırdı bilmem? Ehlimi (kocamı) mismilla (bismillah)sız cin derneğine basmışa dönderdi. Şimdi ne oldu? İşte bıraktı, gitti. Ne bana yaradı, ne ona. Kızgın anan gelirse, söyle kıcını soğuk suya sohsun.

V

Salih'in vücudu sebepli sebepsiz yediği dayakların bıraktığı siyah berelerle kaplan postuna dönmüş olduğu halde şikâyet etmiyor, bir aman bile dememeğe çalışıyordu. Haçca Salih'i dövmekten başka, onun feriyadından da başka zevk duyuyordu. Birinin tadını eli çıkarıyor, diğerinden kulakları hoşlanıyordu. Salih sanki bu iki zevki anlamış gibi hiç olmazsa birinin eksik olması için nefsinin zorluyor, ses çıkarmıyordu.

Üvey annesinin bu garip itiyadı Salih'i şaşırtıyordu. Bir tokattan aman diye bağırılmazsa ikincisi yetiyor, bağırır ağlarsa iki tokat indiriyordu. Tecrübeyle öğrenmişti ki, tokatla ağlamak, bir yumruktan şikâyet etmek, bir çimdikle of demek daha iki tokata hak kazanmak, üç yumruğa iştah göstermek, bir tarafının derisi kıvrıla kıvrıla çürütülmeğe müstehak olmaktı. Binaenaleyh susmak, her şeye sabırla tahammül etmek şerhlerin ehveni idi.

Köye son dönüşünde gittiği sahilden birkaç portakal ile birkaç boğum şeker kamışı getiren dayısı İbrahim, velilik hakkını, muinlik vazifesini kullanarak Haçca'ya:

— Çocuk neden böyle günden güne götüleyip zabınlıyor? diye sordu.

Haçca tereddüt etmeden:

— Besbelli, köyün havası uygun gelmiyor, cevabını verdi.

Halbuki Salih'e yarayan yalnız bir şey varsa o da hava idi. Yeryüzünde cehennem azaplarının uzamasına yalnız o sebep oluyor, ondan başka her şey eziyor, eritiyordu.

Çekilmez dertlerden, nihayeti gelmez belâlardan kurtulmanın tek çaresinin ölüm olduğunu Salih çağında bir çocuk düşünemezdi. Fakat bir gün vaktiyle vukua gelen bir hâdise ile kendi akibeti arasında bir münasebet buldu. İcabında bu çareye başvurabilirdi.

Köye geldikten bir müddet sonra Selime, köyüne gitmeden önce, Güssün beşikten başını kaldırdıkça, Mevlût yanına yaklaştıkça, Ali'nin bunlara şefkatle baktığına, fakat gözleri kendisine rastlayınca başını öte tarafa çevirdiğine dikkat ederek, Naime Hanım'ın yanında Kartopu kadar bile sevgiye lâyık görülmediğini düşünerek her nerede olursa olsun kendisiyle birlikte bulunan kedi, köpek, sümüklü Mevlût, hülâsa her şey sevilerek yalnız kendisinin sevilmeyeceğine kanaat hâsıl ettiği günlerden birinde, çay kenarında bir taş üzerine uzanıp kuyruk ucunu kimildatarak, mütemadiyen başını sallayarak, bir çift yakut gibi kırmızı gözleriyle etrafı seyre dalan bir kertenkeleyi köy çocukları öldürmek istemişlerdi.

Hayvancık kaçıp kurtulmağa çalışmıştı. Fakat mümkün mü? Ne tarafa kaçsa bir taş, bir değnek, bir ayak, yolunu kesmiş; vücudunun ötesinde, berisinde gözleri gibi kıpkızıl yaralar açılmıştı. Kertenkele kaçıp kurtulmaktan ümidini kesince kendisini çaya at-

mişti, su üzerinde bir iki kabarcık yaptıktan sonra boğulmuştu. Ölü hayvan, karnı, ayakları yukarı gelmiş olduğu halde su üzerinde akıp giderken çocuklar önüne geçmişler, sudan çıkarmışlar, bir ağaç dibine götürmüşler; orada meşhut cürme gelen hekim ve adliye memurları gibi etrafına toplanarak muayeneye koyulmuşlardı.

Bu hayvan, artık iki dakika evvelki acı, sancı duyar, zâlim çocuklardan korkar, kaçır, böyle su içinde birkaç saniye durmakla zâil olan bir hayatı kurtarmak ve uzatmak için değnek vuruşlarına, taş yaralarına dayanmağa razı olur, zayıf bir kertenkele değildir. Biraz evvel korku ile çarpınan minimini kalbi durmuştu.

Bu müsterih ölüyü sudan çıkaran en yaramaz çocuk, çıplak ayağının ucuyla kertenkelenin vaziyetini değiştirerek «yılan ebesi doğuz keler (kertenkele) çaya atılıp gebermeyince elimizden kurtulamadı» demişti.

O gün, Salih, tahammül edilemeyen belâlardan kurtaran tek çarenin ölüm olduğunu bizzat görmüş ve işitmişti.

Son günlerde bu vak'a hiç hatırlımdan çıkmıyordu. En soğuk günlerde çeşmeden su taşırken, ellerini nefesiyle ısıtıp festinin buz gibi soğuk değil; buzlu sapını tuttukça öldürülmüş, yahut kendini öldürmüş kertenkele gibi, vücudunun içten dıştan hemen her tarafından sızladığını hissederdi. Sularının aktığı şekilde buz tutup ölmüş gibi sessiz sedasız sarkan şelâle altındaki minimini gölün kenarında çimerken (yıkılırken) nasılsa ortasına gidip boğulan bir çocuğun defalarca işittiği ölümü de hatırlına gelir; şelâle tarafına bakardı.

Bütün bunları düşünen Salih, muhtaç olduğu en mühim devayı biliyordu. Fakat kullanmak istemiyordu. Daha doğrusu, ancak yedi mesut bahar geçirdikten sonra bu köyde uzun bir kışım bitmez tükenmez mağmum günlerini, uzun gecelerini kürek cezasına çarptırılmış mahkûmların ay, yıl saydıkları gibi sayan bu taze hayat, daha tamamiyle ye'se mağlûp olmamıştı.

Onu, Haçoa'nın kaplan pençesi kadar ezici eli, poyraz kadar dondurucu gözleri, muhitin her çeşit acıları ezdiği, uyuşturduğu halde çocukça bir emel taltif ediyordu.

Sudan, topraktan mahrum olan yalçın kayalar arasında görülen otlar ağaçlar gibi hayat için en ziyade muhtaç olduğu şeylerden mahrumluğuna rağmen ölmüyor, ancak zelilâne ölmek yaraşan bu köyde, bu evde tatlı bir ümit ile yaşıyordu. Ne Haçca'nın yumrukları altında ezilecek, ne açlıktan ölecek, ne soğuktan donacaktı. Bunlara dayanacak, büyüyecek, İstanbul'a asker olarak gidecek, muharebelerde hiç kimsenin yapamayacağı kadar büyük kahramanlıklar gösterecek; zabıt, daha sonra gerçekten paşa olacak. Fakat paşa oluncaya kadar beklemeyecek; zabıt olur olmaz kılıcı taktığı gün yeni ve parlak bir çizme giyerek konağa gidecek. Naime Hanımefendi'yi bulacak: «Bak geldim, eski çarıklarımı değil, parlak çizmeyle kılıcı sürükleyerek.» diyecekti.

Salih bu emelini herkesten, bilhassa Haçca'dan saklıyordu. Sanki bu emeli, sandığından alınıp Mevlût'e verilen oyuncakları gibi dimağından alınıp Mevlût'e verilecekmiş gibi korkuyordu.

Artık Küçük Paşa'lığının kuru bir lâftan ibaret olduğunu çoktan anlamış hattâ «Küçük Paşa» diyenlere kızmağa başlamıştı. Çeşmeden su taşıyan sefil

bir saka yavrusuna, çocuk bezleri yıkayan bir uşğa, köy meydanında mayıs toplayan bir köylü çocuğuna, yarı aç yarı tok bir fakirciğe «Küçük Paşa» denilirken bir istihza şekli almayacak surette söylenebilmesi mümkün değildi.

Bilhassa şehirlilerden ziyade müstehzi olan köylülerin bozuk ağızlarında, pürüzlü dudakları arasında en samimi bir söz bile az çok istihzalanır.

Salih köyde kimse ile konuşmaz, yaşıtı çocuklara bile yaklaşılmazdı. Çünkü onların, arkasından kendisini mezelenerek (taklidini yaparak) güldüklerini biliyordu.

Salih, yalnız köyün تنها yerlerinde dolaşır, gündен güne kuvveti azalan vücudu pek eski bir çift potin üzerinde, gübreli sokaklar arasında sürünür, sürüklenirken, fikri Naime Hanım konağında, bir melek kadar masum iken şeytan gibi kovulduğu cennette geziyor, köyle köylülerle alâkasını kesiyordu.

Salih'in böyle dalgın dalgın dolaştığını gören köylüler arasında, kimbilir ne sebeple mânevî bir belâya uğramış, tekin olmayan yerlere su dökmüş (işemek), cinlerin hükümleri altına girmiş olduğunu söyleyen kadınlar kadar, bu sözleri dinleyen erkekler de gündен güne çoğalıyordu. Hattâ dalgın dalgın gezinmelerinden, muhtarip, me'yus bakışlarından ürkenler bile bulunmağa başlamıştı.

Zaten Haçca, Ali'nin bulunduğu taburun iskeleye hareket ettiği haberini aldığı gün, vaktiyle Naime Hanım'ın dediği gibi «uğursuz piç» lakabını vermişti. Analık bu uğursuzluğun delillerini sayıp dökerek:

— Kahbe dölü, İstanbul'a gittin, koskoca paşanın başını yedin. Buraya geldin babanı askere yolladın Komşunun sarı düvesine (genç inek) bakıp (ne go-

zel!) dedin, o gece zabaha karşı gozelim hayvanı çatlatıp öldürdün; bu ne uğursuz, kırılasi bir ayah? Girdiği evin gapısına gara gilit astırır. Bu ne çıhasıca bir göz, bahtığını devirir, demişti.

Bu hassalara Salih'in de inanacağı gelmiş gibi hazine ve şaşkın bir tavırla Haçca'nın yüzüne bakakalmıştı. Halbuki Haçca gibi taş yürekli, bakarkör bir kadına tesir edecek, hayvanları devirecek bir hassası bulunmayan bu semavi gözlerde, hassas insanların ruhlarının derinliklerine işleyecek sihirli bakışlar, görünür şimşekler, görünmez yıldırımlar vardı.

VI

Osmanlı ülkesinde istibdat zulümleri gibi bu köyde de kış musibetleri uzadıkça köylülerin sabrı tüken-di. Bahar iştıyakı hürriyet hasreti kadar arttı.

Nefret edilen her muzır şey gibi uzayan ve öyle sanılan kış, ihtiyarlığına rağmen, baharın ortalarına kadar şiddetini devam ettirdi. İnkılâp devri gibi ruh okşayan nisanın sonları, hafif harareтли sabah güneş-leri, devamlı ikindi yağmurlarıyla geldi. Kış başlan-gıcından beri kat kat kar kefenleri altında ölü gibi uzanıp yatan dağların, derelerin, ovaların çıplak ağaçları, türlü türlü otları, çiçekleri canlandı.

Bütün köylüler eski, renksiz estvaplarıyla, bütün köy hayvanları kirli intizamsız tüğleriyle kapı önleri-ne, köy meydanına, çeşme etrafına, namazgâha, çay kenarına toplanıyor, sürü sürü insanlar dağlara tır-manıyor, tarlalara dağılıyorlardı. Bu tâze baharın lü-tuflarından en çok otlar, ağaçlar, hayvanlar faydala-nıyordu. Zavallı köylü simaları güneş altında da ke-safetini muhafaza eden kalın, kara bulutlar gibi mağ-mum ve ağlamağa hazır bir halde duruyorlardı; sefa-

letin buruşturduğu yüzlerinde görülen bahar neş'esi bir bulut gölgesi gibi süratle geçiyor, o buruşuklukların şeklini, müşevveş çizgilerin mnasını değiştiremiyordu.

Bunlar da bütün Anadolu köylüsü gibi sefaletlerinin, mahrumiyetlerinin izlerini, talihin, tabiatın, hkmetin elinden çektikleri sıkıntıların şekillerini yüzlerinde taşıyorlardı. Çektikleri bütün dert, meşakkat ve belalar yüzlerine sanki «hattı mihi» denilen eski yazıyla kazılmıştı. Bu yüzlerde her ne sebeple olursa olsun, sürekli bir kahkaha şöyle dursun, sessiz bir gülümseme bile pek az görülürdü. Bazan unutkanlık ve gafletten istifade eden çekingen bir gülümseme, bu simalar üzerinde şeffaf bir buhar tabakası gibi gelir geçer, arkasından iğbirar buruşuklukları ince tüllerle örtülmüş bir aynanın kırık çizgileri gibi fark olunurdu.

Bütün geçmiş sefaletlerin, gelecek faciaların hi-köye ve kehanet satırları oyulmuş, kabarmış olan bu buruşuk yüzlere bakıp da halden mükedder, gelecekten meyus olmamak mümkün değildi. Bu sefil halkı ne baharlar, ne bayramlar güldürmüş, ne acılar, işkenceler ldrebilmışti. Her biri acı ve yakıcı birer htıra ihya, birer mcera ihtar ederek hüznü artırıyordu. Tuntan yapılmış bir nevhager heykeşi nasıl daima abus ise, bunlar da öyle idiler.

Kötü bir fikri ifade için bir araya getirilen güzel kelimeler gibi bu harap, sefil köyü her cihetten kuşatan bahar eserleri pis sokaklara kadar lâtif kokulu, süprüntü yığınlarında görünen otlara, çiçeklere kadar zümrüt gibi yeşil, yakut gibi kırmızı, gökler gibi mavi renkler veriyordu.

İşte bu güzel günlerde Küçük Paşa, kirpik aralarından çekinerek süzülüp çıkan, sessizce akan göz yaşlarıyla güz yağmurlarından sonraki sarı bir yaprak gibi şurada burada büzülüp duruyor, sürüklenip sürünüyordu. Eğer sıhhati bozuk olmasa, ancak çocukluğa mahsus bir kayıtsızlıkla şu bahardan zevk alabilirdi.

Yazık ki her şeye cömertçe taze renk, taze hayat veren bahar güneşi Salih'in soluk simasına bir damla kan rengi, sinirlerine biraz kuvvet vermedi. O yine soluk ve bitkindi. Göğsünü tırmalayan öksürüklerin silsilesi boğazını sıkıp boğuyor, Haçca'yı öfkeliendirip duruyordu.

Bu lâtif bahar da her güzel zaman gibi çabuk geçti. Yaz geldi, o da geçti. Güz mevsiminin gelmesi ve geçmesi de aynı süratle oldu. Fakat bu güzel mevsimler; hâin arkadaşları kışın, Küçük Paşa'nın ciğerlerine dolayıp canevine yığıldığı, boğazına taktığı cehennem zincirleri kadar ağır öksürük silsilelerinden iki halka koparmağa muvaffak olamadılar. Bilâkis yeni işler, hatıra, hayale gelmez yeni işkenceler icadına hizmet ettiler.

Vakıâ Salih bu işlerden, işkencelerden çeşmenin buzlu yalağında Güssün'ün kirli bezlerini yıkamak, elleriyle mayıs toplamak, ayaklarıyla yağdırmak, sonra duvara yapıştırmak kadar muhtarip olmuyor; nefret etmiyordu.

Fakat Haçca, Salih'in vücutça ve ruhça muhtarip olmasını istiyor, ıztırap iniltilerini işitmek, acı ve sancılarla kıvrandığını görmek için yanıp tutuşuyordu. Bunun için Salih'e hoşlandığı işleri bir daha yaptır-mazdı.

Meselâ, Salih düven sürmeyi pek sevdiği, güneş, yakıcı ışıklarıyla beyni eritecek kadar tepesine dikil-

diği bir zamanda bile düven tahtasından inmek istemediği için bu işe yalnız bir defa memur edilmişti.

Mevlût'la Güssün'ün bindiği düvene, Galata'nın meyus âşkı Polifem gibi hasretle bakardı. Rafael'in Galata'nın Zaferi adlı meşhur tablosunda tasvir olunan Yunan mitolojisinden Galata'nın iki yunus balığı koşulu ve aşk timsali çıplak bir çocuk tarafından sürüklenen sedef sandalı gibi Haçca'nın iki sarı öküzü tarafından sürüklenen düven tahtası, ve üzerinde timsal değil, yarı çıplacık iki (Mevlût - Güssün) mücessem aşklarını temsil ediyordu.

Salih için icat ve tatbik edilen işkencelerden biri de tarlaya gidip gelirken Güssün'ü sırtında taşıması idi. Küçük kızın Salih'in dırmaçlanmasında (bağlanmasında) ilk bakışta o kadar şikâyet edilecek bir zulum yok gibi görünür; fakat bu iş belli bir mesafeye kadar temiz, sakın bir çocuk, bir taş taşımağa benzerdi. Azabı yalnız ağırlığında değildi. Hırçın Güssün, kâh ağzını Küçük Paşa'nın kulağına dayayıp bağıra bağıra kulak zarını patlatacak kadar tahriş ile inletir, kâh tepine tepine Küçük Paşa'yı yorduktan sonra sıcak bir su salıvererek belinden aşağısını sırsıklam ıslatırdı.

Bu son münasebetsizlikten olsun şikâyetle kendini nasılsa haklı sanmak gafletinde bulunan Salih, çocuk sırtından indirildikten sonra arkasını Haçca'ya çevirerek:

— Bak arkamı ne hale getirdi, o şeyini... ediyor. Benim paçalarımдан akıyor, diye mırıldandı.

Haçca, alaylı bir gülümseme ile:

— Ne gorelim, el değil ya, kendi bacın, merak etme şimdi kurur. Ne sohranıyon? Pis pasahlı, namaz kılacak değilsin ya, diye cevap vermişti.

VII

Ali'nin taburu diğer birkaç taburla beraber galiba Yemen'e sevk olunmuştu. Aradan dokuz ay geçmiş olduğu halde ne bir mektup, ne bir haber geldi.

* Bu aileye kanuna ve vicdana aykırı olarak verilen iki fakir muinden yardım ümidine zaten mahal olmadığından evin geçimi yetişebildiği kadar Haçca'nın çalışma gayretine, ondan ilerisi de insaf sahibi köylülerin umumî yardımlarına kalmıştı. Salih'in dayısı gibi kendi ailesini geçindirmekten âciz yoksullardan muin gösterilerek velileri, babaları askere alınmış olan daha bir çok ailenin geçimlerine de ellerinden geldiği kadar bu iyi kalbli köy ahalisi muavenet ediyordu. Asker ailelerine muavenet etmek köylerde kimseye ağır gelmez. Onlar bu yardım hissini atalarından tevarüs edegelmışlerdir.

Hamiyet ve insanlıktan en çok ve lüzumsuz dem vurulan büyük şehirlerde açlıktan ölenler ve zaruret sevgiyle intihar edenler nâdir değildir Anadolu'da en yoksul sayılan bir köyde bile açlıktan insan değil. köpek bile öldüğü görülmüş, işitilmiş değildir. «Açlık-

tan ölmüş mü var!?» atalar sözü ancak Türk köylüsünün diline yakışan bir ifadedir.

Şehirlerde bilhassa hükümet merkezlerinde bir duvar, ince bir tahta perde iki bitişik komşu arasında insan kardeşliğine mâni olabildiği halde, köylerde dağlar, dereler bile âşinalığa, dert ortaklığına ve insanca yardımlara aslâ hail olamazlar. Büyük şehirlerdeki komşuluklar ekseriya, birbirinin ahvalinden habersiz olan ölülerin mezar komşuluğuna benzerler.

Haçca, zalim bir üvey ana olmakla beraber her türlü zahmet ve meşakkate tahammüllerinin derecesine bir had tayin olunamayan köy kadınlarından biriydi. Bir köy kadını için iktiza eden bütün iyi vasıfları taşıyordu. Askere giden kocasının bıraktığı boşluğu doldurmak, aç kalmamak için geceyi gündüze katarak çalışıyordu.

Yurtseverlik hislerinin insanları ne kadar büyük fedakârlıklara katlandırıldığını anlamak için her yerden önce köylere gitmeli, köylülerin çoluk çocuğu, genci, ihtiyarı, kadını-erkeği ile nasıl didiştiklerini, sefalete, açlığa, zulme nasıl göğüs gerdiklerini görmelidir.

Sağlam bedenli yaratılmış, büyütölmüş üç oğlu askerden dönmeyen ak sakallı babanın ve ak saçlı ananın kendilerine muin verilen dördüncü alil oğullarını beslemek; yıpranmış vücutları, bükölmüş belleriyle takatlerinin üstünde çalışmak mecburiyetinde kaldıkları halde «Allah, din ve devlete zaval vermesin» diye dua ettiklerini görüp de vatan ve din sevgilerinin bu derecesine hayran olmamak mümkün mü? Evlât anası değil, asker anası olamayan bir köylü, kendisini Havva kızlarına mahsus zevklerin en mühiminden mahrum yaratılmış; kocası asker olmayan

veya askere kabul edilmeyen bir kadın ise, dengiyle evlenemeyerek onuru kırılmış, kadınlık hissi kaybolmuş sanır. Köylü kadını bir şehirli hanım gibi yurtseverlik edebiyatını bilmez. Fakat yurtseverliğin ta kendisidir.

Tabiatın en ziyade semahat gösterdiği güz mevsimi, Haçca'nın ambarına, geçen yıllara nisbetle pek az mahsul verdi. Öşrün yedide ve dörtte biri olan Maarif, Nafia hisseleriyle beraber öşrü verildikten sonra birkaç kile arpa, çavdar, beş on okka soğan, beş on avuç nohut, mercimek, bir iki deste mısır, birkaç çuval saman kalabildi.

Kışın yaklaştığını haber vermek için arapların «Neziri Üryan - Çıplak Muhbir» dedikleri musibet muhbiri gibi ağaçlar soyundu, yağmurlar kara, serin rüzgârlar dondurucu poyrazlara döndü ve nihayet yine kış geldi.

Yalnız Ali'den değil, o taburdan bile hiç kimse haber alamamıştı. Bu taburu teşkil eden erlerin mensup oldukları en az beş yüz aile yas içinde idi. Vaktiyle Almanya İmparatoru İkinci Vilhelm'e güzel görünmek için İstanbul harabeleri boyatıldığı gibi, bir çok seneden beri fakrû sefalet görünüşleri değiştiremediği için bütün dağları, dereleri, ovaları asker ve ahali kanıyla boyanan Yemen'in bilmem neresindeki bir çarpışmada yarısı telef, geri kalanı da açlıkla, hastalıkla öteki dünyaya geçerek ancak beş on kişi sağ kalmış olan taburlardan biri de bizim Ali'nin taburu idi. Hiç kimsenin kurtulmadığı haberi umumu mahsun eden bu tabur erlerinin defterlerdeki künyeleri üzerine (T) harflerini üçer beşer santimetre uzatmak şartıyla ve kırmızı mürekkeple birer «fevt» çekilmişti.

Nasılsa sağ kalmış olan birkaç er, bir müddet

sonra avdet edince, künyelerinde kızaran kanlı fevtler üstüne tebdili havadan, sıladan avdete kıyasen «fevtten avdet!» diye işaretler konmuştu. Salih, babasını bu sağ dönenler arasında boşuna gözledi.

Haçca, Ali'den haber alamamışsa da gördüğü rüyalarından kuşkulanıyordu, kuşkulandıkça Salih'in bu ev içinde her an göze batan müziç vücudu gibi, Haçca'nın dimağında kara bir endişe kımıldanmağa, kirpi gibi dikenlerle örtülü kinci bir Salih de canevinde deprenmeğe başlamıştı.

Bir sandıktan diğerine geçirilmekle Salih'in mallığından çıkmış olan mirliva üniformasını birkaç sene sonra Mevlût'a giydirmek bir emel olduğu halde, kalbinde ikinci bir Salih peyda olunca bu niyetten vazgeçerek, bir müşterisi çıkarsa satmaya karar verdi.

Karar vermese de gelecek daha kötü günlerin birinde buna zaruret hasıl olacağına şüphe yoktu. Geçen muharebede ölen iki kardeşinin karlılarıyla altı çocuğunu beslemekten aciz olduğu halde bu defa da kendisiyle Mevlût'a, Güssün'e muin gösterilen ihtiyar babası birtakım borçlarından dolayı tazdik ediliyordu. Son defalık tahsildar bütün ailenin süt anası, yegâne erzak kaynağı bir tek ineği satmağa kalkıştı. Öksüz çocuklardan her biri ineğin yularından, kuyruğundan, kulağından tutup mâni olmak istediler; tahsildar çekti, bunlar bırakmadılar. Ahırdan kapı önüne kadar çekilen bu inekle sürüklenen altı çocuğun vaveylâsı köyü tutmuştu.

Bu sırada babası evinde bulunan Haçca, babasının gözleri altında ve burun etrafında gözyaşları aka aka çukurlanmış bir mecra gibi, dik, eğri buruşuklardan geçerek beyaz sakalı arasına yuvarlanan sessiz

gözyaşlarını gördü. Salih'in üniforması ile sırma kayışlı kılıcının bu tahsildar belâsını gidermeğe kâfi geleceğini hatırladı.

Muhtara haber verildi. Haçca evine gitti. Muhtarla tahsildar da geldiler. Üniformanın Memiş tarafından aşırılmayan diğer apoleti de çıkarılarak Güssün'ün takkesine püskül yapılmak üzere alıkondtu. Bir çift beyaz eldiven ile bir üniforma, sırma kayışıyle kılıç, oyuncak kara öküzle sarı inek tahsildara dört mecrediye satıldı. Altmış beş kuruş borca mahsup edilerek geri kalan üç mecediye çeyreğini Haçca aldı, bir bez parçasına sarıp düğümleyerek sandığın dibine attı.

Salih, mesut günlerinin yadigârı olan üniformasından, bilhassa sırma püsküllü kılıcından mahrum olunca kılıcını Prusyalılara teslim mecbur olan Üçüncü Napolyon kadar meysus oldu, ağladı. Beyaz külâhlı, uzun sakallı muhtar, çocuğu teskin etmek için:

— İnşaallah, baban gelirken İstanbul'dan daha yavuzlarını getirir. Sandıhta durarak paslanacağına hazır müşterisi varken satmah iyidir. Bunları beş paraya versen köyde kimse almaz, dedi.

Tahsildar üniformayı, öküzle ineği alıp kapıdan çıkarken Salih şiddetle içini çekip hüngürdemeğe başladı. Haçca Salih'in kenarları pürüzlenmiş kulağından tutarak:

— Koca donuz, bu kılığınla gılcı mılıcı ne yapcahsın? Sana gılıç değil, çoban değneği yahişır. Şu ganlı çatlaklı eline, şu çıbanlı, irinli yüzüne bah, kanna (salhane) da doğmuş it eniği gibi mundar suratına bahanın yüreği karışır. O ıslah (parlak) esbap (esvab) ı geyüp de köyün neresinde salınacaahsın? Kılıcı

hangi gonağın eşiğinde tahırdatabaksın? Bunlar garın doyurmaz. Nen var, nen yoh giderken, baban derledi topladı, sardı sarmaladı, hepsini aldı götürdü. Sattı, paralarını çebine indirdi, bırahdı gitti. Ne goreceksin? Aç cılbah mı duracaksın? Bahsana her tarafın çöp gibi, inciklerin meydana çıkıyor. Yattığın yerde sıcah bazlama¹, mis gibi kohar tandır çöreği var. eynehan (obur) gibi yer misin? Yağma yo'h, yeyemen. Ben, ehli askere gitmiş bir kan ayahlıyın. İhtiyar babasından başka kimi kimsesi yoh bir eksik etekliyin, ne goreyim? Helbet, satarın da, savarın da, dedi.

Artakalan paradan Salih için bir şey bile alınmadı. Mevlût'un bir çok defa salıverdiği sidik ile hasıl olan büyük sarı lekeler arasında, asıl rengi olan yeşil, sarı deniz adaları gibi şurada burada parça parça görünen kendi yatağının basma yüzü çıkarılarak en çok lekeli taraflarından Salih'e «İşallah soyhanda kalır» (soyha = ölü üzerinden çıkarılan elbise) diyerek giydirdi. Son dereceye yaklaşarak sayısız yırtık dilleriyle bağırmaya başlayan çıplaklık, muvakkat bir tevkifle hapsolundu, bir müddet için ip uçkurla boğazı sıkılıp boğuldu, susturuldu. Fakat umulmadık bir tarzda Salih'in dili açıldı:

— Böyle renkli şeylerden donu kızlar giyerler.

Bu itiraz Haçca'yı kızdırdıysa da:

— İnsan dediğin kendine yahışanı bulamazsa ne gorür? Ne gorecek, helbet bulduğunu yahıştıрмаğa bahar. Bişirik (Bisleç) gibi kara kuru bacahlarını örtsün de ne olursa olsun; diye hale uygun bir nasihatle yetindi. Her şeyden mahrum edildikten başka, üniforması, kılıcı açıktan açığa tahsildara satılan Salih'in

1) Sıcak yufka, ekmeği.

köy içinde çırılçıplak dolaştırılması dedikoduyu mucip olacağından lekeli basmadan yapılan bu ip uçkurlu don, Salih'in kuru bacakları için değil, köylülerin gözlerini bağlamak, dilini tutmak için yapılmıştı.

VIII

İkinci kış, olanca şiddetiyle evvelkine kıyasen tasavvur edilebileceği kadar facialarıyla hüküm sürüyordu. Kardan, soğuktan dışarı çıkılmayan kasvetli günleri türlü türlü kötü düşünceler, yeis ve keder veren rüyalarla uzadıkça uzayan karanlık geceleri müz' iç öksürüklerle geçirmek, hem Salih'i, hem Haçca'yı pek sıkıyordu. Zâlimin mazlumla, yaralının yaralayanla bir yerde hapsedilmesi gibi kötü bir arkadaşlık tahammül edilmez bir hal oluyordu. Zaten üvey ana ile üvey evlât birbirleriyle hiç konuşmuyorlardı.

Haçca, çocuklarını sever, öper, okşar, onlarla konuşur, Salih'e bakması ancak lüzum üzerine, hayır, lüzumundan ziyâde eziyet etmek maksadıyle bir emir vermek olurdu. Çocuklarıyla öpüşür, koklaşır, şakalaşır, Salih ise düşünür, kaşınır ve ancak böyle kimse-siz, bir dereceye kadar zekâsı mahdud, hissi uyuşuk bir çocuğun tahammül edebileceği kadar gıpta acıları, her şeye tahammül mecburiyetinin yüreğe ait ince sızılılarıyla azap çekerdı. Fakat ağlamayarak, inlemeyerek, gözyaşlarını sünger kâğıdı gibi pürüzlü, kirli ellerinin tersiyle silerdi.

Bahar, yaz, gz ne kadar çabuk, süratle gelip geçti! Fakat bu kış bir türlü geçmiyordu. Sonunda mutlaka bu azaplı dünyanın varlığına nihayet verecek kıyamet gününün arefesi olacak gibi, Őiddetine hiç ara vermeksizin devam ediyordu. Keskin poyrazlar, yüksek dağların bütün karlarını dereye yığarak çay yatağını, cereyan Şekli ile donan Őellesiyle birlikte kapatıyor, köyün çürük meskenleri üstüne eğri, büğrü kirli sokakları arasına dolduruyordu. Sanki bu derme çatma evleri, Küçük Paşa'sı, zalim Haca'sı ve bütün sefil sakinleriyle beraber ebediyen gömmek istiyordu. İnsan meskenlerini hercümerç eden, zayıf insanları kırıp geçiren bu Şiddetli kış güya günahlarını affettirmek için camiin oluklarına, çalı çırpıdan müteŐekkil dam saçaklarına buz avizeleri takıyordu.

Karın çokluğundan, gece gündüz mütemadiyen poyrazın Őiddetinden dolayı köy sokaklarında gündüzleri bile nadiren ancak acele bir ihtiyaç için tek tük bir iki insan süratle gelip geçiyor, görünüp kaçıyordu.

Gündüzleri köy etrafında, geceleri sokaklarda hattâ duvarlarda yıkık avlularda keskin dişlerini gıcırdatarak sürü sürü a kurtlar görünüyorlardı.

İki gündür, yalnız insanların değil, iki öküz, bir inek ve sarı buzağının su ihtiyaçlarını da Salih'in zayıf kolları, cılız, titrek bacakları temin ediyordu. Şu dondurucu havada kar tipili yollarda su testileri ile gidip gelmek, Salih için tahammül edilmez bir işti.

Çocuğun pk, saf kalbine tatlı ümitler yığan, di-mağında kaynayan ye'sin buharı tepesinden savrulur, teksf ederek gözlerinden fıŐkırırken mesamlarından ümitler zerk ile oynayan, dönme su ile değirmen döndürerek eğlenen meçhul kuvvet de biraz ihmale baş-

lar gibi olmuştı. Avunacak, eğlenecek, ümit ve teselli verecek hülyalar da tükendi; yalnız, kimsenin elinden alamadığı bir tek sermayesi vardı. Bütün bu ıztıraplara karşı, muvakkat dahi olsa hisleri uyuşturan bir devaya, daha ziyade bir ihtiyaç ile müracaat ediyordu: O deva, geçen İstanbul hayatını mümkün olduğu kadar bütün teferrüatıyla hayalen tekrar yaşamak!

Bu hayali hayata, bu arzuya göre tertip edilen rüyaya ne Haçca ne Mevlût mâni olabilirdi.

Şubat sonlarında en soğuk gecelerden birinde Salih bir türlü ısındıramadığı pis kokulu yatağı içinde, kirli yorganı altında bütün vücut ve ruh ilâcı olan tahayyüllerine başlayarak, kâh hatırlayabildiği kadar başlangıçtan sona, kâh acılığını hiç unutamadığı sondan başa doğru Küçük Paşa'lık hayatını yaşamaya başladı:

Konağın selâmlık kapısından girdi. Kırmızı çepkenli Abdi Ağa'yı boyalı bıyığı ile meşgul buldu. Muhteşem mermer merdiven basamaklarını bacaklarının eski kuvveti ve çevikliği ile ikişer ikişer, sıçraya sıçraya çıktı.

Kıymetli eşyaları ve süsleri ile göz alan büyük salonda hızlı bir devir yaptı, merhum Paşa Baba'nın tabii büyüklüğünde yapılmış tasviri önünde durdu. Resim, kendisine âdeta canlı gibi bakıyordu. Salih'in sevgi hisleri coştı. Küçük yaldızlı sandalyelerden birini bu resmin altına yanaştırarak üstüne çıktı. Dudaklarının yetişebildiği yerlerini bir çok defa öptü.

Kendisi de haremededir. Şimdi yanına gidecek, kartopuyla şakalaşarak kimbilir onu ne kadar güldürecek. Salondan çıkınca limonluğu hatırladı. Hemen oraya gitti. Termometrenin gösterdiği on sekiz dere-

ce hararet ile nadir çiçeklerden dağılan iyi kokulardan hoşlandı. Fakat çok durmadı. Harem tarafına geçti. Kartopu'nu salonda buldu, vefalı köpek koştu; üzerine atıldı. Evvelki gibi şakalaşmağa başladılar.

Sonra kendi yatak odasına gitti. Matmazel Aleksandr'in yanından geçerken menekşe lâvانتasının kokusunu hissetti. Çini soba çıtırdayarak ya-nıyor, beyaz maden kapağının bir çift turna gözü gi-bi iki deliğinden kırmızı şu'leler görünüyordu. Bu lâ-tif koku, bu ortalıktaki hararet âsabını büsbütün gev-setti.

Sobanın yanındaki uzun sandalya üzerine uzandı. Karşıdaki konsol üstünde pek güzel bir şekerleme ku-tusu gözüne ilişti. Kutunun pembe atlas süsleri buru-şup kıvrılmıştı. Anasına koşan bir kuzu gibi iki sıçra-yışta kutunun yanına vardı. Bu güzel kutunun altı-nı, üstünü muayene ederek yapma bebeğiyle oynayan bir kız çocuğu gibi her tarafını okşayarak, koklayarak açtı. Narin kâğıt dantelaları arasına gözleri çeken bir intizamla dizilip yerleştirilmiş olan muhtelif renkli şe-kerlemelerin her biri, zaten tanıdığı renkleri, lezzet-leri, şekilleri, kokuları, hülâsa her türlü hal lisanlariy-le «beni al, ben daha tatlıyım, ben daha güzelim, ben daha lezzetliyim» diyorlar gibi, kımıldayıp fısıldıyor-lar gibi idi.

Küçük, beyaz, temiz tombul bir elin, asabi parmak-ları tereddütle hareket ederek kutu üstünde dolaştı. Nihayet iki ince parmak, pembe renkli bir şekerlemeyi yavaşça tuttu, çekti, çıkardı. Kiraz renginde iki du-dak açıldı, süt gibi beyaz, iki sıra, minimini süt dişle-ri göründü. Gül renkli çene oynadı. İki pembe beyaz yanak kabardı. Yüzde haz alâmetleri belirdi, ağız dur-du ve yuttu.

İşte bu esnada sanki şekerleme değil, bir arayıcı fişek, kestane fişeği yutmuş gibi oldu. Bir öksürük bombardımanı göğsünü sarmağa, ciğerlerini yırtmağa başladı, ayıldı. Kendine geldi. Asker Ali'nin bir mezar kadar karanlık evinde, pis yatak içinde, kirli yorgani altında yine o akrep yuvasında bulunduğunu anladı.

Böyle tatlı hülyadan ayılmak, böyle arzuya, iştî-yaka uygun bir rüyadan uyanmak, bile bile mezara gömülmek kadar fena tesir etti. Bu tatlı hulyadan uyanışla zihni perişan oldu. Her zamanki gibi öksürükleri yorgan altında boğarak seslerini çıkartmamak mecburiyetini hatırlayamadı.

Bu öksürükler, biraz rahatsız olduğu için bu gece pek geç uyumuş olan Güssün'ü, belâların en küçüğünü uyandırdı. En büyüğü zaten uyumamıştı. «Canevine dıhılan kara korhu», ikinci manevî Salih, onu uyutmamıştı.

Durdurulması, kabil olmayan bu öksürükler Haçca'yı müslüman mahallesinde oturan ve vaktin kıymetini pek iyi bilen bir museviyi sahur davulunun öfkelendirdiği kadar kızdırdı, yatağından:

— Patla donuz, kahpe dölü, patla, canın çıhsın, üç dene (üç tane) biraz gözümü de mi yumdurmayacaksın! diye bağırdı.

Ve yerinden fırladı. Basma donunu çıkarmadan yatan Salih'i, ayağı sanarak kolundan tuttu, sürükledi. Kadro dışında kalmış kötü sicilli bir memur gibi kapı önüne bıraktıktan, belinin ortasına hain bir katır gibi teptikten sonra:

— Eşşek sıpası, burada çıhası canının istediği kadar öksür, tıhsır, soğna kapıyı cızırdatmahsızın aç, kapat; sessizce yatağına sohum, yat, geber, diyerek içeri girdi.

Bir müddettir geçmekte olan hayatı gibi, bütün mesamlarından sızan, yatağını, yastığını ıslatan soğuk terlerle ıslak olduğu halde süprüntü sepeti gibi kapının önüne bırakılması zavallıyı pek ziyade meyyus etti.

Gücü yetse analığını, sevgili Mevlût'u, nazlı meleği, küçük epeleği ile beraber sürüyerek karlar içine yuvarlayacak, kendisini ısırılmış, zehirlemiş bir yılan gibi çiğneyip başını ezmekte hiç tereddüt etmeyecekti. Fakat ne yazık ki, vücudunu ağır bir yük gibi, inleyerek, zorlukla sürüklüyor, iki üç gündür su testisini bile güçlkle taşıyordu.

Sabık Küçük Paşa'nın dimağında alevlenen hidet ateşi karanlık mezarlar içinde çürük ölü kemiklerinde toplanmış fosfor şuleleri kabilinden bir ateş idi. Kimseye görünmez, kimseyi yakamaz, kimseyi tehdit edemezdi.

Salih ne kadar öksürse dünya emelleri gibi öksürük zincirinin ucu bulunmayacağını biliyordu. Mel'un kapının ise yalnız Haçca'nın değil, kendisinin de, hattâ sağır olmayan herkesin sinirine dokunmağa mahsus can sıkıcı bir lisan gibi garip sadalar çıkarmaması, hele kapatılırken süveye temas eder etmez «gırr..» diye bağırıp, «tık tırak» demeyince yerine yerleşmesi mümkün olmadığını bir çok defalar tecrübe etmişti. Haçca'nın pek kötü başlayan işkencelerine kimbilir ne türlü görünecek başka bir cezasına çarpılmamak için evvelce bir kere daha yine böyle gece yarısında dışarı bırakılınca gidip hayvanlarla birlikte rahatça öksürüp uyuduğu imamın ahırını hatırladı

İstanbul'daki konakta, matmazel Aleksandrin'in menekşe lavantasıyla daimi bir bahar gibi kokan odasında çıtır çıtır yanan beyaz çini sobanın yanında, Tokatlayan şekerlemesini yerken başlayan öksürükle-

rini sinirlerine dokunduğundan şikâyet etmeyen hayvanların yanında rahat rahat boşaltmak için o ahıra gitmekten başka çare yoktu.

Bu sükûn dolu sığınak uzakta değil; üç ev aşırıydı. Salih yerinden kalkmak istedi; Haçca'nın pek fena teptiği belini birden bire doğrultmadı. Biraz emekleyerek duvara yaklaştı; elleriyle tutundu ve kalktı, belkemiği ziyadece incinmişti. İztırapla kapıya kadar yürüdü. Köy çocuklarının merhametsiz tecavüzlerinden kurtulamayınca kendini çaya atarak kurtulan kertenkelenin hayali beyaz karlar üzerinde koştu, sekti, sıçradı, nihayet su üstünde sırtı üzerine yatıp durdu.

Salih birdenbire «ha!..» dedi. Elini kırk parçalı kapıya dayadı; düşündü. Çaresizliğin uyusukluğundan birdenbire ayıldı; evin, ötesi berisi bezirli kâğıtlar yapıştırılmış olan penceresine, salkım salkım koyun keçi post parçalarıyla ayağa kalkmış bir ayı şekli çizen kapısına bir mahkûmun kaçıp kurtulduğu zindana son defa bakışı gibi nefretle baktı. «Oh» der gibi içini çekti. Sağ elini yumruk yaparak o tarafa doğru salladı.

Yazık ki, o kertenkelenin imdadına Hızır gibi yetişen çay donmuş, şelâle altında erimiş zümrüt gibi dalgalanan minimini yeşil göl şimdi birçok karlar, kat kat buzlar altında Hızır'ın hayat suyu kadar görünmez olmuştu.

Dış kapıyı açtı. Kapı açılırken uzaklardan kulağına bir ses gelir gibi oldu; titredi. O anda merhum Suat Paşa'nın hayali hastalıklı simasıyla gözlerinin önüne geldi. «Ah, Paşa Baba niçin ölmüş, kendisini de öldürüp birlikte götürmemiştii!..» Ya o sağ olsa, ya güzel hanımefendi kara Haçca gibi kötü huylu, merhametsiz olmasa, şimdi böyle geceyarılarında, kar tipi-

leri arasında çıplak ayaklarıyla karlar üstünde yürüyerek, zedelenmiş beliyle sürünerek, emekleyerek, korkusuzca öksürmek için imamın ahırına gideceği yerde İstanbul konağında olacaktı. Beyaz çini sobalı sıcak yatak odasında, beyaz boyalı, iki başlarında bir çift yumurta üzerinde oturan, diğeri iki yavrusuna yem veren iki beyaz güvercin resimleri bulunan yanları töl kafesli; kar kokusu gibi tertemiz yatağında bulunacak, mışıl mışıl uyumuş olacaktı. Yazık.. yazık..

IX

Salih'in her gün, her gece hayalen ziyaret ederek taze kuvvet aldığı Nişantaşı konağı, Suat Paşa'nın ölümünden hasıl olan sükûneti ancak birkaç gün muhafaza edebilmişti.

Paşa'nın hayali, uzaklaşan bir cisim gibi, saatler, günler geçtikçe küçülen, nihayet ufukta bir kara nokta halini almıştı. Bu ölümden on gün sonra Naime Hanım'da uyanan taze bir emel, evvelki her şeyi kolayca unutturmuştu.

Hanım'ın Zarif Bey adında güzel bir delikanlıhyle evlenmesi, her iki tarafça pek uzun görünen iki hafta nihayetinde kararlaştı.

Bitmek tükenmek bilmeyen iddet¹ müddetinin son gününü takib eden cuma gecesi hatıraları uzun bir ömre sürur sermayesi olabilecek kadar hoş lezzetlerle dolu bir zifaf gecesi oldu.

Bu gecedен önce her şey ebedi bir unutmayla unu-

1) Kocasız kalan bir kadının tekrar evlenmek için şer'an beklemeye mecbur olduğu müddet (dört ay).

tuldu. Konakta, yeniye, yeniliğe mahsus bir şevk ve lezzetle, ikinci ve çok tatlı bir hayat devresi başladı.

Naime Hanım, sapından henüz kopmuş bir çiçek gibi terütaze, hoş kokulu taraveti ve sihirli gözleriyle Zarif Bey'i defalarca mes'ut olduğunu itirafa mecbur etmiş; daima gönül avlayan hareketleriyle kocasının hassas yüreğinde saltanat sürmeğe başlamıştı.

Naime Hanım, evlenmesinin beşinci ayında pek ehemmiyetsiz bir sebeple bir oğlan çocuğu düşürdü. Öteden beri kadınlık gururunu kısırlık kusurundan be-
raatini isbat eden bu hâdise, doğurmanın verdiği lezzeti aldı, götürdü. Fakat me'vus olmadı. Bir an evvel uzun ömürlü bir çocuk anası olmak gayretiyle yataktan pek çabuk kalktı.

Küçük Paşa'nın bahtiyar arkadaşı Kartopu, bu konaktaki mevkiini, Naime Hanım'ın gül renkli, altın saçlı bir çocuk iştiağıyla bütün asap ve adalâtı daima seğiriyor gibi duran kucağını bir insan yavrusuna terk etmek için en az dokuz ay daha beklemek lutfuna mazhar olmuştu.

Pek az bir müddet sonra Naime Hanım bir ikinci bebek mayası kurulduğuna delâlet eden alâmetler görünce pek sevindi. Fakat dördüncü ayda muayene eden bir hekim hanım da, teşhis ettiği bazı hallerin doğurmayı güçleştireceğini takdir ederek çocuk daha küçükken alınmasını tavsiyeye lüzum görmüşse de, bu ihtara kulak asılmamıştı. Çocuk altı aylık...

Küçük Paşa'nın köyde öksürmek için üvey anası tarafından avluya çıkarıldığı gece İstanbul'da da devamlı kar yağıyordu. Naime Hanım konağında herkes uyuyordu.

Merhum Büyük Paşa'nın yırtık bir demirci körüğü gibi delik deşik ciğerleriyle günden güne artan hırıltılarla öldüğü yatak odası, hamamla banyo odasına

yakınlığı ve konağın şark tarafındaki odaların en elverişlisi olmak meziyetiyle bütün mefruşatı değiştirilerek ikinci koca Zarif Beyefendi'ye güveyi odası olduğu gibi, daimi yatak odalığı şerefini de muhafaza etmişti.

Odada, gece masası üzerindeki toz pembe renginde güzel bir kandilden lâtif bir ziya, insan boyundan daha yüksek, muhteşem beyaz ve yaldızlı çini sobadan hafif bir hararet dağılıyordu. Hiç çıkmayacak kadar sinmiş olan Müke lavantası kokusu, bu lâtif ziya, bu hafif hararetle samimi bir imtizaç ile birleşmişti.

Ceviz ağacından yapılmış alçak bir karyolada iki vücudun solumalarıyla açık mavi ipek yorganın kabarıp indiği alaturka uzun yastık üzerinde, iki baş görünüyordu. Lacivert bir zemin üzerine renkleri nakışları çok güzel bir halı, gül kurusu renginde kumaşlardan yapılmış perdeler, ve yine bu kumaşlardan koltuklar, uzun sandalyalar, billur tuvalet takımları, sürahiler, bardaklar, muhtelif şekillerde büyük küçük aynalar bu odayı süslüyordu.

Tavandan sarkan avizenin etrafa dağıttığı pembe renkli ışıklar, bir genç kız kalbine ilk defa giren mütereddit, titrek sevdâ duygusu kadar masum renkler, akisler yaparak aynadan aynaya, billur ve cilalı şeylerden birbirine geçerek o odanın her köşesinde daha parlak, daha donuk, daha açık, daha koyu renklerle her şeyi tatlı, fakat baygın; her şeyi nefes alır, fakat uyuyor gibi sessiz gösteriyordu.

Dışarıda karanlık içinde kanatlanmış kötü ruhlar gibi uçuşan kar pervanelerini poyraz korkunç iniltiler, ışıklarla kovalayıp kamçılایarak içlerindeki pek zayıf ışık ile ancak kendi mevcudiyetlerini gösterebilen sokak fenerlerine çarparak, kuytu mahallere soktuğu, doldurup yığıldığı şu anda Naime Hanım ve ko-

cası uyuyorlardı. Bu odada konsol üzerindeki saatin nezleli ve pek yavaş bir sada ile bu iki bahtiyara nin-ni fısıldıyor gibi gelen sesinden başka bir şey işitilmi-yordu.

Zarif Bey'in yandan alınmış, tabii cesamette büyü-tülmüş bir fotoğrafisi, —bu tatlı uykuyu kim bozarsa, sıçrayıp boğazını sıkacak, öldürecek gibi— kapıya doğ-ru bakıyordu.

Bu iki velinimetin yatak odası önündeki minderin de siyah kehribar gibi parlak burnunu, beyaz, kıvrıcık ve uzun tüyleri arasına sokarak Eshabı Kehf'in cennetlik Kıtırmir'i kadar kalb istirahatıyla uyuyan Kar-topu da belki rüyasında eski arkadaşı Küçük Paşa ile sakalaşıyordu.

Geceyarılarına doğru Naime Hanım'ın başı bir-denbire birkaç defa ıztırapla sağa sola çevrildi. Yüzün-de korku alâmetleri belirdi. Göz kapakları titredi. Bu-run delikleri açıldı; dudakları aşağıya, yukarıya çe-kildi. Dişleri kilitlenmiş gibi göründü. Bir an için so-luk durdu. Benzi attı. Korkulu bir heyecanla yatağın-da doğruldu, oturdu. Birkaç saniye sabit bir bakışla kapıya doğru baktı. Yataktan kaçmak ister gibi bir telâş ve acele ile ayağa kalkmağa çalıştı. Fakat sinir-leri kendisine itaat etmediler. Sesi çıktığı kadar bağı-rarak kocasının üstüne yıkıldı, bayıldı.

Zarif Bey tarif olunmaz bir şaşkınlıkla uyanıp ba-sını kaldırdı. Beyaz gecelik altında çırpınan kalbi üs-tünde, beyaz bir bulut arasında görünen güneş gibi duran altın renkte saçlı başa korkarak baktı. Bu ba-şı heyecanla biraz aşağı iterek ellerini destek yapıp oturdu. Korkuyla baygın karısının yüzünü uykulu göz-lerle muayene etti. Titreyen elleriyle bu güzel başı ha-fifçe sararak;

— Ne var? Ne oluyorsunuz, neniz var? diye sualini gittikçe yükselen bir sesle üç defa tekrar etti.

Hanım cevap vermiyordu. Bayıldığını anladı. Hanım'ın başını yastığına bırakıp hemen karyoladan indi. Yüzüne su serpti, kolonya suyu koklattı. Neden sonra Hanım'ı ayıltabildi. Zarif Bey suallerini tekrar etti.

Naime Hanım titremeğe başladı. Ne olmuştu? Nesi vardı? Ağrıyan yeri neresiydi? İztırap veren şey neydi? Bunu anlamak için düşünüyor gibi dalgın dalgın durdu. Aklı başına gelir gibi oldu. Dudakarı titredi, gözü kapıya dikildi.

Zarif Bey:

— Canım ne var? Ne oldunuz, niçin böyle alık alık duruyorsunuz? Çabuk söyleyiniz, heyecandan sabrım tükendi, çıldıracağım, dedi.

Naime bir şeyler söylemek istiyor, fakat dili tutulmuş gibi duruyordu. Ağzı, boğazı kuruyor, pek çok yutkunuyordu. Nihayet soluya soluya:

— Saklanacak bir şey değil, söyleyeceğim. Bir şeyler, bir şeyler oldu. Dilim kopsa, boğazım tıkanca da söyleyeceğim, dedi. Yine baygınlık alâmetleri gösterdi.

Zarif Bey, yüzüne daha bolca su serpti, biraz içirdi. Karısının ellerini avuçlarına aldı, haydi söyle der gibi yüzüne baktı. Kadın:

— Aman beni bu yataktan kaldırınız, şu uzun sandalyaya oturtunuz, yüzümü (pencereyi göstererek) bu tarafa çeviriniz, kapı tarafını gözlerim görmesin... dedi.

Zarif Bey, dediğini yaptı. Karısını kucaklayıp uzun sandalyaya oturttu ve:

— Haydi, söyle, korkma elmasım. Korkacak bir şey yok; anlıyorum, korkunç bir rüya görmüş olacaksın.

Yahut kâbusa tutuldun. Her ne ise, geçti. Niçin bu kadar titriyor heyecana düşüyorsun? [dedi.]

— Yalnız korku ve heyecana değil, cehennemin dibine düşünüyorum. Gördüklerimi hiç sormayınız. Ömrümde böyle rüya görmedim. Rüya değil bu.. Şimdi uyanık mıyız? Yoksa...

— Uyanığız. Her zamanki gibi konuşuyoruz. Hiç bir fevkalâdelik yok. Dün gece şurada nasıl oturup tatlı tatlı konuştuk, koklaştıkça, şimdi de öyleyiz. Kendinizi bir kere rüya teessüründen kurtarınız. Şimdi uyanık olduğumuzu biliniz. Ona göre rahatça söyleyiniz.

— Ah, rüya değil, buna rüya demeğe insanın dili varmaz. Şu anda ikimiz birbirimizi nasıl görüyor, nasıl işitiyorsak, ben de öyle gördüm, öyle işittim.

— Ne gördünüz, ne işittiniz?

— Ne gördüğümü, ne işittiğimi bilerseniz, korkmağa, titremeğe ne kadar haklı olduğumu siz de teslim edersiniz.

— Peki, söyleyiniz bakayım, bir hakikatten ziyade sizi korkutup titreten rüya ne imiş.

— Pek korkunç bir rüya, hakikat diyemediğim için rüya diyorum. Her şeyden evvel rica ederim, bir kere şu kapıyı muayene ediniz. Sürmesi açık mı, kapalı mı?

Zarif Bey derhal gidip kapıyı muayene ederek:

— Sürmeli, hattâ ben kapatıp sürmelemiştim. Öyle duruyor. Çabuk söyleyiniz, artık meraktan çatlacağım, [dedi.]

— İnsan rüya diyemez amma, kapı da kapalı olunca başka ne diyelim? Şu kapı gerçekten ve hızlıca açılıp arkaya dayanınca nasıl bir ses çıkarsa öyle bir ses işittim ve galiba uyandım. Kapıya baktım. Bu

gürültüyü Kartopu da işitmiş olmalı ki, o da fırladı sa-
nıyorum. Birdenbire Merhum Paşa kapının önüne di-
kildi. Son gündeki simasıyle, pek öfkeli olduğu zaman-
lardaki sesiyle kapı tarafını eliyle göstererek: «mel'
un, merhametsiz! bak, Salih'e ne yaptığını görmüyor
musun?» dedi ve kayboldu... Paşa'nın hali, tavrı o ka-
dar korkunçtu ki, dilim tutuldu? «Ne yaptım, ne ol-
muş?» diyemedim. Paşa'nın bir defa ve bir an için ol-
sun bu kadar müthiş bir öfkesini görmemiştim, o göz-
den kaybolur olmaz sanki bir tiyatronun perdesi kal-
dırılmış gibi bu taraf duvarı ortadan kalktı. Dağlı, de-
reli, ağaç bir köyün kış hali ve gecenin manzarası
göründü. Şiddetle rüzgâr esiyor ve kar yağıyordu. Bu
soğuk rüzgârı âdeta hisseder gibi oldum. Kar tipile-
ri arasında küçük bir insan şeklini andıran bir karalı-
tı gidiyor, etrafta büyük köpekler gibi bir çok siyah ha-
yaller dolaşıyordu. Bir aralık bu insan ve hayvan ka-
raltıları birbirine karıştılar. Küçük insan kayboldu.
Korkunç hayvanlar ön taraflarında diğer birer kuyruk
peyda olmuş gibi garib şekiller alarak dağıldılar. Her
şey bitti. Galiba bağırdım. Ondan sonrasını bilmiyo-
rum. Bak hâlâ yüreğim çarpıyor.

— Anlaşıldı bu kâbuslu bir rüya. Mide fesadın-
dan başka bir şey değil; fakat Salih kimdir?

— Haldun için Anadolu'da bir köyden getirilen
sütninenin oğlu. Kırk günlükken geldi. Yedi buçuk se-
kiz yaşına kadar burada büyüdü. Rahmetli Paşa da
ben de çok severdik. Paşa'nın vefatından sonra anası,
babası istediler, ısrar ettiler, ben de köyüne gönderdim.
Şimdi dokuz yaşında olacak. Bunun köye gitmesinden
Paşa'nın ruhu hoşnut olmamış demek.

— Madem ki seviyormuşsunuz, niçin gönderdi-
niz? Göndermemeliydiniz.

- Öyle, fakat bir kere göndermiş bulunduk.
- İsterseniz yine getirtelim.
- Çok iyi olur, hemen gelsin.
- Köy nerede imiş?
- Nazikter bilir.
- Pekâlâ. Ondan öğrenir icabına bakarım. Hattâ telgraf çekerim.

Naime Hanım rüyanın tesirinden bir türlü kurtulamıyordu. Aralık aralık bütün vücudu sarsılıyor, dişleri birbirine çarparak zangır zangır titriyor, başı dönüyor, midesi bulanıyor, ciğerleri parça parça ağzına gelecek gibi öğürüyordu.

Zarif Bey yatağın baş ucundaki elektrik ziline düğmesine bastı. Nazikter ve Nevnihal ile, Hanım'ın ısrarı üzerine konakta kalmış olan matmazel Aleksandrin'i uyandırdı. Birkaç dakika sonra yatak odasında bu üç kadının telâşlı hareketleri başladı. Hanım tekrar yatağına yatırıldı. Aleksandrin'in hatırlatmasıyla aile hekimine haber gönderildi. O gelinceye kadar kolonya suyu ile Hanım'ın bütün vücudu oğuldu ve melisa ruhu içirildi.

Bir müddet sonra yetişen hekim dahi sabaha kadar her türlü tedavi tedbirlerine müracaat eylediği halde Naime Hanım'ın fena halde sarsılan âsâbı bir türlü sükûnet bulamıyordu.

Kâh şiddetle titriyor, kâh baygınlıkla kendinden geçiyordu. Sabaha karşı belde, kasıkta şiddetli ağrılar, dayanılmaz sancılarla kıvranmağa başladı.

Hekim, Zarif Bey'e yavaşça:

— Alâmetlere nazaran sıkıt vaki olacak zannederim, dedi.. Bu kadar ıztırapları arasında yine merhum Paşa'nın «mel'un merhametsiz, Salih'e ne yaptığını görüyor musun?» tekdiri, Naime Hanım'ın kulaklarında çınliyordu, ne tarafa baksa Paşa'nın korkunç ha-

yali, köy manzarası, korkunç hayvanlarla bir çocuk karaltısı gözünün önünden gitmiyordu.

Zavallı çocuğu köye göndermekte neden bu kadar acele ettiğine, onun da Kartopu gibi koca konağın bir köşesinde kıvrılıp yatmasına müsaade etmediğine pişman oluyordu. Merhum Paşa'nın «öz evlâdını gibidir» diye sevdiği bir çocuğu köye göndermekle ne kadar kötü bir harekette bulunmuş olduğunu anlıyordu.

Aynı hakikat gibi cereyan eden rüyaya göre Naim Hanım:

«Zavallı çocuğa kimbilir ne olmuş ki Paşa'nın ruhu müdahaleye mecbur kalmış» diye düşünüyor ve Salih'i evvelce bildiği ve şimdiki simasını tahmin edebileceği gibi değil, kendisinin doğurmak isteyip de muvaffak olamadığı çocuğunu dokuz yaşına gelmiş ve Salih şekline dönmüş gibi güzel, sevimli tasavvur ediyor, bu hayali Salih'i, hakiki bir ana şefkatiyle sevmeye başladığını hissediyordu.

Salih artık Selime'nin çocuğu, merhum Paşa'nın evlâtlığı değil, Naime'nin pek sevgili oğlu idi.

X

Aradan yirdi dört saat geçtiği halde tedavinin bir tesiri görülmeyerek Naime'nin sıhhi vaziyeti gittikçe ağırlığını artırıyordu; hekimin dediği gibi çocuk düşüreceği anlaşılmakla beraber, bu kadar sancılar çektiği halde el'an kurtulamamıştı.

Naime söz söylemeğe muktedir oldukça: «Kuzum Nazikter, köye telgraf çabuk çekilsin. Salih'i hemen getirsinler» diye ve daima onu düşünerek: «Salih, Küçük Paşa, gel, çabuk gel, rahmetli Paşa'ya da, bana da benzeyen güzel çocuk! gel, gel» diye sayıkiyordu.

Zarif Bey, Nazikter Kalfa'dan köyün hangi liva dahilinde bulunduğunu öğrenerek «serian ve İstanbul'a gönderilerek hareketinin telgrafla bildirilmesi» hakkında, tanıdıklarından Evkaf Müdürü Behçet Efendi'ye bir telgraf çekti.

Otuz altı saat süren sancılardan ve aralık aralık mutlaka Salih'e ait hezeyanlardan sonra yedi aylık ölü bir çocuk kolları kesilip başı ezilmek suretiyle alınabildi.

Yegâne aziz ve mücessem emelinin böyle parça parça kesilerek, ezilerek çıkarıldığını gören Naime Ha-

nım'ın gözleri büyüyüp belermiş, siması değişmiş olduğu gibi şuuru da bozulmuştu.

Bir tarafa, bir şeye göz dikerek kendinden geçiyor, bir müddet sonra birdenbire işitenlerin, mutlaka tüylerini ürpertecek kadar hızlı, vahşi hayvanların ulumaları kadar korkunç çığlıklarla yerinden sıçırıyor; fitil fitil saçlarını yoluyor, dişleriyle esvabını didikliyor, kollarını kemirip, ellerini parmaklarını ısırarak kanlar içinde bırakıyordu.

Ara sıra delilik feveranları muvakkat sükûn ile durdukça «Küçük Paşa!» diye bağıyor, yastıkları kucaklıyor, yorgan köşelerini kıvrıp «Salih, minimini yavru!» diye okşuyor, öpüyordu.

Üçüncü günün akşamında, Naime, yanındaki kadınlara hattâ o kadar sevdiği Aleksandrin'e bile saldıрмаğa başladığı için deli gömleği giydirilmek zamanı geldiğini, hekim, Zarif Bey'e ihtar etmekte iken Şirin dadının içi kırmızı kara eliyle Zarif Bey'e uzatılan kırmızı kâğıtlı tel yazısı da müthiş bir kara haber vermekte istical etmekten sıkılmış gibi kızarıyordu.

Behçet imzalı telgraf şöyle idi:

«C. Merhum sabî üç gün evvel geceleyin köy içinde kurtlar tarafından itlâf ve ekledilmiş olduğu mazurdur.»

Elektrik kuvvetiyle gelen şu feci haber, konakta yine bir elektrik şeraresi olan yıldırım kadar, cümleyi şaşırttı.

Zarif Bey telgraf mealini anlatınca, mürebbiye:

— Adaletin pek sabırsızca hükmünü icra ettiği bir konakta bulunuyoruz, Kâmil Flamaryon'un «Inconü» namındaki kitabına ehemmiyetle ilâve edilecek rüyalar, görünüşler arasında yaşıyoruz, diye mırıldandı.

Nevnihal Kalfa:

«Hanımefendi de, bir köylü çocuğu da Allah'ın kuludur. Hangisinin daha ziyade kıymetli olduğunu yalnız o bilir.» diyerek ağladı.

Zavallı Küçük Paşa, Suat Paşa konağında küçük bir köpek kadar olsun bir yer tutamadığı gibi, köy mezarlığında da iki arşınlık bir çukur işgal edemedi.

"KÜÇÜK PAŞA" İÇİN NELER DEDİLER...

Tahir Alangu:

Halk için çalışan ve halk arasında yaşayan bir insan olarak, bizde köy gerçeklerine yönelen ilk roman olan *Küçük Paşa* ile ün kazandı. Aslında kendi kendini yetiştiren bir otodidakt olan Ebubekir Hazım, uzun süren idari hayatında, Anadolu insanını ve sorunlarını yakından tanımak fırsatları bulmuş, cemaat içinde kapalı yaşayışlarını, ilişkilerini, ayrıntılarına kadar tanımış, köylü insanını şive özellikleriyle canlandırmıştı. Köye ve köylüye 'bilim-sanat' açısından çok, bir idare adamı görüşüyle bakmakla birlikte, bizde köye yönelen gerçekçiler arasında önemli öncülerden biri oldu.

Yazar, kitabının başında asıl amacının bir roman yazmak değil, Anadolu köylerinin dert ve sıkıntılarını roman düzeni içinde sergilemek olduğunu belirtmektedir. Bu kitabını, bir köylü çocuğunun serüveni çevresinde, köylünün söyleyiş ve düşüncesine bağlayarak yürütmek istemiş, bir idare adamı perspektifinden derlediği malzemeyi bir roman yapısında kullanmıştır. Yazar bu eserinde köylerin 1910 yıllarındaki durumunu anlatıyor. Yer yer fırsat düştükçe de köylü sorunları üzerindeki düşüncelerini, olayların arasına sıkıştırmakta, romanda yaşanan hayatın, köylü tiplerinin çatışmalarına yansımış sonuçlarıyla yetinmektedir. Yazar bundan başka köylülerin hayatlarında ve köyün kuruluşunda tabiat şartlarının oynadığı hakim rolü araştırmıştır, 'insan-tabiat' ilişkilerini gösterebilmiştir.

Ebubekir Hazım'da çok güçlü bir gözlem yeteneği olduğu görülmektedir. Köylülerin kıyafetleri, evlerinin biçimi, içinde yaşanan hayat, eşyalar, yiyeceklere varıncaya kadar başarı ile tasvir edilmektedir. Köydeki gündelik

işleri de, Haçca'nın Salih'e yüklediği, onun da sürükleyip götürmeye çalıştığı işler açısından vermektedir... Yazar, Anadolu'daki yolsuzluk sorununu da köylüler arasında konuşma konusu yaparak anlatmaktadır. Öte yandan çok uzun süren askerlik hizmetinin köy hayatında ve ailelerde uyandırdığı tesirler üzerinde durmaktadır... Köyün töresel yapısındaki başkalık ile şehirli hayatı arasındaki karşıtlığı anlatan bu roman, güçlü gözlemleri, ortaya koyduğu sorunlar, köylü şehirli ilişkilerinin kimleri, nerelerde bozup çürüteceğini başarı ile anlatabilmektedir.»

Mustafa Nihat Özön:

«Köylülerin hayatını, adet ve duygularını yakından bilen bir kimse kudretiyle dar ve neşesiz bir hayatı, edebiyatımızda benzeri az bulunan bir müşahede ve tahlil ile tasvir etmiştir. Romanın bu kuvvetli inşası yer yer ve zaman zaman muharririn kendini tutamayarak bulunduğu uzun idare hayatından alınma itiyatlarla layiha tarzında kaydettiği istibdat idaresi kötülükleri ve zulüm tasvirleri yüzünden ahengini kaybetmektedir. Eserin bu zayıf noktaları bir tarafa bırakıldığı takdirde tasvirlerdeki kuvvet ve kahramanların hayat ve hadiseleri görüşlerini anlatmaktaki gayrişahsilik, o zamana kadar edebiyatımızda görülmedik bir tarzdadır.»

Cevdet Kudret:

«*Küçük Paşa*, edebiyatımızda *Kara Bibik*'ten sonra köye yönelen ikinci eserdir. Orta Anadolu'nun —belki Niğde'nin— yoksul köylerinden birinin yaşama koşulları bir ana ile oğulun başından geçenlerin çevresinde verilmiştir... Gerek çevrenin ve olayların anlatılışı, gerek kişilerin ruh hallerinin çözümlenmesi bakımlarından, eserde yer yer gerçekten başarılı noktalar vardır.»

Mehmet Bayrak:

«Roman tekniği bakımından eksigiine karşılık eser, çevrenin ve olayların anlatılışı, kişilerin ruh durumlarının çözümlenmesi ve konu bakımından köy romancılığında yeni ve sayılı kilometre taşlarından biridir. Ebubekir Hazım, Anadolu köylüsünün çektiklerinin hiç olmazsa ilk ağızda söylenmesi gerekenleri vermek istemiştir. Böylece o, roman yazmış olmaktan çok aydınlara, köy ve köylü konusunda bir muhtıra vermek ister.»

Mehmet Ergün:

«*Küçük Paşa*'ya gelinceye değin yayımlanan romanlarda genel olarak İstanbul'da, özel olarak da İstanbul'un varsıl çevrelerinde geçen olaylar konu edinilmiş ve anlatılmıştır. İlk kez bu romanda konağın dışına taşıldığına, Anadolu halkının yaşam biçiminin kaba ama kesin çizgilerle yansıtılmaya çalışıldığına tanık oluyoruz. Ona gelinceye değin yayımlanan romanların insan kadrosu beyfendi-hanıme-fendi-hizmetçi üçlüsünden oluşuyordu. İlk kez '*Küçük Paşa*' ile Anadolu insanı romanımıza girmiştir. Tepeyran yalnızca yaşam biçimleriyle değil, değer yargılarıyla da birbirinden uzak, aralarında derin uçurumlar bulunan iki toplumsal kesimle yüz yüze getiriyor bizi. Bir yanda yazgısıyla başbaşa bırakılmış köy, diğer yanda bolluk içerisinde yüzen konak. Yazarının amacı gereği '*Küçük Paşa*' gerçekçi bir roman. Ancak doğalcılığın sınırları içinde kalan bir gerçekçilik bu.»

Fethi Naci:

«*Küçük Paşa*'nın okunmaya değer kılan tek yanı, Ebubekir Hazım Tepeyran'ın yirminci yüzyılın başındaki Türk köyü ve Türk köylüsü üzerine gözlemleridir. Tepeyran bu gözlemleri büyük bir açık yüreklilikle dile getirir. Bu arada bürokrasiye de eleştiriler yöneltir. Köylülerin konuşmalarını köylü ağzıyla vermek ilginç bir çaba, ama bu çaba fazla bir şey katmıyor romana.»

Sadri Ertem:

«*Küçük Paşa*, devrinin güzel üslubu ile yazılmış bir kitaptır. Üslubu devrine ait kaldığı halde bugün kendisinden bahsettirecek kudrettedir. Muhtevanın kudreti kendisini derhal mevzuu ile hissettiriyor. Romanın müşahadeye, tamamiyle halk hayatında köylünün mantığını anlatmaya tahsis edilen kısımları üzerinde orijinalitenin dumanı tüter. Tazeliğini ve heyecanını muhafaza etmektedir. Müşahade kudreti bu eserde bizim edebiyatımız mikyasında emsalsiz bir şahıkadır. Anadolu'nun, köyün, devletin, jandarmanın, tahsildarın, katı bir şekilde gösterişli köy evinin detayları, köy mantığının çerçevesi, kadın zihniyeti harikulâde denecek bir «reel» hissiyle kavranmıştır. Realitenin bu emsalsiz azameti, tazeliği, orijinalliği senelerin üstünden geçmiş olmasına rağmen eseri ayakta tutmaktadır. Bu müşahade kudretini gönül verilmiş bir tez tamamlamaktadır. Tez bir hassasiyet ve ihtirasla muharririn ruhunu sarmıştır.»

İsmail Habip Sevik:

«...Ebubekir Hazım'ın bu romanı, nev'i şahsına münhasır çok dokunaklı, çok özlü bir Anadolu romanıdır.

Kendi zaten orta Anadolu'daki Niğde'den olduğu için Anadolu'yu içinden biliyor. İlk defa Anadolu köylülerini kendi şiveleriyle bu romanda konuşur görüyoruz, mevzuu da çok iyi seçilmiş...»

Fahir Önger:

«Ebubekir Hazım Bey'in *Küçük Paşa'sı* bizim bugün anladığımız manada, realist edebiyatın tipik bir örneğidir... Türk edebiyatı içinde ilk defa bu *Küçük Paşa'dır* ki memleket meselelerine doğru uzanarak gerçek bir roman görüşünün temelini atmıştır.

Geçmiş nesiller arasında ileri görüş sahibi bir müellifin varlığı, o edebiyatçı nesillerin kıymetlendirilmesinde bize yeni bir ölçü kazandırmıştır.»

